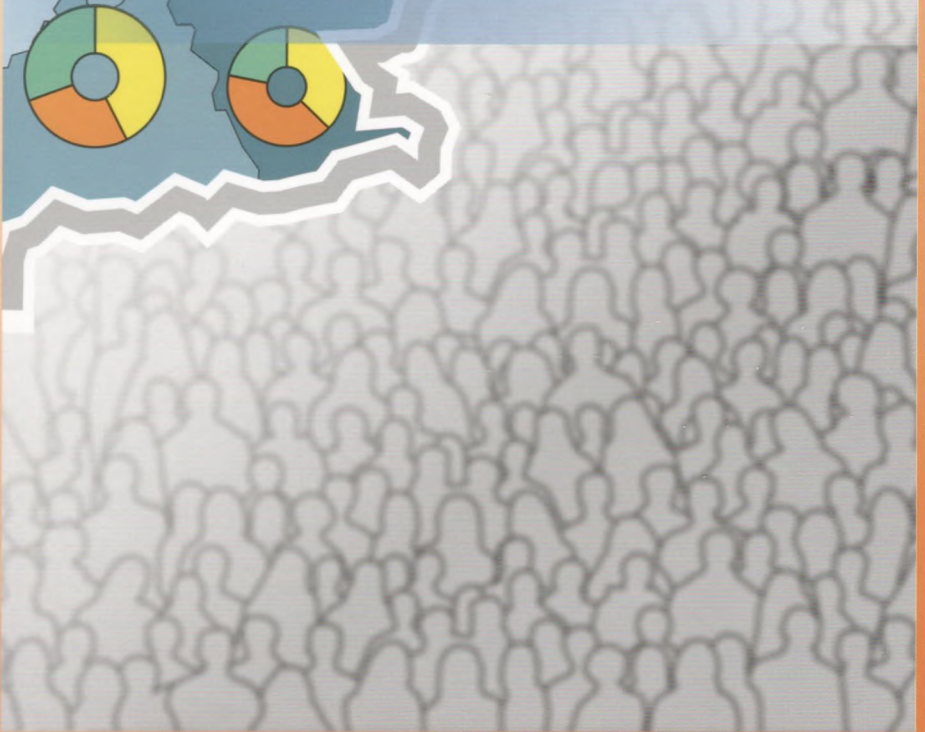
A stylized map of Ukraine is shown in shades of blue and grey. Overlaid on the map are several pie charts, each divided into four segments of different colors: yellow, green, orange, and light blue. The pie charts are positioned in various locations across the map, some appearing to be part of a gear mechanism. The author's name is written in a white, italicized font across the upper right portion of the map.

Андрій Голод

ПОЛІТИЧНА ПОВЕДІНКА НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Ужгородський національний університет»

Андрій Голод

ПОЛІТИЧНА ПОВЕДІНКА
НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

Ужгород — 2012

5

9

9

5

8

1

3

0

0

УДК 911.3:32:316.62 (477.83)
ББК Ф3 (4Ук-2Лво)+Ю955
Г 614

*Рекомендовано до друку Вченою Радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет» (протокол № 6 від 29 травня 2012 р.)*

Науковий редактор: **Мікловда Василь Петрович**,
доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- Дністриянський М. С.** — доктор географічних наук, професор,
Львівський національний університет імені І. Франка
- Топчів О. Г.** — доктор географічних наук, професор,
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова
- Шевчук Л. Т.** — доктор економічних наук, професор,
Інститут регіональних досліджень НАН України

Голод А. П.

Г 614 Політична поведінка населення регіону. Монографія. — Ужгород: 2012. — 212 с.
ISBN 978-966-397-160-8

У монографії розкрито особливості факторів, структури та сучасних процесів територіальної організації політичної поведінки населення регіону. Обґрунтовано теоретико-методологічні основи дослідження політичної поведінки населення. На прикладі Львівської області здійснено класифікацію та аналіз факторів політичної поведінки населення, досліджено просторову організацію основних її форм — електоральної, участі у політичних партіях, участі у масових акціях протесту та підтримки. Виявлено та досліджено конкретні форми територіальної організації політичної поведінки населення регіону. Виділено основні проблеми і тенденції трансформації політичної поведінки населення в умовах формування громадянського суспільства в Україні, запропоновано напрямки вирішення виділених проблем та оптимізації функціонування політичної системи регіону.

Монографія призначена для науково-педагогічних працівників, аспірантів, студентів, а також політиків, управлінців і всіх, хто цікавиться регіональними аспектами політичної поведінки населення.

УДК 911.3:32:316.62 (477.83)
ББК Ф3 (4Ук-2Лво)+Ю955

ISBN 978-966-397-160-8

© Голод А. П., 2012

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ.....	9
1.1 Підходи та концепції наукових досліджень політичної поведінки населення.....	9
1.2 Політична поведінка населення як об'єкт суспільно-географічного дослідження.....	15
1.3 Методика дослідження політичної поведінки населення регіону.....	28
2 КОНЦЕПЦІЯ ФАКТОРІВ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ.....	41
2.1 Класифікація факторів політичної поведінки населення.....	41
2.2 Глобальні та загальнодержавні фактори та їх вплив на політичну поведінку населення.....	48
2.3 Регіональні та локальні фактори формування політичної поведінки населення.....	60
2.4 Соціально-економічні аспекти політичної поведінки населення регіону.....	79
3 КОМПОНЕНТНА ТА ТЕРИТОРІАЛЬНА СТРУКТУРА ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ.....	87
3.1 Електоральна поведінка як базова форма політичної поведінки населення.....	87
3.2 Участь у політичних партіях та інші сучасні форми політичної поведінки.....	110
3.3 Інтегральна оцінка компонентної структури та територіальної організації політичної поведінки населення регіону.....	124
3.4 Тенденції та напрямки трансформації політичної поведінки населення в регіоні.....	135
ПІСЛЯМОВА.....	141
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	144
Додаток А.....	161
Додаток Б.....	176
Додаток В.....	178

ПЕРЕДМОВА

Методологічна основа сучасних досліджень політичної поведінки населення в Україні була закладена в рамках політичної науки, насамперед, зарубіжної. Однак подальші тенденції розвитку цього наукового напрямку в національній науці отримали дещо технологічне та утилітарне спрямування, що було пов'язано з необхідністю розробки стратегій проведення конкретних виборчих кампаній. Із цією метою проводились як загальнодержавні, так і регіональні дослідження різних аспектів здійснення політичної поведінки населення, насамперед, електоральної. Ураховувалися особливості участі населення в політичних партіях та громадських організаціях, інші форми політичної активності, використовувалися соціологічні методи. Однак у подібних дослідженнях політична поведінка населення не розглядалася цілісно, а її окремі форми бралися до уваги не з функціональної точки зору, а як фактори електоральної поведінки.

Дещо глибшими та більш теоретично обґрунтованими є дослідження психологічних та соціологічних аспектів політичної поведінки населення, головним завданням яких є виявлення мотивації окремих індивідів та суспільних груп щодо здійснення тих чи інших політичних вчинків. Далеко не новим, однак ще досі малопоширеним у національній науці, напрямком у наукових дослідженнях політичної поведінки населення є суспільно-географічний. На наш погляд, саме просторовий аспект часто ігнорується в політологічних, соціологічних дослідженнях, що не дає можливості виявити всі закономірності здійснення політичної поведінки населення, її структурно-функціональні особливості та територіальну організацію, а також значно обмежує можливості інтерпретації результатів окремих голосувань. Звичайно, електоральні карти як поширена форма візуалізації результатів виборів активно використовуються як політологами, так і географами, однак, як правило, картографічне відображення відбувається в розрізі регіонів чи виборчих округів, рідше — адміністративних районів. Водночас, саме на нижчих територіальних рівнях (населені пункти, виборчі дільниці) часто приховані

причини формування певних моделей політичної поведінки населення. Саме на цьому рівні виникає можливість оцінити адекватність проведення меж виборчих дільниць та округів, ефективність функціонування місцевих організацій політичних партій та й, загалом, громадської активності населення. Звичайно, ще більше інформації про особливості формування політичної поведінки населення можна отримати, проводячи дослідження на індивідуальному рівні, зокрема, за допомогою соціологічних методів. Однак у цьому випадку знову ж таки ігнорується просторовий аспект, про який йшла мова раніше.

Отож, власне просторовий аспект дослідження політичної поведінки населення, особливо, на внутрішньорегіональному (локальному) рівні, на наш погляд, потребує особливої уваги з боку науковців у контексті проведення низки конкретних регіональних досліджень, що, у загальному підсумку, мали б створити підґрунтя для суттєвої оптимізації функціонування виборчої та партійної систем нашої держави.

На наш погляд, комплексне дослідження політичної поведінки населення регіону неможливо здійснювати в рамках лише однієї із суспільних наук, тому, очевидно є необхідність у міждисциплінарному підході. Однак, зосереджуючи увагу на просторових та соціально-економічних аспектах політичної поведінки населення регіону та використовуючи низку міждисциплінарних методів дослідження, вважаємо за доцільне взяти за основу методологію сучасної суспільної географії, головні теорії та концепції якої викладені в працях провідних, як українських — М. Дністрянського, О. Топчієва, О. Шаблія, Л. Шевчук та ін., — так і зарубіжних учених — Дж. Егню, Т. Зарицького, В. Колосова, П. Тейлора, Р. Туровського та ін.

У монографії використано інформацію, надану Головним управлінням з питань внутрішньої політики, преси та інформації Львівської обласної державної адміністрації, Львівським обласним управлінням юстиції, Головним управлінням статистики у Львівській області, Управлінням Міністерства внутрішніх справ України у Львівській області, районними відділами статистики, обласними організаціями політичних партій.

Для опрацювання сформованої інформаційної бази в дослідженні застосовано низку загальнонаукових та спеціальних методів, серед яких — картографічні, статистичні та соціологічні. Зокрема, створено серію карт територіальної організації політичної поведінки населення; застосовано факторний аналіз для вивчення факторів та територіальної

структури політичної поведінки, використано методику кластерного аналізу для проведення типології адміністративно-територіальних одиниць регіону як основи для виділення субрайонів політичної поведінки населення Львівської області; проведено соціологічне опитування анкетним методом для отримання додаткової інформації про ті аспекти політичної поведінки населення, які не охоплені наявною статистикою, та вивчення факторів політичної поведінки; проведено контент-аналіз періодичних видань для виявлення взаємозв'язків між їх політичними орієнтаціями та реальними політичними орієнтаціями населення відповідної території.

У першому розділі «Теоретико-методологічні основи дослідження політичної поведінки населення регіону» обґрунтовано теоретичні та методичні засади дослідження, розглянуто головні концепції та підходи до вивчення політичної поведінки населення.

Другий розділ «Концепція факторів політичної поведінки населення регіону» присвячений класифікації та аналізу факторів політичної поведінки населення регіону, а також вивченню її соціально-економічної складової.

У третьому розділі «Компонентна та територіальна структура політичної поведінки населення регіону» здійснено ретроспективний аналіз розвитку та особливостей територіальної організації різних форм політичної поведінки населення, здійснено інтегральну оцінку політичної поведінки населення регіону, виділено та охарактеризовано конкретні форми територіальної організації політичної поведінки.

Книга може бути корисною для науково-педагогічних працівників, аспірантів, студентів, а також практиків державного й регіонального управління, політиків, громадських діячів та всіх, хто цікавиться проблемами формування, розвитку та просторової організації політичної поведінки населення в регіоні.

Висловлюємо щире вдячність кандидату географічних наук, доценту Мирославі Михайлівні Книш (кафедра економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка) за фахові консультації, настанови і підтримку під час проведення дослідження.

1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧ- НІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

1.1. Підходи та концепції наукових досліджень політичної поведінки населення

Політична поведінка населення стала об'єктом наукових досліджень у рамках різних суспільних наук наприкінці XIX століття. У той час сформувались два головні підходи до розуміння політичної поведінки — марксистський (економічний детермінізм) та політико-географічний (географічний детермінізм). Економічний детермінізм (К. Маркс) головним рушієм політичних процесів вважав виробничі відносини й класову боротьбу. Географічні детерміністи, слідом за Ш. Монтеск'є, надавали особливого значення ролі природного середовища в політичній організації людського суспільства. Саме географічний детермінізм був одним із джерел виникнення наприкінці XIX століття політичної географії та геополітики.

Із початком XX століття дослідження різних аспектів політичної поведінки населення стали значно поширенішими. У деяких країнах існували вже досить давні традиції демократичних виборів, на аналізі результатів яких базувалася низка тогочасних досліджень, присвячених вивченню факторів електоральної поведінки виборців.

Відомими є праці французьких географів А. Зігфріда [168] та Ф. Готеля, присвячені вивченню впливу, головним чином, природно-географічних факторів на електоральну поведінку населення регіонів Франції. Екологічний підхід, започаткований А. Зігфрідом, мав широке

застосування в електорально-географічних дослідженнях і передбачав порівняння результатів виборів у певній територіальній одиниці з низкою соціально-економічних показників за тривалі часові проміжки. У зв'язку із обмеженнями у використанні екологічного підходу, пов'язаними із ростом міських поселень, а також зростаючою соціальною диференціацією, наприкінці 60-х років ХХ ст. його було модифіковано із урахуванням ідей структурно-функціонального аналізу. У результаті, головна увага зверталась не на результати виборів безпосередньо, а на політичні структури, які обумовлюють розміщення соціальних груп [63, с. 256].

Американський учений Г. Лассвел, автор книги «Психологія і політика» (1930), був прихильником поведінкового підходу в політичній науці, який полягав у зосередженні уваги на політичній поведінці індивіда, виявленні її мотивів та закономірностей. Г. Лассвела вважають засновником політичної психології як окремої наукової дисципліни.

У другій половині ХХ століття виникла низка концепцій та підходів, які до сьогодні визначають напрямки розвитку досліджень політичної поведінки населення. Основоположниками структурно-функціонального підходу в політології були С. М. Ліпсет і С. Роккан, які розглядали політичну поведінку крізь призму розколів у суспільстві, що проходять по двох головних осях — територіальній (центр-периферія) і функціональній (прагматизм-ідеологія) (рис. 1.1). На цих осях розташовані і чотири фундаментальні, на думку авторів, суспільні розколи: між культурою меншості і культурою більшості (1), між релігією (церквою) і державою (2), між робітниками і працедавцями (власниками) (3), між первинним (сільське господарство) і вторинним (промисловість) секторами економіки (4).

Концепцію політичної культури розробили американські вчені Г. Алмонд і С. Верба. Вони вважають, що політична культура є ідеалізованим образом політичної системи чи її частини в суспільній свідомості. На думку низки інших авторів, до політичної культури слід включати і зразки політичної поведінки. Наприклад, на думку Е. Баталова, «політична культура — це система історично зумовлених, відносно стійких установок, переконань, уявлень, моделей поведінки, які виявляються в безпосередній діяльності суб'єктів політичного процесу і забезпечують відтворення політичного життя суспільства на основі наступності» [6, с. 17].

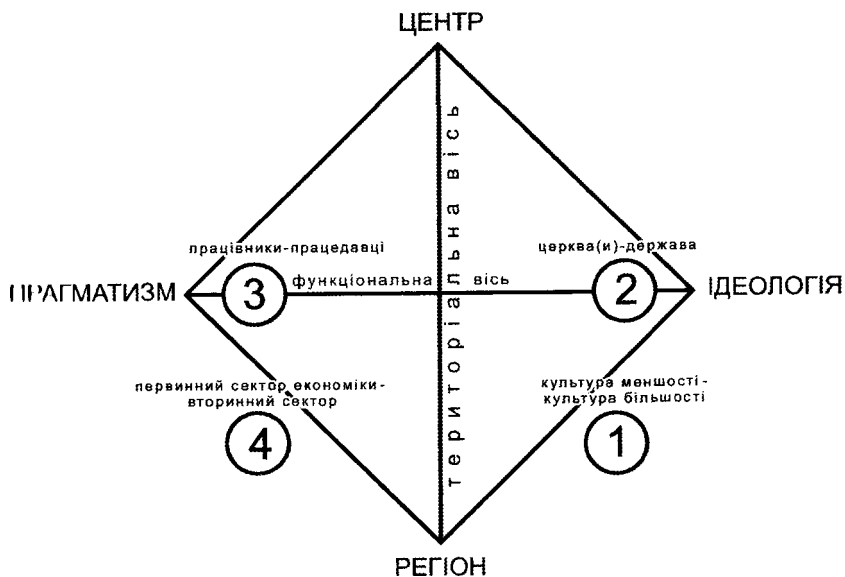

Рис. 1.1. Чотири виміри політичних конфліктів та головні суспільні розколи (за С. М. Лінсетом і С. Рокканом) [164]

У той час, як Г. Алмонд і С. Верба [4] виділяють три ідеальні типи політичної культури (традиційна, підданська і активістська), прихильники іншого підходу говорять про «компоненти ядра», тобто ті елементи, що відіграють фундаментальну роль у формуванні політичної культури (політичні відношення, ідентифікація та орієнтація) [6, с. 18–20].

Широке застосування в дослідженнях політичної поведінки населення отримала розроблена Т. Гегерстрандом теорія дифузії інновації, яка описує закономірності поширення інформації в просторово-часовому континуумі [146, с. 281–286]. Було розроблено низку моделей поширення інформації з урахуванням різного роду бар'єрів, які спотворюють радіальний процес поширення інформації від центру на периферію.

У другій половині ХХ століття акцент у визначеннях предмета дослідження в західній політичній географії змістився в напрямі від «політичного феномену» (держави, наддержавні об'єднання) до «політичного процесу» [149, с. 216], однією з головних категорій цієї науки стали політична поведінка.

Сучасні політико-географічні дослідження політичної поведінки (так звана, нова політична географія) [63, с. 257–282] базуються на чотирьох підходах — структурно-функціональному, бігейвіористичному, екологічному та гуманістичному.

Структурно-функціональний аналіз у політичній географії походить від теорії політичних систем Д. Істона, яка була модифікована англійськими географами П. Тейлором і Р. Джонстоном.

За Д. Істоном, політична система — це взаємодія, за допомогою якої в суспільстві авторитетно розподіляються цінності, вироблені всіма його членами. У результаті функціонування політичної системи відбувається перетворення інформації шляхом її переведення із «входу» (вимоги і підтримка) на «вихід» (рішення) (рис. 1.2.). Власне процес функціонування політичної системи в просторі і часі називають політичним процесом. Політичний процес є одним із суспільних процесів (економічного, культурного та ін.) і має три режими проходження — власне функціонування (стабільність), розвитку (прогрес) і занепаду (регрес) [100].

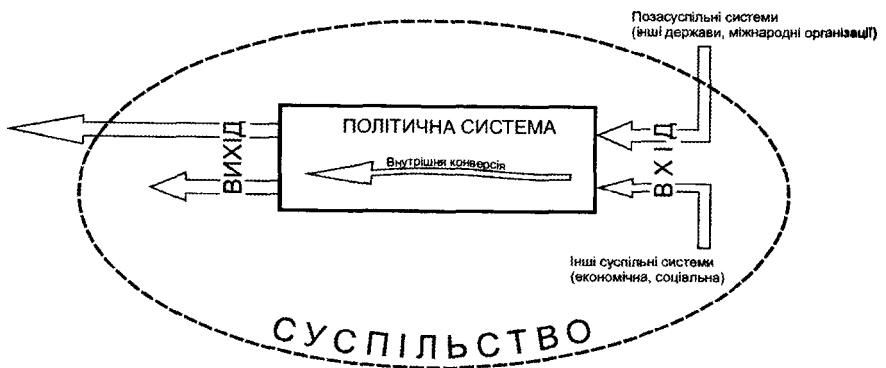

Рис. 1.2. Механізм функціонування політичної системи (на основі концепції Д. Істона)

Багатьма політико-географами для дослідження диференціації політико-географічного простору застосовується також уже згадана концепція фундаментальних суспільних розколів, запропонована політологами С. М. Ліпсетом і С. Рокканом [164], які пояснюють політичну поведінку

як вияв фундаментальних розколів у суспільстві, що проходять по двох головних осях — територіальній і функціональній (див. рис. 1.1).

Бігейвіористичний підхід у політичній географії робить наголос на особистісних мотиваціях політичної поведінки, на впливі локального середовища (виділяється реальне і поведінкове (бігейвіористське) середовище) [146, с. 277], в якому проходить процес політичної соціалізації людини. Слід зауважити, що виявлені локальні закономірності переносяться і на вищі територіальні рівні, а просторовий фактор часто зовсім не враховується. Однак використання бігейвіористичного підходу, без сумніву, збагачує методичний апарат політичної географії, а також поглиблює розуміння процесів, які відбуваються на локальному рівні територіально-політичних систем [63, с. 254–255].

На противагу кількісно зорієнтованим і абстрактним підходам у суспільних науках другої половини ХХ ст., і суспільній географії зокрема, виникла, так звана, гуманістична географія. В основу цього напрямку було покладено вивчення цінностей, прагнень і цілей соціальних груп і окремих людей. Була розроблена концепція життєвого або освоєного простору, який, як сфера безпосереднього досвіду людини, визначає мотивації політичної поведінки населення. Використовувалась оновлена концепція політичного ландшафту, яка наголошувала на ролі зовнішніх особливостей певної території, які відображають її політичне минуле і впливають на процес політичної соціалізації місцевого населення [63, с. 257].

В останні десятиліття поряд з інтеграцією різних суспільних наук наголошено досліджень політичної поведінки населення спостерігається і тенденція пошуку власної ніші як самостійної наукової дисципліни з боку політичної географії.

Загроза перетворення політичної географії в науковий напрямок, який зміщається вивченням просторових аспектів політології, призвела до активних теоретичних та методологічних пошуків. У результаті таких пошуків сформувалася сучасна політична географія, яка змогла розширити традиційні масштаби досліджень, що тривалий час обмежувалися лише глобальним і державним рівнем. Як зазначає В. Колосов: «Тепер уже можна мати всі підстави стверджувати, що вивчення взаємозв'язку між глобальним, (макро)регіональним, національним (державним), регіональним і локальними рівнями та взаємодії між різноманітними процесами, які відбуваються на них, дійсно стало привілеєм політичної географії» [63, с. 276].

Теоретичну основу сучасних суспільно-географічних досліджень політичної поведінки населення складають концепція географічного місця і контекстний підхід Дж. Егню, концепція територіально-політичних систем (Дж. Егню, П. Тейлор, В. Колосов), концепція територіальності Р. Сакка та теорії національної і політичної ідентичності (Ф. Барт, Е. Гелнер, Е. Гобсбаум).

Концепція географічного місця, яку запропонував Дж. Егню, полягає в обґрунтуванні поняття географічного місця як первинного елемента політичного простору, який існує на локальному рівні територіально-політичної організації суспільства, але водночас є ареною взаємодії багатьох регіональних і глобальних факторів. Особливістю кожного географічного місця є контекст, який суттєво впливає на просторову організацію політичних явищ. Дж. Егню обґрунтовує значення контексту для формування політичних уподобань населення. Автор наголошує на ролі геопросторової організації господарської діяльності населення, орієнтації регіону щодо осі «центр-периферія», історико-культурних особливостей та ін. факторах, що формують регіональний контекст [159].

На основі концепції географічного місця Дж. Егню та теорії світових систем П. Тейлора В. Колосов розробив концепцію територіально-політичної організації суспільства.

За В. Колосовим, територіально-політична організація суспільства передбачає вплив на політичну діяльність притаманних для кожної території факторів цієї діяльності, їхній взаємозв'язок і взаємозалежність, а також поєднання двох видів територіально-політичних систем (ТПС) — ТПС «де-факто» (об'єктивно формуються в процесі політичної та іншої діяльності) і ТПС «де-юре» (система політико-територіального устрою і управління, яка є результатом політичної діяльності) [63, с. 290].

Територіально-політичною системою найнижчого рангу є політико-географічне місце — «мінімальний просторовий носій політико-географічних відмінностей, який виникає на базі специфічного поєднання географічних умов і факторів політичної діяльності» [63, с. 297].

Політико-географічне місце характеризується наступними особливостями:

- є найнижчою територіальною одиницею, в якій починають виявлятися місцеві особливості політичної культури, яка є історично обумовленою;

формується на основі стійкої територіальної людської спільноти — найважливішого елемента середовища політичної діяльності.

В. Колосов [65] розробив ієрархію територіально-політичних систем, до якої, крім політико-географічного місця, входять локальна система політико-географічних місць, політико-географічний район, політичний регіон, країна, геополітичний регіон.

Концепція територіальності, автором якої є американський географ Р. Сакк, а також пов'язані з нею теорії національної та політичної ідентичності наголошують на особливій ролі простору в самоідентифікації людини. Рисом кожної людини і кожної соціальної групи є територіальність. Територіальність — це «спроба індивіда або соціальної групи контролювати або вплинути на людей, явища і взаємозв'язки шляхом демаркації і контролю над географічним ареалом» [165, с. 10]. Саме ідентифікація з певною територією, а не якісь зовнішні фактори, на думку прихильників теорії національної та політичної ідентичності, є вищою початковою в політичній поведінці людей і соціальних груп. Слід зауважити, що найстійкішими є політико-територіальна і національно-територіальна ідентичності, які часто можуть не співпадати з наявною «де-юре» системою адміністративно-територіального поділу.

1.2. Політична поведінка населення як об'єкт суспільно-географічного дослідження

Політичну поведінку можна розглядати як одну з багатьох форм поведінки людини. Однак поняття поведінки загалом є досить широким і його застосування не обмежується лише людським суспільством. Наприклад, за одним із визначень, поведінка — це «притаманна для живих істот взаємодія з навколишнім середовищем, яка включає їхню рухову активність і орієнтацію у відношенні до цього середовища». У широкому розумінні говорять про поведінку найрізноманітніших об'єктів (напр., електрона в магнітному полі та ін.), із сер. XX ст. термін із певною умовністю застосовують відносно складних автоматичних систем сучасної техніки» [100, с. 365]. За іншим визначенням, поведінка — «це процес взаємодії живих істот із навколишнім середовищем, пов'язаний з їхньою зовнішньою (руховою) і внутрішньою

(психічною) активністю» [100, с. 366]. Однак нас цікавить насамперед поведінка людини, тобто різні аспекти процесу взаємодії людини (групи людей) із навколишнім середовищем (у першу чергу, суспільним, але не слід нехтувати і природним). Під час аналізу політичної поведінки слід розрізняти поняття дії та вчинку, діяльності та поведінки. Дія — це «відносно самостійний, спрямований на досягнення певної мети, акт діяльності людини; елементарна частинка будь-якої діяльності, яка не розкладається на більш прості елементи» [100, с. 370]. Поняття вчинку є дещо вужчим. Вчинок — це «дія, що призводить до суттєвої зміни ситуативних відношень і спрямовується певним мотивом; дія, що розглядається з точки зору єдності мотиву і результатів, намірів і справ, мети і засобів; дія, що підпорядкована моральній чи правовій нормі; дія, що трансформована через моральну свідомість» [100, с. 370] (рис. 1.3). Діяльність — це «специфічна форма відношення до навколишнього світу характерна для людини, зміст якої полягає в його зміні в людських інтересах» [10, с. 96]. Діяльність є одностороннім процесом і включає ціль (об'єкт діяльності), засоби, результат і сам процес. Отже, поняття діяльності є відмінним від поняття поведінки. Хоча та сама сукупність дій може розглядатися і як діяльність, і як поведінка, в обох випадках різними будуть підходи до розуміння суті процесу, що відбувається.

Розмежування категорій діяльності та поведінки в політичній сфері суспільства має свою специфіку. Серед науковців нема однозначного підходу до розуміння категорії політичної поведінки і її відношення до категорії політичної діяльності. Загалом, існує чотири підходи до вирішення цього питання:

- політична поведінка є зовнішнім виявом політичної діяльності;
- політична поведінка і політична діяльність — тотожні поняття;
- політична діяльність є специфічною формою політичної поведінки;
- політична діяльність включає політичні дії і політичну поведінку і, отже, є ширшим поняттям, ніж політична поведінка [10, с. 170].

Погоджуючись із більшістю підходів, вважаємо, що політичну поведінку населення не можна ототожнювати з політичною діяльністю.

Специфіка політичної поведінки, на відміну від діяльності, полягає в різноманітності суб'єктів політичної поведінки, якими можуть бути індивіди, групи, маси та ін. Відповідно, розрізняються види поведінки — індивідуальна, групова, масова. Разом із тим політичну поведінку

класифікують також і за мотивами (усвідомлена і неусвідомлена), ситуаційними особливостями (нестабільна і стабільна), керованістю (контрольована і неконтрольована) та ін. [10].

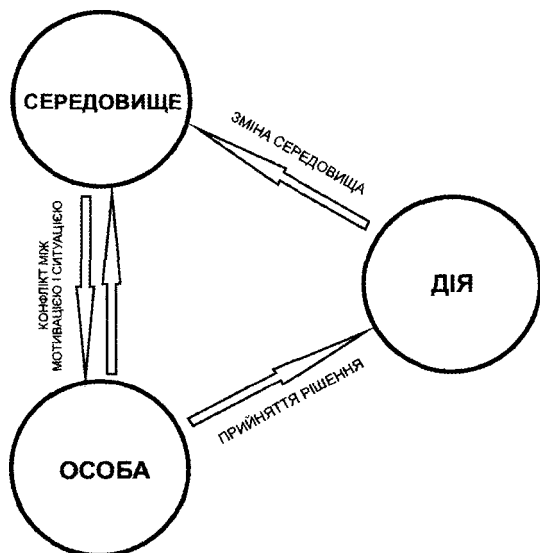

Рис. 1.3. Механізм здійснення вчинку
(розробка автора за [90, с. 189])

Існує багато визначень політичної поведінки, серед яких варто виділити наступні. *Політична поведінка* — це:

«...вид активності, спрямованої на зміну стану суб'єкта, а не на зміну того, що знаходиться поза суб'єктом, хоча екстеріоризований діяльнісний момент є і в поведінці» [105, с. 12];

«...безпосередня взаємодія учасників політичної діяльності..., яка характеризує особистісні і групові мотиви дій (причому усвідомлених і неусвідомлених), форму вияву і об'єктивізації індивідуальних і масових дій, їх спрямованість, пов'язану із пристосуванням до умов політичного буття» [10, с. 71];

«...практична взаємодія суб'єкта з політичним середовищем або практичне ставлення суб'єктів політичного процесу до політичної системи, до цього процесу та один до одного» [100, с. 125].

- «...форма реакції людини на імпульси (передусім на інформацію), які надходять від політичної системи, виявлення того, що відбувається в політиці та як це відображається в специфічних емоційних формах, властивих певній особі, групі» [100, с. 126].

Із точки зору суспільної географії важливим є геопросторовий (територіальний аспект) політичної поведінки, на який майже не звертають уваги інші суспільні науки. Політичну поведінку можна розглядати як процес взаємодії між суб'єктами і об'єктами політичного процесу у рамках політичної сфери суспільства. Політична сфера суспільства включає політичні відносини, систему соціальних інститутів, політичну діяльність [63, с. 243]. Однак і саму політичну поведінку населення можна розглядати як просторовий процес.

Виходячи із цього, а також із специфіки предмету дослідження пропонуємо розглядати *політичну поведінку у двох аспектах*:

- як взаємодію населення певної території із середовищем (у широкому розумінні), яка проходить у рамках політичної сфери суспільства і є рушійною силою її територіальної організації;
- як джерело формування державної політики та фактор розвитку регіональних суспільних систем.

Нами виділено низку форм політичної поведінки населення, серед яких головними є електоральна поведінка, участь у політичних партіях та участь у масових акціях протесту (підтримки). Саме на прикладі вищеназваних трьох форм політичної поведінки населення і проаналізована політична поведінка населення регіону у цьому дослідженні.

Інтенсивність вияву тієї чи іншої форми політичної поведінки називається *політичною активністю*. Кожній формі політичної поведінки населення притаманні також певні орієнтації. *Політичні орієнтації* — це ставлення суб'єктів до певних процесів та явищ, які відбуваються у політичній сфері суспільства. Можемо, відповідно, говорити про електоральну активність та електоральні орієнтації, партійну активність та партійні орієнтації та ін.

Важливим питанням є *типологія політичних орієнтацій*. У політичній науці загальноприйнятими є дихотомічні типології (праві-ліві, консерватори-ліберали, націоналісти-космополіти та ін.). Слід зауважити, що подібні типології можуть мати і проміжні (перехідні) типи (ультраправі, право-центристи, центристи, лівоцентристи, ліві, ультраліві). Досліджуючи політичну сферу конкретної держави, іноді буває

важко застосувати будь-яку із наявних типологій політичних орієнтацій, тому доводиться робити поправки на специфіку досліджуваної політико-географічної дійсності.

Існують різні підходи до виділення типів політичної поведінки (культури). Традиційною є ідеологічна типологія, яка передбачає виділення правих (консервативних), центристських (ліберальних) та лівих (реформістських) типів політичної поведінки. Останнім часом в українській науці стала поширеною типологія політичної поведінки за відношенням до діючої влади — опозиційна та провладна [8]. Без сумніву, така типологія досить успішно характеризує українську політичну дійсність останніх років, однак вона не годиться для порівняння політичної поведінки населення на різних етапах розвитку, оскільки в демократичній політичній системі провладні політичні сили періодично стають опозиційними і навпаки.

Серед наявних типологій політичних орієнтацій у суспільно-географічному дослідженні політичної поведінки населення регіону, на нашу думку, найдоцільніше застосовувати розширену типологію «праві-ліві», що, правда, модифіковану із урахуванням особливостей політичної сфери України. Саме ця схема типології, хоча і є дещо умовною та, зокрема, не повністю охоплює увесь партійний спектр України, на відміну від популярної типології «влада-опозиція», дає можливість порівнювати і аналізувати політичні орієнтації населення за тривалий період часу.

Отже, правими будемо вважати політичні орієнтації, які характеризуються національно-демократичними цінностями, як правило, підтримкою ринкових механізмів управління економікою і євроатлантичної зовнішньополітичної інтеграції, мають антикомуністичне спрямування. До лівих будемо відносити політичні орієнтації, для яких характерні соціалістична та комуністична ідеологія, підтримка регульованої моделі управління економікою та, як правило, зовнішньополітичної інтеграції на пострадянському просторі аж до відновлення у модерних формах СРСР. Окрім правих та лівих, необхідно виділити також центристські політичні орієнтації, які є найменш однорідними і характеризуються ліберально-демократичними цінностями, як правило, підтримкою ринкової моделі економічного розвитку, «багатовекторності» або самодостатності у зовнішній політиці, мають часто провладний або конформістський характер і невизначену ідеологію.

Електоральна поведінка здійснюється шляхом участі громадян у виборчих процесах, головним і найбільш масовим з яких є голосування в день проведення виборів або референдуму. Електоральна поведінка найбільш повно відображає електоральні орієнтації та електоральну активність населення, оскільки фактично є масштабним соціологічним дослідженням, обсяг вибіркової сукупності якого дуже близький до генеральної сукупності, якою в Україні у випадку загальнодержавних голосувань є всі дорослі громадяни (за винятком осіб, визнаних недієздатними). Інші форми електоральної поведінки населення — участь у передвиборчій агітації і безпосереднє кандидування на виборні посади — у зв'язку із порівняно невеликою поширеністю та відсутністю об'єктивних даних не розглядаються в нашій роботі.

Участь у політичних партіях є другою за значенням формою політичної поведінки. У широкому розумінні ця форма політичної поведінки полягає в участі населення у громадських об'єднаннях соціально-політичного характеру. Однак у зв'язку із складністю розмежування політичних, соціально-економічних, культурних та ін. функцій громадських організацій, пропонуємо розглядати участь у політичних партіях у вузькому розумінні, як членство у офіційно зареєстрованих політичних партіях, які, як правило, беруть участь у виборчому процесі. Отже, у ролі об'єкта партійної участі надалі розглядатиметься політична партія, як «специфічна громадська політична організація котра володіє особливим правовим статусом в державі, її національно-автономному чи міждержавному утворенні, яка представляє собою угруповання людей, добровільно об'єднаних між собою спільністю політичних поглядів, як правило формально зафіксованих в програмних документах, котра спираючись на певну ідеологію і організацію і представляючи певні ідеологічно оформлені соціально-класові інтереси бажає активно приймати участь в суспільно-політичному і державному житті, переслідує ціль завоювання і здійснення влади в державі» [151, с. 325].

Аналіз інших форм політичної поведінки вважаємо за доцільне провести на прикладі *участі у масових акціях протесту або підтримки*. Ця форма політичної поведінки не передбачає обмеження контингенту учасників за будь-якими критеріями, з одного боку, є стихійною і неконтрольованою, а з іншого — перебуває у тісному взаємозв'язку як із електоральною поведінкою, так і з партійною участю і характеризується чіткою територіальною концентрацією.

Як уже зазначалося, одним із головних аспектів дослідження є вивчення територіальної організації політичної поведінки населення. Наслідуючись із О. Шаблієм [149, с. 25–26], вважаємо, що територіальна організація має чотири головні риси:

- взаєморозміщення об'єктів у двохвимірному просторі земної поверхні;
- наявність просторових зв'язків між цими об'єктами;
- існування територіальних суспільних утворень (форм територіальної організації);
- функціонування територіальних утворень у часі.

Оскільки політична поведінка населення здійснюється, в основному, у рамках електоральної та партійної систем політичної сфери суспільства, то як форми її територіальної організації можна розглядати відповідні форми територіальної організації названих систем. У такому випадку формами територіальної організації електоральної поведінки будуть виборчі дільниці та округи; участі у політичних партіях — першинні, міські, районні та обласні організації політичних партій. Однак оскільки, по-перше, існує територіальне розходження між формами територіальної організації електоральної та партійної систем, а, по-друге, форми територіальної організації електоральної системи існують, фактично, лише у період виборів і можуть вважатися скоріше територіально розподіленими формами фіксації політичної поведінки населення, а не формами її територіальної організації; для виділення форм територіальної організації політичної поведінки населення загалом, на нашу думку, доцільно використовувати традиційний підхід у вітчизняній сучасній географії, відповідно до якого формами територіальної організації суспільства є пункт (поселення або підприємство), центр, вузол, район (субрайон). Однак, враховуючи специфіку політичної сфери суспільства, названий перелік форм територіальної організації слід дещо модифікувати.

З метою комплексного суспільно-географічного дослідження політичної поведінки населення пропонуємо розглядати такі форми територіальної організації політичної поведінки як політико-географічний пункт, центр, ядро (макроядро), вузол, субрайон.

Політико-географічний пункт є елементарною формою територіальної організації політичної поведінки населення, мінімально можливим носієм політичних відмінностей, який характеризується відносною

однорідністю впливу локальних факторів політичної поведінки населення і, як наслідок, йому притаманна висока електоральна і партійна однорідність (як правило, у Львівській області цій характеристиці найкраще відповідають невеликі сільські поселення або мікрорайони (квартали) у міських поселеннях).

Політико-географічні пункти, для яких характерна достатня різноманітність політичної поведінки населення, тобто функціонування у його межах як мінімум двох головних форм політичної поведінки (електоральної поведінки та участі населення у політичних партіях), автор пропонує називати *центрами* політичної поведінки. Такими центрами у регіоні є, як правило, великі села, селища міського типу та міста. Центри політичної поведінки відрізняються один від одного розмірами та ступенем впливу на політичну поведінку населення навколишньої території.

Центри політичної поведінки із наявністю усіх трьох головних форм політичної поведінки та, як правило, великим електоральним потенціалом автор пропонує називати *ядрами* політичної поведінки. Найбільші ядра політичної поведінки, електоральний потенціал яких помітно виділяється на фоні регіону, названі *макроядрами* політичної поведінки.

Територіальне поєднання близьких за розмірами та ступенем впливу і взаємозв'язаних центрів політичної поведінки формує *вузол* політичної поведінки.

Територіальне поєднання політико-географічних пунктів, центрів, вузлів та ядер політичної поведінки, яке характеризується специфічними рисами політичної поведінки населення та спільними особливостями впливу регіональних факторів утворює *субрайон* політичної поведінки. Відповідно, поєднання субрайонів утворює район політичної поведінки населення, а поєднання районів — територіально-політичну систему держави.

Велике значення для вивчення політичної поведінки населення має категорія *середовища*. Виділяють п'ять способів розуміння впливу природного середовища на політичне життя: географічний детермінізм, енвіронменталізм, посибілізм, когнітивний бігейвіоризм, пробабілізм [169]. Географічний детермінізм розглядає людину як пасивний елемент середовища, об'єкт його впливу (Ш. Монтеск'є). Енвіронменталізм робить наголос на загальному впливі середовища, а не на його безпосередній ролі у формуванні людської поведінки. Посибілізм розглядає людину як активну одиницю, яка може свідомо вибирати ті елементи

середовища, які необхідні для існування. Когнітивний бігейвіоризм передбачає, що «людина реагує на середовище більше через призму його сприйняття й виробляє поведінкові рішення, ураховуючи ці сприйняття й минулий досвід, у той час, як несприйнятні природні обмеження й навіть сприятливі умови не мають негативної дії» [149, с. 225]. Пробабілізм припускає, що людина має можливість вільного вибору, але сподівається, що її рішення не суперечитимуть гіпотетичним нормам і будуть відображати поміркований вибір найкращої серед запропонованих середовищем альтернатив.

Важливою у вивченні політичної поведінки населення є й категорія *простору*. У суспільних науках є, загалом, три способи розуміння поняття простору:

- як фактора різних суспільних процесів;
- як засобу спостереження (вивчення й розуміння) певних явищ;
- дуалістичний (простір одночасно є й засобом спостереження (суб'єктивного відображення дійсності), і дієвим фактором, який через людську свідомість і, як наслідок, поведінку трансформує об'єктивну дійсність).

Простір в останньому розумінні Т. Зарицький пропонує називати простором свідомості [175, с. 18].

Деякі вчені використовують поняття політико-географічного простору. Зокрема, В. Колосов визначає політико-географічний простір як «форму буття політичних феноменів і політико-географічних об'єктів, їх співіснування, співмірності, взаєморозташування, взаємодії, інтенсивності й т. п.» [63, с. 242]. На противагу економіко-географічному та соціально-географічному простору політико-географічний дуже повільно та інерційно змінюється в часі, у результаті чого навіть дуже значні економічні та соціальні зміни мало позначаються на політичній поведінці населення певної території.

Для аналізу механізму функціонування політичної поведінки населення доцільно також використати головні положення бігейвіористичного підходу. Із цієї точки зору політичну поведінку населення слід розглядати як взаємодію поведінкового середовища (образ реального середовища в людській свідомості) і політичних установок (рис. 1.4). Політичні установки – це відносно стабільні політичні орієнтації суб'єкта, його ставлення до певних політичних явищ. Політичні установки в такому розумінні є компонентом політичної культури населення. Процес

формування політичних установок є дуже тривалим, вплив на нього мають фактори середовищ різних територіальних рівнів. *Глобальне середовище* формують фактори, які є зовнішніми стосовно суспільства певної держави. Їхній вплив на політичну поведінку населення регіону є лише опосередкованим і залежить від діяльності й доступності засобів масової інформації. *Загальнодержавне середовище* включає сукупність тих факторів, які однаково виявляються у всіх регіонах держави. Насамперед, загальнодержавне середовище визначають законодавчі норми, через які центральні органи державної влади забезпечують цілісність політичного простору держави. Як правило, наслідки діяльності державної влади відбиваються на наявній економічній та соціально-політичній ситуації, висвітленням якої займаються загальнодержавні засоби масової інформації.

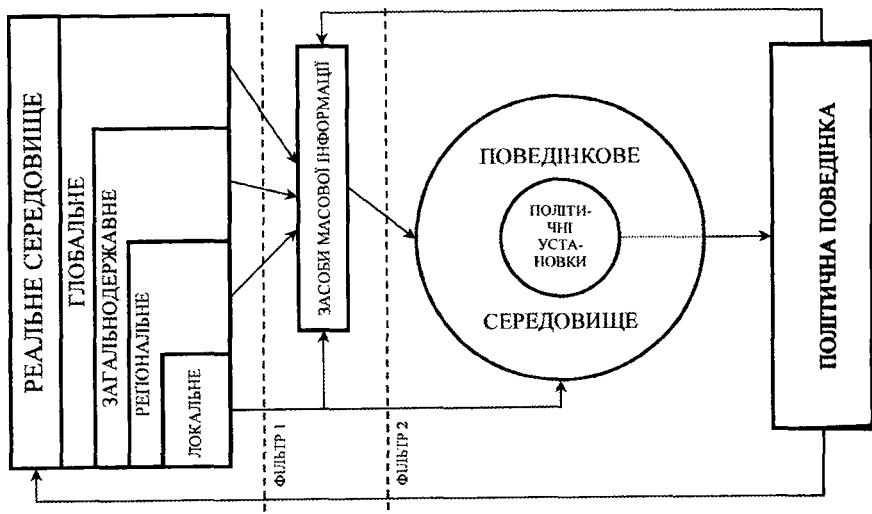

Рис. 1.4. Механізм функціонування політичної поведінки населення (розробка автора)

Регіональне середовище формують як суспільно-географічні, так і природно-географічні фактори. Саме на регіональному рівні ступінь їхнього вияву є найсильнішим, а вплив найбільш багатоваріантним. На перше місце виходять ті фактори, які формують регіональну ідентичність. Насамперед, це історико-географічні особливості формування

регіону й головні риси його соціально-економічного розвитку та етнічного й релігійного (конфесійного) складу населення. Крім того, на рівні регіону велику роль відіграють засоби масової інформації, які, разом із локальними соціальними взаємодіями, і формують самоусвідомлення мешканців регіону, відчуття своєї окремішності в загальнодержавному середовищі. У той час, як політичні установки населення мають тривалий період становлення, мотивацію до безпосередньої діяльності в короткі проміжки часу можуть викликати лише інформаційні фактори, що часто можна спостерігати в передвиборчий період. Вплив факторів регіонального середовища є територіально диференційованим. Ця диференціація визначається, як правило, наявною системою розселення, проте її не можна зводити до класичної схеми «місто-село». Кожен населений пункт слід розглядати як окреме локальне середовище політичної поведінки (географічне місце за Дж. Егню), у якому поряд із регіональним усвідомленням присутні інші фактори, які сумарно суттєво впливають на політичну поведінку населення регіону в цілому.

Локальне середовище можна розглядати на багатьох рівнях — від елементарного (сім'я, домашнє господарство) до субрегіонального (райони, населені пункти). Однак найбільш обґрунтованою видається думка Н. Колосова [63, с. 290] про те, що елементарною політико-географічною одиницею має бути найменша територіально організована спільнота, у якій існують владні відносини (як правило, таким критерієм відповідають сільські та міські самоврядні громади). Як зазначає Дж. Егню, локальне середовище (або географічне місце в його інтерпретації) є ареною взаємодії процесів, які відбуваються на різних територіальних рівнях [159]. Слід зауважити, що загальнодержавний і регіональний рівні служать своєрідним фільтром, який пом'якшує вплив глобальних процесів на політичну свідомість і поведінку населення. Особливістю локального рівня середовища є його безпосередній вплив на політичну поведінку населення, на відміну від трьох вищих рівнів, вплив яких опосередкований засобами масової інформації.

Наприкінці 80-х років минулого століття в західній політичній географії з'явилася концепція географічного місця, запропонована Дж. Егню. Ця концепція полягає в обґрунтуванні поняття географічного місця як первинного елемента політичного простору, який існує на локальному рівні територіально-політичної організації суспільства, але водночас є ареною взаємодії багатьох регіональних і глобальних факторів.

Особливістю кожного географічного місця є *контекст*, який суттєво впливає на просторову організацію політичних явищ [159].

Поняття контексту походить із лінгвістики, де означає закінчений за змістом уривок письмового або усного мовлення, з якого можна точно визначити смисл окремого слова чи виразу, що входить до його складу. У дослідженні політичної поведінки контекст розглядають як середовище, в якому формується й виражається політична поведінка [165, с. 2]. Деякі автори схильні розглядати таке середовище лише як суспільне (головним чином, із соціологічних позицій), інші розуміють його з культурно-історичної точки зору. У широкому розумінні, до контексту можна включати як суспільство, так і природне середовище (не підтримуючи, однак, крайнього географічного детермінізму). Контекст, пов'язаний із певною територією, тобто регіональний контекст, є найсуттєвішим у суспільно-географічних дослідженнях. Джон Егню [159] дає шість обґрунтувань ролі регіонального контексту в осмисленні процесу формування політичних уподобань населення:

- просторова диференціація господарської діяльності людини, що зумовлена закономірною територіальною концентрацією певних виробничих процесів, призводить до регіональних відмінностей і в політичній та соціальній сферах суспільства (найпростіший приклад — різниця між містом і селом);
- формування транспортної мережі впливає на освоєність чи ізоляцію певних регіонів, на ступінь зв'язків між ними;
- розташування регіону на осі «центр-периферія» впливає на політичну поведінку його мешканців;
- історичні кордони й стереотипи часто розділяють певні регіони і є засобом політичної ідентифікації їх населення;
- загальнонародні політичні партії часто опираються на підтримку певного регіону, який найбільшою мірою відповідає специфіці їхнього політичного дискурсу;
- «мікрогеографія щоденного життя», яка часто є зразком для суспільних контактів.

Як зазначають деякі дослідники, критикуючи контекстний підхід, на вплив контексту завжди зручно посилатись у випадку виявлення фактів, які не можна пояснити з допомогою традиційних факторів, що, проте, не дає можливості робити якісь наукові узагальнення і є чисто описовим підходом. Але набагато більшою є кількість прихильників цього підходу,

ни успішно розвивають теоретико-методичні основи дослідження ролі контекстних факторів у формуванні політичної поведінки [173, с. 29–34].

Проте, беручи до уваги всі здобутки й переваги сучасних підходів у дослідженні політичної поведінки [63, с. 254–256], видається доцільним шукати для уникнення різнотлумачень замість терміну контекст уживати термін середовище, який є дещо ширшим за значенням.

Вивчення середовища, у якому формується й виражається політична поведінка, є важливим аспектом суспільно-географічного дослідження політичної поведінки населення. У той час, як дослідження політичної поведінки населення лише на загальнодержавному рівні не можуть дати достовірних результатів, особливо у випадку України, а локальні дослідження мають лише прикладне значення; саме регіон повинен стати конкретним об'єктом суспільно-географічного дослідження політичної поведінки населення. Ось чому особливої уваги потребує виявлення ролі регіонального середовища в політико-географічних процесах.

Першочерговим завданням дослідження суспільно-географічних аспектів політичної поведінки населення є аналіз впливу різних факторів середовища (зовнішніх факторів) на прийняття рішення про здійснення вчинку. Прийняття рішення про здійснення політичного вчинку виникає в результаті конфлікту між особистістю й середовищем (ідеалом і реальністю, мотивацією й ситуацією). Таким чином, на особу, яка робить вибір, поряд з її власною політичною установкою впливають як особистісні якості (моральність, темперамент, інтелект та ін.), так і фактори середовища.

Фактором називають причину, рушійну силу якогось процесу, явища, яка визначає його характер або окремі риси. Як зазначає Е. Алаєв, «... кожному процесу відповідає певна сила, сукупність сил, необхідних для його здійснення; звичайно ці сили називають факторами... Фактори, незалежно від причинно-наслідкових зв'язків, умови, що регулюють кількість та якісні характеристики процесу, складають у сукупності механізм цього процесу. Але фактори завжди виступають як рушійна сила процесу» [3, с. 92–93].

Вивчення ступеня впливу тих чи інших суспільно-географічних факторів на політичну поведінку населення, щоправда, не є таким уже простим питанням. Часто кількісні методи дослідження не дають повного уявлення про зв'язки між певними економічними й соціальними проблемами та політичними вподобаннями громадян. Така ситуація

спричинена наявністю перешкод для прямого виявлення наслідків впливу певних факторів у політичній поведінці населення. Наприклад, А. Белов [7] виділяє такі причини розсіювання («дисперсії») впливу суспільно-географічних факторів: неточність або невідповідність соціально-економічної статистики, умовність мережі адміністративно-територіального устрою, незавершеність процесів структурування політичного простору, фальсифікація результатів виборів та ін.

Згадані фактори не мають прямого впливу на формування політичних установок населення, адже, як відомо з поведінкового підходу в суспільній географії, особа насамперед реагує не на реальне середовище, а на образ цього середовища в її свідомості (поведінкове середовище).

Добре апробованою в західній суспільній географії є концепція, яка пояснює політичну поведінку населення за допомогою моделі суспільних розколів. Головним суспільним розколом, за допомогою якого можна інтерпретувати майже всі територіальні відмінності політичної поведінки населення, є розкол «центр-периферія». Ця схема поляризації політичної поведінки населення добре поєднується як зі структурно-функціональним підходом, так і з теорією дифузії інновацій. Беручи до уваги українську політичну дійсність, розкол «центр-периферія» можна розглядати через виміри «традиції-інновації», «місто-село», «націоналізм-космополітизм» та ін., які мають добре помітне територіальне втілення.

1.3. Методика дослідження політичної поведінки населення регіону

Важливим завданням наукового дослідження є вибір методів для повного й достовірного пізнання об'єкта. Як зазначає О. Шаблій, «метод наукового дослідження — це система розумових і (або) практичних операцій (процедур), які націлені на розв'язання певних пізнавальних завдань з урахуванням певної пізнавальної мети» [146, с. 396].

Учення про особливості застосування окремого метода чи системи методів називають методикою. Методика конкретного дослідження повинна враховувати специфіку предмету дослідження й поставлених завдань.

Основою для наукового аналізу є інформаційна база дослідження, яка включає систему показників, що дають можливість якнайповніше

очарактеризувати об'єкт і предмет дослідження. Наше дослідження базується на низці показників, які описують дві складові політичної поведінки населення — політичну активність і політичні орієнтації (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Показники політичної поведінки населення

Форми політичної поведінки	Політична активність	Політичні орієнтації
Виборчіша	1. Частка виборців, які взяли участь у голосуванні (від усіх виборців або від усього населення). 2. Кількість виборців, які взяли участь у голосуванні	1. Частка виборців, які проголосували за певну партію (виборчий блок, кандидата) від усіх виборців або від усього населення. 2. Кількість виборців, які проголосували за певну партію (виборчий блок, кандидата)
Уч. ст. у політичних партіях	1. Кількість місцевих організацій політичних партій у розрахунку на 10 тис. осіб населення 2. Кількість членів політичних партій у розрахунку на 1 тис. осіб населення	1. Кількість членів певної політичної партії (групи партій) у розрахунку на 1 тис. осіб населення. 2. Кількість місцевих організацій певної політичної партії (групи партій) у розрахунку на 1(10) тис. осіб населення
Уч. ст. у масових акціях протесту (штрайки)	1. Кількість масових акцій політичного характеру на одиницю часу (місяць, рік). 2. Кількість учасників масових акцій політичного характеру в розрахунку на 1 тис. осіб населення	1. Кількість масових акцій, організованих певною політичною партією (громадсько-політичною організацією) за певний період часу в розрахунку на 10 тис. осіб населення

Відповідні показники обиралися для кожної форми політичної поведінки, головними критеріями відбору були об'єктивність і співмірність. Однак, у зв'язку з особливостями етапу становлення політичної поведінки населення регіону й недостатнім рівнем розвитку політичної

статистики, довелося в деяких випадках (наприклад, аналізуючи участь у політичних партіях і протестну активність) використовувати показники, які характеризують скоріше середовище політичної поведінки населення, ніж саму поведінку, а отже, можуть дати лише опосередковану інформацію. З іншого боку, така опосередкована характеристика також має важливе значення в дослідженні політичної поведінки населення, адже, порівнюючи показники, які характеризують середовище, із показниками власне політичної поведінки, бачимо реальний ступінь ефективності політичної поведінки населення, тобто те, наскільки політична активність і політичні орієнтації населення регіону змінюють політичне середовище регіону, наскільки ці зміни є динамічними та інерційними.

Для аналізу електоральної поведінки населення регіону взято вибори й референдуми, які відбувалися за увесь період незалежності України (1991–2010 рр.). Проте найбільше уваги зосереджено на шести останніх виборах — парламентських (2002, 2006 і 2007 рр.) і президентських (1999, 2004 і 2010 рр.). Для цього є декілька причин. По-перше, починаючи із 1998 року, парламентські вибори проводилися за змішаною системою, яка дає можливість більш достовірно аналізувати електоральну поведінку населення через порівняння результатів голосування за певні політичні партії чи блоки в різних територіальних одиницях. По-друге, починаючи з кінця 2000 року, в Україні зародилися політичні процеси, які у 2004 році призвели до «помаранчевої революції» і перемоги демократичних політичних сил на президентських виборах, тому цікаво було б прослідкувати, як змінювалась за цей період електоральна поведінка населення. По-третє, саме починаючи із 1999 року, в Україні набула достатнього розвитку виборча статистика, яка стала більш детальною та доступною (у тому числі через мережу Інтернет). Окрім цього, слід зазначити, що електоральна географія регіону в контексті Галичини в період 1991–1999 рр. уже була предметом суспільно-географічного дослідження [88].

Погоджуючись із думкою багатьох авторів [133; 174], ми також, аналізуючи електоральну поведінку населення регіону, не ототожнювали результати виборів, проведених за різними системами (мажоритарною і пропорційною). Більше того, було вирішено в дослідженні суспільно-географічних аспектів політичної поведінки населення регіону відмовитися від використання результатів мажоритарних виборів (до Верховної Ради і до органів місцевої влади), які, у зв'язку із особливим характером

проведення, впливом специфічного набору факторів, найменше вираженими реальні електоральні орієнтації населення.

Партійна поведінка населення, в основному, аналізується за показниками, які характеризують актуальний етап розвитку партійної системи регіону (2001–2011 рр.). Однак для виявлення динаміки розвитку цієї форми політичної поведінки використано також показник за 1999 рік (кількість членів політичних партій у адміністративно-територіальних одиницях регіону у розрахунку на 10 тис. осіб населення).

Аналіз протестної поведінки населення проводився за даними про миттєві акції політичного і соціально-економічного характеру, які відбувалися на території Львівської області у 2003–2005 рр. У зв'язку із особливостями збору та зберігання такої інформації дані про протестну поведінку населення регіону до 2003 та після 2005 року є недовісними.

Просторовий аналіз політичної поведінки населення здійснювався на трьох рівнях: регіональному (обласний регіон в цілому), субрегіональному (адміністративні райони і обласний центр) та локальному (території місцевих рад, населені пункти, виборчі дільниці). Аналіз на регіональному рівні використовувався, в основному, для порівняння політичної поведінки населення Львівської області із іншими регіонами держави. Головною територіальною одиницею дослідження був адміністративний район, для якого є доступною детальна і різноманітна статистична інформація, причому усі міста обласного підпорядкування, крім обласного центру, розглядалися у межах відповідних районів.

Обираючи методи дослідження суспільно-географічних аспектів політичної поведінки населення регіону, ми брали за основу систему методів суспільної географії, запропоновану О. Шаблієм [146, с. 398–400]. Класифікація і коротка характеристика методів дослідження подана у табл. 1.2.

Картографічний метод дуже широко застосовується в електорально-географічних дослідженнях для зображення просторового розподілу голосів, відданих за ту чи іншу політичну силу. Способом картограми, переважно, зображується частка голосів, відданих за кандидата (партію або блок) у певній адміністративно-територіальній одиниці. Так виконується карта розподілу голосів. Подібним способом можна показати електоральну активність виборців та інші показники ходу голосування (кількість бюлетенів, визнаних недійсними, частку негативістів та ін.).

Методи дослідження політичної поведінки населення

Методи і принципи		Суть методу	Результати застосування	
1		2	3	
Філософський метод	Філософські принципи	Руху і розвитку	Аналіз процесів і явищ із точки зору їх динамічності	Проаналізовано динаміку розвитку різних форм політичної поведінки населення за останній період, виявлено сучасні тенденції розвитку
		Історизму	Аналіз кожного об'єкта як такого, що у своєму розвитку проходить низку етапів	Проаналізовано роль історико-географічних факторів у формуванні політичної поведінки населення регіону
		Взаємозв'язку	Вивчення відношень-взаємозв'язків між явищами	Проаналізовано взаємозв'язки політичної поведінки населення із економічною діяльністю, демографічною поведінкою та ін. процесами у суспільстві
		Причинності	Аналіз взаємозумовленості процесів і явищ	Розроблено концепцію факторів політичної поведінки населення, запропоновано їх суспільно-географічну класифікацію
Загальнонаукові методи	Традиційні	Аналіз, синтез	Вивчення компонентної (аналіз) і територіальної (синтез) структури досліджуваного об'єкта	Виконано просторовий аналіз форм політичної поведінки населення, зроблено інтегральну оцінку політичної поведінки населення регіону, проведено її типологію
		Порівняльний	Порівняння властивостей і відношень різних територій для виявлення подібних та відмінних рис і особливостей функціонування	Виконано порівняльний аналіз політичної поведінки сільського та міського населення регіону, проведено аналогії між політичною поведінкою населення суміжних прикордонних територій

Продовження таблиці 1.2

1	2	3
Абстрагування, узагальнення	Виділення і вивчення головних, найсуттєвіших аспектів об'єкта дослідження	Досліджено електоральну поведінку населення на основі найбільш суттєвих для вивчення суспільно-географічних аспектів політичної поведінки населення регіону: результатів виборів Президента України та виборів до Верховної Ради України у загальнодержавному багатомандатному окрузі (за партійними списками)
Системний	Вивчення об'єкта як системи (сукупності взаємозв'язаних елементів)	Досліджено фактори та особливості функціонування політичної поведінки населення у територіально-політичних системах різного рангу
Ідеалізації, моделювання	Створення ідеальних моделей досліджуваного об'єкта і їх порівняння із реальним станом цього об'єкта	Запропоновано модель елементарної форми перспективної територіальної організації політичної поведінки населення — громади
Картографічний	Картографічне відображення та інтерпретація об'єкта дослідження	Розроблено серію карт, які ілюструють суспільно-географічні аспекти політичної поведінки населення регіону
Соціологічний	Проведення соціологічних досліджень з метою виявлення властивостей та закономірностей різних суспільних явищ та процесів	Проведено соціологічні дослідження методом опитування та контент-аналізу з метою додаткового вивчення тих аспектів політичної поведінки населення, які не відображені у доступних статистичних даних

		1	2	3
Конкретнонаукові методи	Міждисциплінарні	Статистичний	Вивчення кількісної сторони масових суспільних явищ та процесів	Проведено факторний, кластерний аналізи для вивчення факторів та здійснення типології політичної поведінки населення. Застосовано індексний метод
		Суспільних розколів	Вивчення суспільних явищ і процесів на основі концепції фундаментальних суспільних розколів	Проаналізовано особливості територіальної організації політичної поведінки населення із точки зору розколів «центр-периферія», «місто-село» та ін.
		Районування	Вивчення територіальної структури досліджуваного об'єкта, виділення районів	Проведено районування території Львівської області за політичною поведінкою населення
		Контекстний	Вивчення впливу локального та регіонального середовища на поведінку людини	Розглянуто вплив контекстних факторів на політичну поведінку населення на локальному рівні. Проаналізовано партійну поведінку населення на основі даних про особливості контексту її формування (наявність місцевих організацій політичних партій)
	Спеціальні	Територіально-політичних систем	Аналіз структури і функціонування територіально-політичних систем різних рангів, вивчення їх територіальної організації	Проаналізовано політичну поведінку населення як процес функціонування регіональної та локальних територіально-політичних систем

Способом картодіаграм можна зобразити електоральний потенціал регіону загалом або певної політичної сили. Поряд із відносними показниками електоральний потенціал дає повне уявлення про роль регіону у загальнодержавному політичному просторі. Порівнюючи електоральні карти із картами інших явищ, можна отримати інформацію про

певні взаємозв'язки між електоральною поведінкою і низкою факторів регіонального і локального середовища. Картографічне втілення можуть мати і показники, що стосуються партійної, протестної та інших форм політичної поведінки населення.

З-поміж статистичних методів, які широко застосовуються у суспільно-географічних дослідженнях, у нашій роботі використано факторний, кореляційний та кластерний аналізи.

Факторний аналіз застосовується для виявлення прихованих взаємозв'язків і структури у великому масиві даних. У результаті, можна виділити головні ряди даних, залежності між якими є найбільш суттєвими, і відкинути другорядні змінні. Виділені зв'язки між явищами (фактори) можна інтерпретувати і в територіальному відношенні. З цією метою для кожного із випадків розраховуються коефіцієнти факторів (factor scores), які при нанесенні на карту демонструють просторовий розподіл впливу досліджуваного фактора. Виділяються, зокрема, території, де певний фактор виявляється протилежним чином. Це, відповідно, дає можливість говорити про територіальне втілення виявлених у результаті факторного аналізу розколів у політичній поведінці населення.

Кореляційний аналіз застосовується для з'ясування взаємозв'язків між різними явищами. Для розрахунку взаємозв'язку між двома явищами, представленими рядами змінних використовують коефіцієнт кореляції (r). Коефіцієнт кореляції змінюється від -1 до $+1$ і показує тісноту і напрям кореляційної залежності. Якщо відхилення показників двох змінних співпадають і за знаком, і за величиною, то це буде означати, що між досліджуваними ознаками існує повний прямий зв'язок і коефіцієнт кореляції $r=1$. Відповідно, якщо існує повний зворотній зв'язок, то $r=-1$, а коли зв'язок відсутній, то $r=0$.

Коефіцієнт кореляції можна розраховувати за наступною формулою:

$$r = \frac{\sum yx - \frac{\sum y \sum x}{n}}{\sqrt{\left[\sum x^2 - \frac{(\sum x)^2}{n} \right] \left[\sum y^2 - \frac{(\sum y)^2}{n} \right]}} \quad (1.1),$$

де x, y — відповідні показники двох ознак, n — загальна кількість показників.

Однак існують обмеження у застосуванні кореляційного аналізу [165]. По-перше, результати такого аналізу на груповому рівні не можна переносити на індивідуальний і навпаки. По-друге, не допускається використання даних із територіальних одиниць різного рівня. Проте в останні десятиліття розроблені методики, що дозволяють частково уникнути вказаних обмежень [165, с. 3–5].

Головне призначення кластерного аналізу — розподіл великої кількості досліджуваних об'єктів і ознак на однорідні у певному розумінні групи або кластери. Таким чином, кластерний аналіз дозволяє розв'язувати задачі щодо класифікації даних і виявлення відповідної структури в них. Методи кластерного аналізу можна застосовувати у різних випадках, навіть тоді, коли йдеться про просте групування, у якому все зводиться до утворення груп за кількісною подібністю. Велика перевага кластерного аналізу у тому, що він дозволяє групувати об'єкти не за одним параметром, а за цілим набором ознак. Крім того, кластерний аналіз, на відміну від більшості математико-статистичних методів, не накладає жодних обмежень на вигляд цих об'єктів і дозволяє аналізувати велику кількість початкових даних практично довільного походження. За результатами такого аналізу будується граф (дендрограма), який демонструє ступінь подібності чи відмінності між певними об'єктами [145, с. 52].

Показником інтенсивності вияву певного явища у досліджуваній територіальній одиниці може бути коефіцієнт локалізації. Розраховувати цей показник для різних форм політичної поведінки населення пропонується за формулою:

$$K_l = \frac{A_x}{A_p} \quad (1.2),$$

де A_x — частка територіальної одиниці у загальному обсягу певного явища в регіоні, A_p — частка населення відповідної територіальної одиниці у населенні регіону. За такою формулою можна розрахувати й територіальну концентрацію підтримки певної політичної сили на виборах у адміністративно-територіальних одиницях регіону.

Для аналізу електоральної активності у межах певної адміністративно-територіальної одиниці пропонується застосовувати коефіцієнт електоральної активності (K_{ea}), який розраховується за наступною формулою:

$$K_{ea} = \frac{E_{ATO}}{E_{сер}} \quad (1.3),$$

де E_{ATO} — електоральна активність виборців окремої адміністративно-територіальної одиниці регіону (%), а $E_{сер}$ — середнє значення цього ж показника по регіону в цілому.

Щоб забезпечити порівнюваність і нормалізацію вхідних даних для статистичного аналізу, використовується індексний метод. Індекс — це відносна величина, яка характеризує зміну певного показника в часі, просторі і порівняно з будь-яким іншим еталонним показником.

Індекс, як показник, має якісну і кількісну сторони. Кількісний аспект полягає в моделі розрахунку і в числовому значенні індексу. Якісний аспект обумовлений змістом індексованої величини і відображається в його назві (наприклад, індекс електоральної активності, індекс правих політичних орієнтацій тощо).

У залежності від характеру порівняння розрізняють динамічні, територіальні та міжгрупові індекси. Динамічний індекс — це міра швидкості зростання чи зниження показника. Територіальний та міжгруповий індекси — це міра відносного відхилення. Саме територіальні індекси застосовуються у нашому дослідженні.

Розрахунок індексів проведено за методикою ООН, яка використовується, зокрема, для обчислення індексу людського розвитку країн світу. Відповідно до цієї методики, індекс будь-якого показника певної ознаки може бути розрахований за формулою:

$$i = \frac{x_n - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}} \quad (1.4),$$

де x_n — фактичне значення показника, x_{\max} — максимальне значення, x_{\min} — мінімальне значення. Максимальні й мінімальні значення підбиралися окремо для кожного ряду даних у залежності від досліджуваної ознаки.

Результати статистичного аналізу можуть бути основою для районування обласного регіону за політичною поведінкою населення. Враховуючи сучасні наукові розробки вітчизняних вчених у галузі суспільно-географічного районування [149, с. 612–629], а також специфіку об'єкта

нашого дослідження, вважаємо за потрібне звернути увагу на наступні принципи районування:

- принцип територіальної концентрації (локалізації), відповідно до якого територія із особливими рисами політичної поведінки населення загалом або окремих її форм може на цій підставі виокремлюватися на фоні території регіону в цілому;
- принцип територіальної гравітації, який передбачає наявність у субрайоні «центра тяжіння» — ядра політичної поведінки населення, хоча подібні ядра можуть на певному етапі перебувати у стані зародження;
- принцип сумісності із адміністративно-територіальним поділом, відповідно до якого межі субрайонів повинні співпадати із межами адміністративних районів, не перетинати їх, а території субрайонів мають утворювати суцільні ареали;
- принцип конструктивізму, відповідно до якого виділений субрайон має розглядатися як цілісна територіальна одиниця для реформування політичної системи регіону та вирішення регіональних політичних проблем.

Соціологічні методи є незамінними для дослідження тих форм політичної поведінки, які не охоплені офіційною статистикою, а також для дослідження не лише наслідків поведінки, але і її факторів на індивідуальному і груповому рівнях. Головною формою соціологічних досліджень є опитування. За характером взаємодії між дослідником і об'єктом дослідження виділяють два головні методи опитування — анкета (пресова, поштова, роздаткова) та інтерв'ю (особисте і телефонне) [34, с. 25]. Для проведення опитування формується вибірка, яка повинна якнайповніше описувати досліджувану генеральну сукупність, відповідно до розміру вибірки визначається і точність соціологічного дослідження.

Із метою детальнішого вивчення політичної поведінки населення регіону було проведено соціологічне дослідження методом анкетування. Об'єктом дослідження було обрано політичну поведінку сільського населення (на прикладі с. Кружики Самбірського району) Львівської області. Для перевірки поширеної теорії про специфічні політичні орієнтації соціальної групи робітників відповідне дослідження було проведено і серед шахтарів однієї із шахт Сокальського району Львівської області. Для виявлення особливостей політичної поведінки опитаних груп населення

та ступеня впливу різних факторів респондентам пропонувалося відповісти на 27 запитань (дод. А).

Оскільки вибірка проведених досліджень була стихійною і не мала достатнього обсягу для отримання статистично значимих даних про генеральну сукупність, їх результати слід розглядати як матеріали соціологічних спостережень, які дають уявлення про загальні особливості політичної поведінки досліджуваних груп населення і є допоміжним засобом насамперед для виявлення факторів політичної поведінки.

Одним із популярних соціологічних методів, який поки що мало застосовується у суспільній географії, є контент-аналіз. Суть методики контент-аналізу полягає в пошуку інформації за конкретними словами, словосполученнями (так званими «смісловими одиницями»). Застосування контент-аналізу передбачає формальну фіксацію, числову обробку, оцінку і аналіз змісту інформаційного джерела в контексті конкретної дослідницької проблеми.

Контент-аналіз дозволяє насамперед виявити наповненість середовища об'єктом пошуку. Окрім цього, виявляється ставлення носія інформації до проблеми (позитивне, нейтральне, негативне).

Контент-аналіз може використовуватися як основний метод, спрямований на отримання найважливішої інформації про явище, яке вивчається; як метод, вживаний в комплексі з іншими; як допоміжний метод або процедура обробки даних, одержаних під час інших досліджень.

У нашому дослідженні метод контент-аналізу застосовувався для вивчення впливу регіональних засобів масової інформації на політичну поведінку населення. Об'єктом аналізу були публікації районної газети «Самбірські вісті» під час передвиборчих кампаній 1998, 1999 і 2002 рр., а предметом дослідження — взаємозв'язки між політичними орієнтаціями досліджуваного ЗМІ і політичними орієнтаціями населення Самбірського району, виявленими під час голосування на виборах. Відповідно, смисловими одиницями було обрано назви політичних партій (виборчих блоків) або прізвища кандидатів, які брали участь у певній виборчій кампанії. Враховувався також контекст, у якому фіксувалося згадування смислової одиниці — позитивний, нейтральний або негативний.

2 КОНЦЕПЦІЯ ФАКТОРІВ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

2.1. Класифікація факторів політичної поведінки населення

Важливим завданням суспільно-географічного дослідження є класифікація факторів формування та територіальної організації об'єкта дослідження.

Традиційною в географії є класифікація факторів за змістом. За цією ознакою виділяють історичні, демографічні, економічні, соціальні та ін. фактори. Проте класифікацію факторів політичної поведінки населення можна здійснювати за багатьма ознаками. Для цього можна взяти за основу наступну класифікацію [156, с. 65–66].

За ступенем впливу фактори поділяють на головні та другорядні. Наприклад, головним фактором політичної поведінки населення є виборче законодавство, а другорядним — законодавство про діяльність органів влади.

За внутрішнім змістом можна виділити кількісні та якісні фактори. Для прикладу, кількісним фактором є рівень доходів населення, а якісним — регіональні засоби масової інформації. Слід, щоправда, зауважити, що більшість кількісних факторів із певної точки зору можуть розглядатися як якісні і навпаки.

За тривалістю дії виділяють довготривалі і ситуативні фактори. Довготривалі діють протягом великого часового проміжку і лежать в основі певної суспільної ситуації, а ситуативні мають переважно стихійний і випадковий характер. Наприклад, довготривалими є більшість регіональних природно-географічних факторів, а ситуативним фактором політичної поведінки населення є засоби масової інформації.

За ступенем деталізації можна виділити прості і складні фактори. Прості фактори є однокомпонентними і одноваріантними щодо впливу на політичну поведінку (наприклад, законодавчі норми). Складні мають різноманітні і не завжди передбачувані механізми впливу, а також містять багато компонентів (наприклад, інформаційний фактор).

За територіальним охопленням фактори можна поділити на глобальні, загальнодержавні, регіональні і локальні. Цей поділ є базовим у дослідженні суспільно-географічних аспектів політичної поведінки населення. Прикладом загальнодержавного фактора є загальна соціально-політична і економічна ситуація, регіонального — історико-географічний фактор, локального — вплив контексту.

За способом дії виділяють фактори безпосередньої і опосередкованої дії. Наприклад, безпосередньо впливає на політичну поведінку населення більшість регіональних суспільно-географічних факторів, а регіональні природно-географічні фактори мають, головним чином, опосередкований вплив.

За характером дії можна виділити об'єктивні та суб'єктивні фактори. Слід зазначити, що предметом цього дослідження є, насамперед, аналіз об'єктивних факторів політичної поведінки населення. Вивчення суб'єктивних факторів, таких, як індивідуальні психологічні особливості громадян, на нашу думку, не є завданням суспільної географії.

Фактори політичної поведінки населення характеризуються низкою показників. За змістом показники поділяються на кількісні (наприклад, щільність населення) та якісні (економіко-географічне положення); за способом виміру — на абсолютні (кількість населення) та відносні (частка осіб, які мають право голосу від усього населення); за ступенем охоплення — на глобальні, загальнодержавні, регіональні та локальні.

Заслуговує на увагу класифікація факторів за їх відношенням до певного середовища — політико-правового, соціокультурного, економічного та ін. Аналогічно, із точки зору суспільної географії говоримо про класифікацію факторів політичної поведінки за відношенням до певної суспільної сфери чи простору (економічного, політичного, соціального та ін.). Аналізуючи політичну поведінку населення регіону із точки зору теорії політичних систем, виділяємо фактори зовнішні і внутрішні. Зовнішніми у цьому випадку будуть глобальні й загальнодержавні фактори, а внутрішніми — регіональні й локальні. Зовнішні фактори відповідають «входам» системи (рис. 1.2), а внутрішні — її властивостям і структурі.

Існує також класифікація факторів *за якісними характеристиками*. Наприклад, виділяють сприятливі, нейтральні чи несприятливі фактори. Але, аналізуючи політичну поведінку населення, треба мати на увазі специфіку предмета дослідження. Політична поведінка населення не є явищем, яке повністю піддається кількісній оцінці, оскільки складається із двох головних компонентів — політичної активності й політичних орієнтацій. Якщо можна говорити про сприятливий чи несприятливий вплив тих чи інших факторів на політичну активність, то у випадку із орієнтаціями такий підхід не може бути застосований. Тому доцільно говорити про якісну оцінку впливу факторів не на політичну поведінку населення загалом, а лише на окремі її компоненти.

Більш придатною є шкала оцінювання факторів політичної поведінки *за інтенсивністю впливу*. Можна, зокрема, виділити три рівні інтенсивності впливу факторів — високий, середній і низький. Щоправда, така класифікація факторів політичної поведінки населення не є однозначною, оскільки інтенсивність впливу багатьох факторів (насамперед, ситуативних) сильно змінюється у часі.

Можна також здійснювати класифікацію факторів відповідно до компонентної структури політичної поведінки населення. Так виділяються окремо фактори електоральної, партійної та протестної поведінки. Більшість факторів впливає на усі форми політичної поведінки, але інтенсивність їхнього впливу є різною, тому маємо підстави і для такої класифікації.

Питання класифікації факторів, що діють на політичну сферу суспільства, розглядається багатьма авторами, які працюють у галузі політичної географії, політології та ін. наук.

Наприклад, в українській політико-географічній науці є приклад виділення чотирьох груп географічних факторів політичного життя суспільства — географічне розташування, розміри і конфігурація території; природні умови і природно-ресурсний потенціал; територіальна організація соціально-економічної сфери та історико-географічні фактори. Головним фактором вважається територіальна організація населення та результатів його діяльності, зокрема, етнонаціонально-географічний фактор [44, с. 68–70].

Цікавий підхід до класифікації факторів політичної поведінки населення пропонує польський вчений Т. Зарицький [175, с. 48–65]. Автор аналізує дві головні групи факторів — структурні і просторові.

Структурні фактори базуються на особливостях структури населення чи господарства регіону, які не мають просторової організації. Просторові фактори виявляються через просторовий вимір головних суспільних розколів (наприклад, центр-периферія). Просторові фактори Т. Зарицький поділяє у залежності від масштабу на регіональні і локальні. На думку автора, важливою проблемою є віднесення певного фактора до структурних чи просторових, оскільки вони часто переплітаються і змішуються, залежно від предмета дослідження [175, с. 48–52].

Заслугує на увагу підхід до класифікації факторів політичної поведінки населення за послідовністю і способом їхнього впливу, який у політологічній літературі відомий як модель «лійки причинності». Цей підхід, крім власне класифікації, дає уявлення про ієрархію та функціонування системи факторів. «Лійка причинності» моделює пошарове накопичення факторів, які визначають політичну поведінку населення [87, с. 49]. Виділяються дві головні групи факторів за належністю до «лійки» — внутрішні і зовнішні (рис. 2.1). У найширшій частині «лійки» лежать базові соціально-економічні й культурно-історичні фактори, які характерні для всього населення, далі розміщені відповідно до ступеня впливу на електоральну поведінку наступні групи внутрішніх факторів, які взаємодіють між собою, — політичні цінності та орієнтації, позиції виборців щодо певних проблем, оцінка політичних сил і кандидатів.

Зовнішніми стосовно «лійки» є фактори, що на різних функціональних рівнях впливають на формування електоральної поведінки. Є. Мелешкіна виділяє чотири головні зовнішні фактори — діяльність засобів масової інформації, економічну і політичну кон'юнктуру, ведення виборчої кампанії та вплив друзів і знайомих.

На нашу думку, головною класифікаційною ознакою під час дослідження факторів політичної поведінки населення має бути територіальне охоплення. За цією ознакою доцільно виділити чотири групи факторів — глобальні, загальнодержавні, регіональні та локальні.

Саме за цим принципом побудована схема на рис. 2.2, яка демонструє систему факторів політичної поведінки населення.

Глобальні фактори є зовнішніми стосовно певної держави, тому їх можна також називати позадержавними. За змістом глобальні фактори можна розділити на три підгрупи — геополітичні, геоekonomічні і геокультурні. До геополітичних факторів відносимо діяльність загальних та військово-політичних міжнародних організацій, глобальні та

регіональні політичні конфлікти. Геоекономічні фактори включають діяльність фінансово-економічних міжнародних організацій, а також глобальні і регіональні економічні кризи. До геокультурних факторів можна віднести цивілізаційні розломи та процес глобалізації у його культурно-інформаційному розумінні.

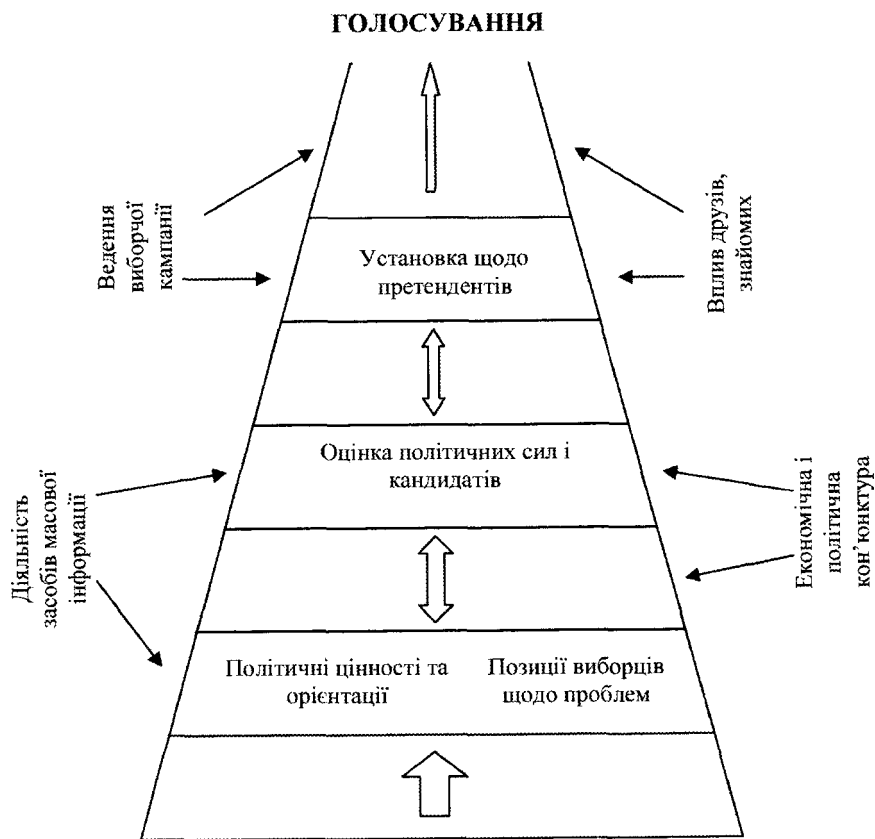

Рис. 2.1. «Лінійка причинності» в електорально-географічних дослідженнях (за С. Мелешкіною) [87]

Загальнодержавні фактори виявляються однаково на усій території держави, хоча інтенсивність їхнього впливу неоднорідна у різних

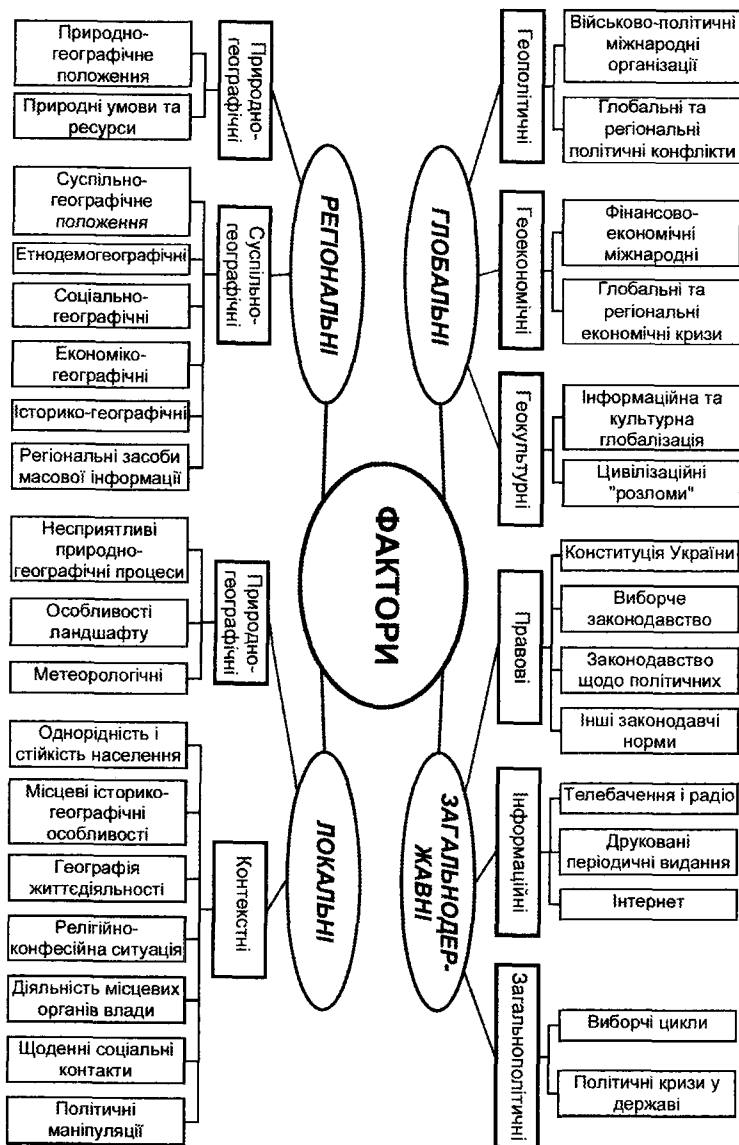

Рис. 2.2. Система факторів політичної поведінки населення

регіонах. Загальнодержавні фактори розділяємо на три підгрупи — правові, інформаційні і загальнополітичні. Правові норми, які регулюють різні аспекти політичної життя суспільства, містяться у Конституції України, виборчому законодавстві, законодавстві про діяльність політичних партій та інших законодавчих нормах. До інформаційних факторів відносимо телебачення і радіо, друковані періодичні видання, а також Інтернет. Загальнополітичні фактори включають виборчі цикли та загальнодержавні політичні кризи.

Регіональні фактори виявляються на території окремого регіону, їх можна поділити на дві підгрупи — природно-географічні і суспільно-географічні. Природно-географічні фактори включають природно-географічне положення регіону, його природні умови і ресурси. До суспільно-географічних відносимо етнотопографічні, соціально-географічні, економіко-географічні, історико-географічні, інформаційні фактори, а також суспільно-географічне положення регіону.

Локальні фактори виявляються на елементарному рівні, яким стосовно політичної поведінки населення є політико-географічне місце, тобто найменший наявний носій політичних відмінностей (населений пункт чи його частина, виборча дільниця та ін.). Можна виділити дві підгрупи локальних факторів — природно-географічні і контекстні. До природно-географічних відносимо несприятливі природно-географічні процеси і місцеві особливості компонентів природи. Контекстні фактори становлять групу, до якої можна віднести дуже багато факторів, часто ідентичних за змістом регіональним, які, однак, зовсім по-іншому виявляються на локальному рівні. На нашу думку, розглядаючи політичну поведінку населення конкретного регіону, до контекстних факторів слід віднести місцеві соціальні та економічні проблеми, однорідність і стійкість населення, історико-географічні особливості формування конкретної території, географію життєдіяльності населення, релігійно-конфесійну ситуацію, діяльність місцевих органів влади, щоденні соціальні контакти населення, локальні політичні маніпуляції.

Класифікація факторів політичної поведінки населення за низкою ознак представлена у табл. 2.1. Тут беруться до уваги такі головні класифікаційні ознаки як ступінь впливу, тривалість дії, періодичність, ступінь деталізації, спосіб дії, інтенсивність впливу, відношення до певного середовища, компонентна структура (форми) політичної поведінки. Як бачимо, більшість факторів політичної поведінки населення є

довготривалими, неперіодичними, складними і регіональними, а також впливають переважно на електоральну поведінку. Слід зауважити, що віднесення певного фактора до групи за вибраною ознакою часто є гіпотетичним у зв'язку із недостатністю даних про його реальні показники.

2.2. Глобальні та загальнодержавні фактори та їх вплив на політичну поведінку населення

До *глобальних* відносимо ті фактори політичної поведінки населення, джерела впливу яких знаходяться поза межами певної держави. Сюди, без сумніву, входять як власне глобальні фактори, так і макро-, і мезорегіональні. Однак, враховуючи позадержавне походження обох груп факторів, видається доцільним відносити їх до однієї групи, особливо, у випадку дослідження політичної поведінки населення регіону держави.

На думку П. Тейлора, глобальна політична система спрямована на поширення свого впливу у процесі глобалізації на елементарний (локальний) рівень політичної поведінки. У свою чергу, державний рівень політичної системи намагається нівелювати цей вплив і зберегти національну й регіональну ідентичність.

Можна виділити глобальні геополітичні, гео економічні та геокультурні фактори політичної поведінки населення.

До *глобальних геополітичних факторів* відносимо світові та регіональні політичні конфлікти, а також діяльність загальних і військово-політичних міжнародних організацій. Інтенсивність та частота *міждержавних політичних конфліктів* залежать від типу світової політичної системи. У теорії міжнародних відносин відомі три головні типи світових політичних (міжнародних) систем — монополярна, біполярна і мультиполярна. Мультиполярна міжнародна система існувала у ХХ столітті перед обома світовими війнами. Після закінчення Другої світової війни і аж до розпаду Радянського Союзу існувала біполярна система («холодна війна»). Починаючи із 90-х років ХХ ст. і до сьогодні, у світі практично склалася монополярна структуризована міжнародна система на чолі із Сполученими Штатами Америки (США). Інші світові політичні центри сили — Європейський Союз (ЄС), Китай, Росія, Японія — мають скоріше регіональне значення.

Сучасна світова політична система є досить стійкою, але не виключає регіональних політичних конфліктів, які власне можуть мати великий вплив на політичну поведінку населення. Як правило, у всіх сучасних геополітичних конфліктах стикаються інтереси глобального лідера (США) та регіональних центрів сили (ЄС, Китай, Росія, Японія). Яскравим прикладом подібної ситуації є вплив геополітичних факторів на політичну поведінку населення України у період виборів Президента України 2004 року.

У геополітичному сенсі Україна має стратегічне значення для стабільності і безпеки у Європі. Таке значення випливає із розташування України на стику цивілізацій (за С. Гантінгтоном — православної, мусульманської і західної), а також на межі впливу двох регіональних політичних лідерів — ЄС та Росії і на межі зіткнення інтересів двох військово-політичних організацій — НАТО (на чолі із США) і, так званого, Ташкентського пакту (на чолі із Росією).

Роль України у світовій політичній системі неодноразово опинялася в центрі уваги геополітичних концепцій ХХ століття. Г. Маккіндер, наприклад, говорив про стратегічне значення Східної Європи і України, зокрема, для світового панування, а уже після розпаду СРСР З. Бжезінський відвів Україні роль геополітичної осі у своїй «великій шахівниці». У всіх концепціях робився наголос на унікальності геополітичного положення України між Європою та Азією, на стику цивілізацій.

Важливими суб'єктами сучасної світової політичної системи останнім часом стали міжнародні організації. Серед них за територіальним охопленням виділяють глобальні і регіональні, а за функціями — загальні і спеціальні (політичні, військово-політичні, економічні та ін.).

Найсуттєвіший вплив на політичну сферу України мають, як уже згадувалося, дві *військово-політичні організації* — Організація Північно-Атлантичного Договору, відома під аббревіатурою НАТО (від англ. Northern Atlantic Treaty Organization), і, так званий, Ташкентський пакт.

Організація НАТО була створена у 1949 році і налічує зараз 26 держав-членів. Неформальним лідером НАТО є США, останнім часом в організації також посилилась роль низки європейських держав (Великобританія, Франція, Німеччина та ін.). Із 1999 року, коли до НАТО вступили Польща та Угорщина, ця організація стала безпосереднім сусідом України.

На протипагу НАТО у 1992 році у Ташкенті було створено організацію на основі договору про колективну безпеку країн-учасниць СНД, який підписали представники низки пострадянських країн. Україна, дотримуючись свого позаблокового статусу, не приєдналась до Ташкентського пакту. Фактичним лідером цієї військово-політичної організації є Росія, яка бере на себе зобов'язання щодо безпеки на усьому пострадянському просторі. Слід, щоправда, зазначити, що організація Ташкентського пакту, на відміну від НАТО, має лише регіональне значення, проте зберігає традиційно сильні впливи на території, яка входить до сфери військово-політичних інтересів Росії.

Україна в останні роки опинилась на межі двох військово-політичних блоків, тому, у зв'язку із загрозою «буферності», постала необхідність перегляду позаблокового статусу держави і визначення пріоритетного напрямку як військово-політичної, так і економічної інтеграції. У 2005–2010 рр., саме євроатлантичний напрямок зовнішньої політики України, спрямований на майбутнє членство у НАТО, став пріоритетним. Однак ідея членства у цій організації, як свідчать соціологічні дослідження, так і набула широкої підтримки населення і тому, очевидно, буде суттєвим фактором політичної поведінки населення різних регіонів держави у майбутньому.

Геоелекономічні фактори включають діяльність фінансово-економічних міжнародних організацій, а також світові і регіональні економічні кризи.

Питання напрямку зовнішньої економічної інтеграції стає дедалі актуальнішим для України і дедалі більше впливає на політичну поведінку населення різних регіонів держави. Донедавна в українській політичній думці існувало три варіанти вирішення цього питання — європейська інтеграція, інтеграція в межах пострадянського простору та комбінований підхід, який втілений у гаслі «У Європу разом з Росією».

Європейський напрямок економічної інтеграції України спрямований на Європейський Союз (ЄС) — міжнародну організацію, створену у 1993 році на основі Європейського економічного співтовариства. Європейський Союз, до якого входять 27 держав Європи, є найпотужнішим у світі міждержавним утворенням, метою діяльності якого є економічна (у т.ч. фінансова) і політична інтеграція.

У 2004 році членами Європейського Союзу стала велика група держав Центрально-Східної Європи, у тому числі і сусіди України — Польща,

Угорщина та Словаччина, а у 2007 році до складу ЄС увійшли і Болгарія та Румунія. Інтеграція у ЄС була проголошена головним завданням зовнішньої політики України уже понад десятиліття. Однак у найближчі роки існує перспектива хіба що асоційованого членства. Дослідження громадської думки в Україні показують переважно позитивне ставлення українського суспільства до євроінтеграції, на відміну від питання про потенційне членство в НАТО. У Західному регіоні України, зокрема і у Львівській області, можливість членства в ЄС підтримує абсолютна більшість населення.

Східний напрям економічної інтеграції України пов'язаний із збереженням і розвитком традиційних економічних зв'язків на території колишнього СРСР. Ініціативи щодо економічної співпраці неодноразово висувалися у рамках СНД, у рамках якої діє, зокрема, Міжпарламентська асамблея (МА) держав-учасниць СНД. Новою формою зовнішньоекономічної інтеграції на пострадянському просторі було утворення Євразійського економічного союзу (ЄАЕС), членом якого Україна так і не стала. Особливо актуальним останнім часом стало питання зовнішньоекономічної інтеграції України у рамках Єдиного економічного простору (ЄЕП) разом із Росією, Білоруссю та Казахстаном. Однак перспективи інтеграційного процесу в рамках ЄЕП поки що не є чітко окресленими. Реально ж східний напрям зовнішньої політики України все ще визначається економічною залежністю від Росії (постачання енергоносіїв та ринки збуту).

У 90-х роках минулого століття певний вплив на політичні процеси в Україні мав Міжнародний Валютний Фонд (МВФ), кредити якого активно використовувалися українською владою. Вагоме значення для зовнішньоекономічного вектора розвитку України мав її вступ до Світової Організації Торгівлі (СОТ) у 2005 році.

На політичну поведінку населення можуть мати певний вплив також *світові і регіональні економічні кризи*. Особливо це стосується енергетичних криз, пов'язаних із зростанням цін на нафтопродукти. Такі кризи, як правило, призводять до зростання цін у державі майже на всі товари і послуги та зниження реальних доходів населення. Як наслідок, зростає протестна активність, популярнішими стають опозиційні політичні сили. Зокрема, прикладом такої ситуації стала світова економічна криза 2008–2009 рр., під час якої в Україні сформувалася база для перемоги опозиції на президентських виборах 2010 року.

Геокультурні фактори включають глобалізацію у культурному та інформаційному розумінні, а також цивілізаційні «розломи».

Глобалізацією називають процес економічної, політичної та культурної гомогенізації людського суспільства. Відповідно, можна говорити про політичну, економічну, культурну та деякі інші види глобалізації. Культурна глобалізація тісно пов'язана із економічною. Певні зразки культури, як правило масової, поширюються разом із стандартами високого «європейського» рівня життя. Іншим потужним джерелом культурної глобалізації зараз є засоби масової інформації (ЗМІ), як зарубіжні, так і внутрішньодержавні. Із розвитком Інтернету глобалізаційні процеси набувають нової якості, вони стають позатериторіальними. Відповідно, останнім часом є підстави говорити про власне інформаційну глобалізацію.

Поряд із глобалізацією у світі відбувається і протилежний процес, спрямований на відновлення і збереження місцевої ідентичності. Особливо стійкими до глобалізації є цивілізаційні відмінності.

Відповідно до концепцій А. Тойнбі, С. Гантінгтона та ін. людство поділяється за релігійними, історичними та ментально-психологічними ознаками на певну кількість *цивілізацій*. Наприклад, С. Гантінгтон [137] виділив 9 цивілізацій — західну, православну, африканську, індуїстську, китайську, японську, іудаїстську, мусульманську, буддистську. На думку автора, стратегічне значення мають країни і регіони, у яких відбуваються контакти різних цивілізацій. Як приклад можна навести Україну, яка хоч і належить в основному до православної (східної) цивілізації, однак має на своїй території зони міжцивілізаційних контактів із західною (на заході) та мусульманською (на півдні) цивілізаціями. Слід зауважити, що головні внутрішньодержавні політичні розколи, незважаючи на їхню локалізацію по лінії захід-схід, не мають міжцивілізаційного характеру, а пов'язані, як із сукупністю регіональних факторів, так і з внутрішньоцивілізаційними ментально-психологічними відмінностями.

Вплив глобальних факторів є неоднаковим для різних суспільств і навіть для різних частин одного і того ж суспільства. Зокрема, існує чітка різниця між інтенсивністю впливу глобальних факторів на політичну поведінку міського і сільського населення. Як правило, глобальні фактори впливають безпосередньо на загальнодержавне середовище політичної поведінки населення, а на регіональне і локальне мають лише опосередкований вплив. Роль медіатора у поширенні впливу глобальних

факторів відіграють засоби масової інформації, головним чином, загальнодержавні, особливо Інтернет.

До загальнодержавних слід відносити ті фактори, які однаково виявляються на всій території держави. Сюди входять правові фактори, загальна економічна і соціально-політична ситуація в державі, загальнодержавні засоби масової інформації (ЗМІ).

Правові фактори включають законодавчі норми, які визначають умови і принципи функціонування політичної системи держави. Законодавчі норми, які прямо впливають на політичну поведінку населення, можна умовно поділити на три групи: виборче законодавство, законодавчі норми щодо функціонування органів влади і місцевого самоврядування, законодавство стосовно діяльності політичних партій і громадських організацій. Окремо можна виділити *Конституцію України*, яка була прийнята 28 червня 1996 року [66]. Конституція гарантує право громадянина на свободу мирних мітингів та зібрань, право вільно висловлювати власні погляди, брати участь у політичних організаціях. Також в Основному Законі закладено основи організації системи органів державної влади і місцевого самоврядування. Конституція визначає категорію населення, яка має право голосу на виборах і референдумах, а також право участі у політичних партіях. В Україні до цієї категорії входять дієздатні громадяни України віком від 18 років.

Виборче законодавство України змінювалось за період незалежності (з 1991 року). Спочатку в Україні діяла виборча система, успадкована від Радянського Союзу, відповідно до якої парламентські вибори проводилися за мажоритарним принципом. Голосування проводилося в одномандатних виборчих округах за окремих кандидатів. За такою системою відбувались перші за роки незалежності парламентські вибори 1994 року.

Парламентські вибори 1998 і 2002 років проходили за змішаною виборчою системою, яка передбачає обирання однієї половини членів Верховної Ради в одномандатних округах, а іншої — в єдиному загальнодержавному багатомандатному окрузі за партійними списками. Однак наступні парламентські вибори (2006–2007 рр.) проводилися уже за пропорційною системою (лише за партійними списками).

Президентські вибори проводилися у 1991, 1994 і 1999 роках у два тури. Якщо у першому турі жоден з кандидатів не набрав більше, ніж 50% голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, то відбувався другий тур (повторне голосування), до якого виходило двоє кандидатів, що

набрали найбільше голосів. У другому турі перемогу здобував кандидат, який отримував просту більшість голосів виборців. Така ж система діяла і на виборах до парламенту по одномандатних округах.

У березні 2004 році було прийнято новий закон «Про вибори народних депутатів України», який передбачає проведення наступних парламентських виборів за пропорційною системою (лише за партійними списками). Відповідно до цього закону, а також внесених у 2005 році до нього змін, прохідний бар'єр для політичних партій і блоків було знижено із 4% до 3%, удосконалено систему організації виборчого процесу, суттєво доопрацьовано положення закону, які давали можливість для фальсифікацій [48].

Також у березні 2004 року було внесено зміни до Закону України «Про вибори Президента України». Згідно із новою редакцією було змінено низку положень попереднього закону стосовно деяких етапів виборчого процесу. Відповідно до нового закону, суб'єктами виборчого процесу є:

- виборець і виборчі комісії, утворені відповідно до цього закону та закону «Про Центральну виборчу комісію»;
- кандидати на пост Президента України, зареєстровані у порядку, встановленому цим законом;
- партії (блоки), які висунули кандидатів на пост Президента України;
- уповноважені представники, довірені особи, офіційні спостерігачі від партій (блоків) — суб'єктів виборчого процесу та від кандидатів на пост Президента України [49].

Новий закон дещо звужував компетенцію Центральної виборчої комісії щодо нагляду за виборчим процесом, а також усував від офіційного спостереження за виборами громадські організації.

Виборче законодавство було суттєвим фактором політичної поведінки населення у період президентських виборів 2004 року.

Окремі положення нового закону «Про вибори Президента України» дали можливість здійснити системні фальсифікації під час повторного голосування 21 листопада 2004 року. Як наслідок, у більшості регіонів України розпочалися масові акції протесту, які призвели зокрема до визнання недійсним сфальсифікованого голосування і проведення другого повторного голосування 26 грудня 2004 року. Для того, щоб унеможливити масові і системні порушення, 8 грудня 2004 року Верховною Радою було прийнято спеціальний закон «Про особливості застосування

Закону «Про вибори Президента України» під час повторного голосування 26 грудня 2004 року» [51]. Зміни, внесені цим законом у процедуру голосування, суттєво вплинули на умови здійснення електоральної поведінки населення і мали на меті гарантувати достовірність визначення реального волевиявлення виборців.

Однак виборче законодавство і надалі зазнавало суттєвих змін. За період 2005–2011 рр. кілька разів вносилися зміни до Закону «Про вибори Президента України», однак, загалом, такі зміни мало вплинули на умови здійснення політичної поведінки населення. Набагато суттєвішою була, проведена у 2011 році, реформа виборчого законодавства щодо організації парламентських виборів. Зокрема, відповідно до нового Закону «Про вибори народних депутатів України» [47], вибори до Верховної Ради України знову мають проводитися за змішаною системою, причому, відповідно до рішення Конституційного Суду, кожен із кандидатів у депутати має право балотуватися лише одним шляхом — або в одномандатному окрузі, або за партійним списком. Водночас, відповідно до положень Закону, у наступних парламентських виборах 2012 року не можуть брати участі виборчі блоки партій, що зумовлює суттєву трансформацію партійної системи країни у передвиборчий період.

Діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування в Україні регламентується, окрім Конституції України, законами «Про місцеве самоврядування», «Про Президента України», «Про Верховну Раду України» та ін.

Законодавство, яке регламентує *діяльність політичних партій* в Україні, представлене законами «Про політичні партії», «Про об'єднання громадян» та ін. Відповідно до закону «Про політичні партії», політична партія — це «zareєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян — прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах» [52]. Відповідно до закону «Про політичні партії в Україні», утворення і діяльність політичних партій може заборонятися, якщо їх програмні засади або дії спрямовані на:

- ліквідацію незалежності України;
- зміну конституційного ладу насильницьким шляхом;
- порушення суверенітету і територіальної цілісності України;
- підлив безпеки держави;

- незаконне захоплення державної влади;
- пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі;
- посягання на права і свободи людини;
- посягання на здоров'я населення [52].

Політичним партіям також забороняється мати воєнізовані формування.

Членами політичних партій можуть бути усі громадяни України, які мають право голосу, за винятком військовослужбовців, суддів, працівників прокуратури, органів внутрішніх справ та Служби Безпеки України.

Політичні партії легалізуються Міністерством юстиції, а їхні місцеві осередки — обласними, районними та міськими управліннями юстиції, а також виконавчими органами сільських, селищних та міських рад. Порядок легалізації політичних партій визначається постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження положення про порядок легалізації об'єднань громадян». Важливими положеннями цієї постанови є вимоги до мінімальної кількості членів, яка є необхідною для легалізації політичної партії (1000) та місцевого осередку (3).

Слід зазначити, що опосередкований вплив на політичну поведінку населення мають практично усі законодавчі норми, які діють на інші суспільні сфери (економічну, соціальну, духовну). Слід згадати, зокрема, Кримінальний кодекс України, який визначає відповідальність за правопорушення, пов'язані із політичною діяльністю громадян, а також закон «Про інформаційну політику», який регламентує процес виробництва, збереження і розповсюдження інформації.

Окремо можна виділити групу *загальнополітичних факторів*. Загальнополітична ситуація в державі є наслідком державної політики у різних сферах. Основною її закономірністю є циклічність, яка залежить від *виборчих циклів*. Відповідно до діючого виборчого законодавства, можна виділити дві фази виборчого циклу — виборчу та міжвиборчу. Виборча фаза включає шість етапів:

- висунення кандидатів (формування партійних списків);
- формування виборчих штабів;
- передвиборча агітація;
- формування виборчих комісій;
- голосування;
- підрахунок голосів та оголошення результатів.

У ході виборчої фази відбувається загальне зростання політичної активності населення, залучення великої кількості громадян до діяльності пов'язаної із організацією та проведенням виборів, партійна активність теж спрямована на передвиборчу боротьбу. Протестна поведінка у цій фазі виборчого циклу, як правило, визначається конкретною соціально-економічною і політичною ситуацією у державі.

Міжвиборча фаза включає дві головні складові:

- формування органів державної влади;
- трансформація партійної системи і формування опозиції до діючої влади.

Для цієї фази характерний спад у зацікавленні громадян політичними процесами. Політична активність переходить із центру в регіони, залежно від результатів виборів трансформується партійна система. Громадяни, голоси яких не були враховані під час формування органів державної влади, через партійну та протестну поведінку висловлюють своє незадоволення наявною ситуацією. Створюється основа для політичної боротьби на наступних виборах.

Однак на практиці різні голосування часто бувають концентрованими у часі, тому виборчий цикл порушується або стає неповним. Як приклад, можна згадати період 1998–2000 років, коли щороку відбувалось голосування (вибори народних депутатів, вибори Президента України та Всеукраїнський референдум). Проте відразу після згаданого періоду внаслідок розгортання «касетного скандалу» не наступив спад політичної активності, яка залишалась високою аж до весни 2002 року, коли відбулися чергові вибори народних депутатів.

Як бачимо, на політичну поведінку мають вплив і неперіодичні *політичні кризи*. Загальнодержавні економічні кризи мають, як правило, позадержавне походження, але можуть більш чи менш інтенсивно впливати на політичну поведінку залежно від успішності державної політики в галузі економіки та у соціальній сфері.

Загальнодержавні засоби масової інформації мають надзвичайно велике значення для формування політичної поведінки населення. Головними їх особливостями є доступність та, як правило, досить високий професійний рівень. Загальнодержавні засоби масової інформації можна поділити на три групи: теле- і радіоканали, друковані періодичні видання та Інтернет. Потенційно, найбільшою є аудиторія державних теле- і радіоканалів. В Україні такими є Перший національний телеканал

і Національна радіокомпанія України. Одним із завдань Національної телерадіокомпанії України є висвітлення роботи органів державної влади.

У Львівській області, за даними соціологічних досліджень, загальнонаціональні канали дивляться практично всі опитані. Найбільшою популярністю користуються телеканали «1+1», «Інтер» та «5-й канал».

Найбільший тираж серед загальнодержавних друкованих періодичних видань має газета «Сільські вісті» (у деякі роки близько 1 млн. примірників). Проте більшість загальнодержавних газет у регіонах поступаються місцевим виданням за рівнем популярності.

Найбільш популярними загальнодержавними друкованими періодичними виданнями у Львівській області є газети «Факти», «Дзеркало тижня», «Комсомольська Правда» та ін.

Особливе місце серед загальнодержавних ЗМІ займає Інтернет. Це найбільш демократичне і водночас найменш контрольоване джерело інформації. Інформація в Інтернеті, як правило, є надзвичайно оперативною, що зумовлює широке її використання іншими ЗМІ, однак не забезпечує повної надійності і достовірності, адже ця інформація часто є неточною, друкується без посилання на джерело. Слід, щоправда, відзначити, що Інтернетом в Україні користується все ще порівняно невелика частка громадян, яка, однак, досить інтенсивно зростає. Зокрема, за даними соціологічних досліджень Центру Разумкова, які проводилися з грудня 2000 року по липень 2004 року, у липні 2004 року більше половини респондентів (51,5%) заявили, що знають, що таке Інтернет, тоді як у грудні 2000 року про нього знали лише 41,7% опитаних. Приблизно уявляють собі, що таке Інтернет 24,3% учасників опитування (30,1% у 2000 році), не знають — 20,4% (22,3%). Вперше в липні 2004 року почули це слово 2,9%, тоді, як у грудні 2000 р. — 4,3%. У той же час станом на 2004 рік регулярно користувалися Інтернетом лише 4,3% респондентів (у 2000 р. — 2,1%), час від часу — 10,7% (4%), користувалися кілька разів — 7,6% (4,1%), не користуються — 77,4% (89,8%).

За 2004–2011 рр. кількість користувачів Інтернету в Україні зростає майже удвічі. Зокрема, за даними Київського міжнародного інституту соціології, на початок 2012 року Інтернетом користуються 43% громадян України. За даними проведеного опитування, 63% користувачів Інтернету — молодші 40 років, 55% користувачів — люди з вищою і незакінченою вищою освітою, а 59% — мають високий і середній рівень доходу. Водночас, 84% користувачів Інтернету проживають в містах [60].

Найпопулярнішими українськими інформаційними Інтернет-ресурсами за даними рейтингів TopPING (www.mytop-in.net) та Bigmir.net (<http://top.bigmir.net>) станом на кінець 2011 року були Інтернет-видання «Українська правда» (www.pravda.com.ua), Коореспондент (<http://ua.korrespondent.net>) «Оглядач» (www.obozrevatel.com.ua), «ForUm» (www.for-ua.com), «Подобиці» (www.podrobnosti.ua). Варто зауважити, що саме інформаційні ресурси займають одні із перших місць у загальному рейтингу українських Інтернет-сайтів, що свідчить про високий рівень популярності українського Інтернету як джерела інформації про події в Україні та світі.

2.3. Регіональні та локальні фактори формування політичної поведінки населення

Регіональні фактори політичної поведінки населення є найбільш різноманітними і, водночас, доступними для вивчення. Саме тому, очевидно, варто виділити серед них дві групи — природно-географічні і суспільно-географічні.

До регіональних *природно-географічних факторів* можна віднести ті особливості природного середовища регіону, які мають певний вплив на політичну поведінку його мешканців.

Слід зауважити, що у цьому випадку не можна говорити про прямий вплив компонентів природи (геологічна будова, клімат, рельєф та ін.) на політичну поведінку. Деякі особливості територіального розподілу природних компонентів є лише передумовою формування інших (соціально-економічних, екологічних, історико-географічних та ін.) факторів, які безпосередньо визначають політичну поведінку населення. Можна зробити лише припущення про прямий вплив на політичну поведінку погодних умов та рельєфу (перепад висот), що однак досить складно перевірити на практиці.

Одним із суттєвих природно-географічних факторів є *природно-географічне положення* регіону.

Львівська область займає територію площею 21,8 тис. км². Вона розташована на заході України і межує із Польщею та п'ятьма іншими областями (Волинською, Рівненською, Тернопільською, Івано-Франківською, Закарпатською). Кордони області переважно не збігаються із природними бар'єрами.

Рельєф більшої частини території області рівнинний (абсолютні висоти коливаються від 185 до 471 м.). Південну частину області займають хребти Українських Карпат (найвища точка в межах області — г. Пікуй (1408 м.).

Клімат на території області помірно-континентальний, у гірській частині спостерігається висотна поясність.

Оскільки значна частина області розташована на Великому Європейському вододілі, великих судноплавних річок тут фактично немає. У регіоні починаються і протікають лише у верхній течії ріки Дністер і Західний Буг.

Природне середовище прямо чи опосередковано впливає на будь-яку людську поведінку чи діяльність. Серед трьох головних форм політичної поведінки, без сумніву, найбільш сприйнятливими до дії природно-географічних факторів є електоральна поведінка та протестна активність.

Опосередкований вплив природного середовища виявляється через низку інших факторів — суспільно-географічних, історико-географічних та ін. Природні передумови лежать в основі історичних розмежувань між державами і регіонами, адже кордони, як правило, проводились по природних бар'єрах.

Рівень господарської освоєності території теж базується на її *природних умовах і ресурсах*. У регіонах, багатих на мінеральні (паливні, рудні) ресурси, сформувались промислові райони із характерною лівою політичною орієнтацією. У регіонах, бідних на мінеральні ресурси, але із сприятливими природними умовами, сформувалась переважно сільсько-господарська спеціалізація. Населення таких регіонів, як правило, має консервативну політичну орієнтацію.

Природно-географічні передумови мають значення і для прокладення транспортних шляхів, на перехресті яких переважно виникали великі міста — центри торгівлі і культури, для яких характерними є ліберальні політичні орієнтації.

Помітною є різниця у політичній поведінці між регіонами із різними типами сільського розселення (дисперсною і центральною), обумовленими особливостями природних компонентів конкретної території.

Рівень загальної освоєності території перебуває у прямій залежності від природно-географічних факторів. Прикладом впливу особливостей природного середовища на формування регіонального типу політичної поведінки є гірські райони Львівської області, які виділяються

на загальному фоні специфічними політичними орієнтаціями і відносно низькою політичною активністю.

До *суспільно-географічних факторів* відносимо суспільно-географічне положення регіону, а також історико-географічні, етнодемогеографічні, соціально-географічні, економіко-географічні та інформаційні фактори.

Суспільно-географічне положення можна диференціювати на політико-географічне, економіко-географічне, соціально-географічне, демогеографічне та еколого-географічне.

Найбільше значення для формування політичної поведінки населення має політико-географічне положення. Як відомо, політичний простір є дуже стійким та інерційним, порівняно з іншими (економічним, соціальним). Тому ті особливості політичної поведінки населення, які впливають із політико-географічного положення регіону, переважно мало змінюються в часі.

Політико-географічне положення Львівської області характеризується такими суттєвими рисами:

- розташування у крайній західній частині України (відстань від обласного центру до державного кордону менше 60 км);
- досить велика протяжність кордону з Польщею;
- історико-географічна спільність з іншими галицькими областями (Івано-Франківською, Тернопільською);
- важлива роль м. Львова як великого історико-культурного і політичного центру;
- віддаленість від головних джерел сировини та енергії;
- віддаленість від світових вогнищ військово-політичної напруженості.

Більшість вказаних рис позитивно впливають на політико-географічне положення регіону.

Економіко-географічне положення Львівської області, загалом, є теж вигідним. Насамперед, слід згадати про сприятливе транспортно-географічне розташування, яке зумовило інтенсивний розвиток транспортної інфраструктури в регіоні. Також заслуговує на увагу сприятливе прикордонне положення області, яке дає змогу розвивати транскордонне економічне співробітництво шляхом створення вільних економічних зон та «еврорегіонів» із сусідніми державами, а також залучати іноземні інвестиції. Наявність природних та історичних передумов поряд із розвинутою транспортною мережею та досить сприятливою

екологічною ситуацією дає хороші перспективи для розвитку в регіоні туризму та рекреації.

Історико-географічні фактори традиційно вважаються найсуттєвішими у дослідженні міжрегіональних відмінностей, насамперед політичних, в Україні.

Територія сучасної Львівської області має давню історію заселення. Перші сліди діяльності людини тут з'явилися близько 20 тис. років тому в часи пізнього палеоліту. Близько 4 тис. років до н.е. виникли перші землеробські поселення. Із цього часу почали створюватися племінні об'єднання, які вже у I тисячолітті до н.е. підтримували зв'язки із племенами Балканського півострова та Причорномор'я.

На середину V ст. н.е. територію сучасної Львівської області заселяли в основному представники двох племен — білих хорватів та дулібів (інші назви — бужани, волиняни). Білі хорвати проживали у південній частині регіону. Один із центрів їхнього племінного союзу існував поблизу с. Стільсько Миколаївського району. Дуліби жили у північній частині території сучасної Львівської області, їхній найвідоміший центр — Городок на р. Західний Буг.

Наприкінці X століття київський князь Володимир приєднав землі дулібів і хорватів до Київської держави, хоча тісні зв'язки між Києвом і цими племенами існували уже давно (участь у поході князя Олега на Візантію).

У другій половині XI століття територія сучасної Львівської області входила до низки князівств — Белзького, Буського, Володимирського, Звенигородського, Перемиського і Теробовельського. У 1084 р. три останні князівства були об'єднані із центром у м. Галич. А в 1199 році усі волинські князівства разом із Галицьким об'єднав під своєю владою князь Роман Мстиславич. Після зруйнування Києва монголами у 1240 році, на думку багатьох істориків, політичний центр Київської Русі перемістився у Волинь та Галичину. Наступне століття було періодом розквіту Галицько-Волинського королівства, столицею якого із другої половини XIII ст. став Львів.

Із середини XVI ст. розпочався період іноземного панування на території сучасної Львівської області. У 1349 році Львів був захоплений польським королем Казимиром, після смерті якого протягом 1370–87 років тут запанувала Угорщина.

Із кінця XIV століття починається тривалий період польського панування. Сучасна територія Львівської області на середину XV ст. входила до Руського і Белзького воєводств Польської держави.

У 1772 році внаслідок першого поділу Польщі сучасна територія Львівської області, відійшла до складу Австрійської (із 1867 р. — Австро-Угорської) імперії.

Саме у часи австро-угорського панування із другої половини XIX століття у регіоні зароджуються сучасні форми політичної поведінки — участь у виборах та політичних партіях. Поширеною є також думка про те, що саме під час перебування регіону у складі Австро-Угорської імперії були закладені основи сучасних політичних установок населення. Зокрема, у результаті проведених нами досліджень, на прикладі Сокальського району виявлено залежність між державною приналежністю певних територій у минулому до Австро-Угорської і Російської імперій та сучасними електоральними орієнтаціями населення відповідних територій (рис. В.1).

Австро-Угорська імперія припинила своє існування в 1918 році. На території Галичини була на короткий час утворена Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР), після падіння якої владу на території сучасної Львівської області захопила Польща.

У міжвоєнні роки в Галичині спостерігалась дуже висока політична активність населення. Діяли як легальні, так і підпільні політичні організації.

Під пануванням Польщі регіон перебував до 1939 року, коли, відповідно до пакту Молотова-Рібентропа, західноукраїнські землі були приєднані до Української Радянської Соціалістичної Республіки. На території регіону у 1939 році було утворено Дрогобицьку та Львівську області.

На початку німецької окупації (1941) у Львові була спроба проголошення самостійної Української держави, яка зазнала невдачі. У роки окупації регіон перебував у складі дистрикту Галичина. Починаючи із 1943 року, тут активно діяли загони Української Повстанської Армії (УПА).

Влітку 1944 року територію сучасної Львівської області було звільнено від німецьких військ. Почалося відновлення радянської влади, масова колективізація та індустріалізація. Населення регіону зазнало жорстоких репресій.

Остаточо формування сучасної території регіону завершилось у 1959 році приєднанням Дрогобицької області.

Дисидентські організації, які боролись за незалежність України, виникли у Львівській області відразу після ліквідації УПА наприкінці 50-х рр. XX ст.

Саме тут найактивнішою була діяльність Народного Руху України, Української Гельсінської Спілки та ін. опозиційних громадсько-політичних організацій у 80-х роках XX століття. Львів став центром українського національно-державного відродження.

Після здобуття Україною незалежності у 1991 році Львівська область, як і вся колишня Галичина, продовжувала залишатися осередком найбільшої політичної активності населення в державі.

Окремо слід згадати про історію виборів у регіоні, яка налічує майже 160 років. Перші загальні вибори на території сучасної Львівської області були проведені у 1848 році.

Регіональним органом влади був Галицький сейм, який розміщувався у Львові. Більшість у ньому традиційно належала представникам польського населення. Обранці українців до Першої світової війни переважно підтримували у Сеймі ідею української автономії у складі Австро-Угорщини.

Під польською окупацією (1919–1939 рр.) на виборах до польського парламенту від українців Галичини перемагали переважно представники Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО), які займали досить помірковані позиції щодо національного і релігійного питань. Із 30-х років XX століття виборче право отримало і жіноче населення регіону.

У роки радянської влади вибори були безальтернативними. В умовах існування однопартійної системи опозиційні кандидати до органів влади не висувалися.

Ситуація змінилася лише у 1990 році, коли обирались народні депутати до Верховної Ради УРСР першого демократичного скликання. У Львівській області на цих виборах перемогли представники Народного Руху України та інших національно-демократичних організацій.

Із здобуттям незалежності вибори у регіоні поступово почали набувати все більшої плюралістичності, що особливо помітно у результатах голосувань за представників до місцевих органів влади.

Партійна система Львівської області, порівняно із іншими регіонами України, має найбільш давні історичні традиції.

У 1891 році за участю І. Франка і М. Павлика була створена Радикальна українська партія, яка стала першою політичною партією в Україні. У 1899 році виникають ще три партії — Національно-демократична, Соціал-демократична і Католицько-Руський союз. Найкраще організованою була Національно-демократична партія, яка мала найбільше місцевих осередків [80, с. 212].

У міжвоєнний період на території Галичини діяло кілька українських політичних партій. Найбільшою з них було, сформоване на базі довірливої Національно-демократичної партії, Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО). Серед інших впливових українських партій слід згадати Українську соціал-демократичну партію, Українську соціал-радикальну партію, Комуністичну партію Західної України. У той же час дуже велике значення мала діяльність нелегальної Організації Українських Націоналістів (ОУН).

Після приєднання Галичини до Радянської України та закінчення Другої світової війни діяльність легальних політичних партій, за винятком КПРС, була припинена. Джерелом протестної поведінки населення регіону до 1950 року продовжувала залишатись лише підпільна Організація Українських Націоналістів.

Відродження плюралістичної партійної системи у Львівській області і в Україні загалом розпочалося із кінця 80-х рр. ХХ ст. У 1988 році почала діяти Українська Гельсінська Спідка (УГС) — перша легальна опозиційна політична організація, яка мала свій осередок і у Львові. У 1989 році створюється найпотужніша політична партія кінця 80-х — початку 90-х років ХХ ст. — Народний Рух України (НРУ). Серед перших політичних партій незалежної України були Українська Республіканська Партія (УРП), Соціал-Демократична Партія України (СДПУ), Партія Демократичного Відродження України (ПДВУ), Партія Зелених України (ПЗУ), Соціалістична Партія України (СПУ). Комуністична партія була заборонена у 1991–1993 роках, а потім заново зареєстрована як Комуністична Партія України.

Історія протестної активності населення регіону сягає дуже давніх часів. Перші документальні свідчення про організовані форми такої активності відносяться до часів Галицько-Волинської держави, коли була поширеною боротьба за князівський престол серед бояр, які опирались на чисельні групи населення. У наступні століття протестна активність населення регіону виявлялась переважно проти гніту загарбників через

збройні повстання, які стали особливо інтенсивними у XVI–XVII століттях. Характерною рисою історичного розвитку акцій протесту було поступове їх переміщення у XIX — початку XX ст. із сільської місцевості у міста.

Наприкінці XIX століття також дуже поширеною стала протестна активність у вигляді страйків, мітингів та інших мирних акцій протесту, яка поступово переросла в більш організовані форми політичної боротьби.

Особливе значення для формування сучасної політичної поведінки населення регіону мала боротьба за незалежність України у 1980–1990 роках, яка переросла у масові мітинги, страйки, голодування. Велика частина сучасного дорослого населення Львівської області має досвід подібної протестної активності.

Регіональні засоби масової інформації є дуже суттєвим засобом впливу на політичну свідомість і поведінку населення. Саме вони, як правило, формують регіональну ідентичність, пропагуючи певні моделі поведінки, хоча їх вплив є переважно ситуативним.

Найбільш розвиненими у Львівській області є друковані ЗМІ, серед яких регіональні газети «Високий Замок», «Експрес», «Поступ», «Львівська газета» та ін., які виходять в обласному центрі, а також місцеві періодичні видання, які публікуються в районних центрах, містах обласного підпорядкування та деяких інших населених пунктах.

За даними проведених нами соціологічних опитувань (табл. А.1), серед сільського населення найбільшою популярністю користуються газети «Високий Замок» та «Експрес», які, до речі, і мають найбільші тиражі серед газет регіону.

У Львівській області функціонують чотири регіональні телеканали — державний «12 канал», а також телеканали ТРК «Люкс», «НТА» і «ЗІК». Два останні телеканали в останні роки вийшли уже на міжрегіональний рівень.

За даними моніторингу регіональних засобів масової інформації, який проводився під час виборчої кампанії 2002 року [104], читачі в регіонах більш довіряють регіональним, ніж національним ЗМІ (що підтверджується і нашими соціологічними дослідженнями), хоча перші зазнають більшого адміністративного тиску. Регіональні ЗМІ здебільшого висвітлюють регіональні новини, але, водночас, є більш ефективним інструментом виборчої кампанії в порівнянні з регіональними радіо та телебаченням.

Інтернет-ресурси Львівської області є ще досить слабо розвинутими, порівняно із іншими регіонами України. Звертає на себе увагу невелика кількість самостійних інформаційних Інтернет-видань, які б висвітлювали події та проблеми регіонального значення. А найвищі позиції у рейтингу TopPING для Львівської області станом на кінець 2011 року займали Інтернет-версії уже згадуваних популярних друкованих видань — «Львівської газети» і «Високого Замку», а також Інтернет-видання «Львівський портал» та «Західна інформаційна корпорація».

Регіональні засоби масової інформації можуть суттєво впливати, насамперед, на електоральну поведінку населення. На основі моніторингу районних періодичних друкованих видань різних регіонів України було виділено низку головних методів інформаційного впливу на виборців під час передвиборчої кампанії, серед яких публікація висловлювань відомих на всеукраїнському чи регіональному рівні людей, публікація закликів певних соціальних прошарків чи професійних груп підтримати кандидата чи партію, оприлюднення великих за обсягом серій статей про певних кандидатів та ін. [33, с. 44].

Із метою вивчення впливу регіональних ЗМІ на політичну поведінку населення нами було проведено контент-аналіз районної газети «Самбірські вісті» під час передвиборчих кампаній 1998, 1999 і 2002 років. Виявлено суттєві взаємозв'язки між кількістю публікацій, присвячених певній політичній силі та її популярністю за результатами голосування на виборах.

У ході передвиборчої кампанії 1998 року у «Самбірських вістях» найчастіше згадувались Народний Рух України та Народно-демократична партія (під час контент-аналізу не фіксувалися згадування кандидатів-мажоритарників та кандидатів до місцевих органів влади) (табл. А.2.). Однак за кількістю позитивних згадувань Народно-демократична партія значно випередила інші політичні сили. Найбільше критичних статей було присвячено лівим політичним силам (блок СПУ і СелПУ, КПУ, ПСПУ) та ВО «Громада» (переважно через її лідера П. Лазаренка). У дещо негативному контексті інколи згадувався блок правих націоналістичних партій «Національний фронт». Варто зауважити, що в одному із двох виборчих округів, до яких входила територія Самбірського району, — 120-му перемогу здобув із 21,4% голосів виборців саме «Національний фронт» (у всіх інших округах регіону переміг Народний

Рух України). Однак результати голосування за НДП в обох (120 і 125) округах, до яких входив Самбірський район, показали суттєву пряму залежність між рівнем підтримки цієї політичної сили районною газетою і реальними політичними орієнтаціями населення. Народно-демократична партія хоча і не здобула перемоги, але у 120 і 125 округах отримала найвищу частку голосів, порівняно з іншими округами регіону. Народний Рух України, згадування якого у «Самбірських вістях» були, головним чином, нейтральними, у 120 і 125 округах, навпаки, набрав найнижчу частку голосів у порівнянні із усіма іншими округами регіону.

Перед виборами Президента України 1999 року лідером як, загалом, за кількістю згадувань у газеті, так і за кількістю позитивних і нейтральних, зокрема був Л. Кучма (табл. А.3.), який хоч і здобув перемогу у Самбірському районі, як у першому, так і в другому турі, але рівень його підтримки порівняно з іншими районами області був досить низьким. І навпаки, кандидат у президенти Є. Марчук, який згадувався у «Самбірських вістях» переважно у нейтральному і негативному контексті, набрав у районі досить високу частку голосів виборців (другий показник серед районів області). Звертає на себе увагу значна кількість позитивних згадувань кандидата Г. Удовенка поряд із високим рівнем його підтримки у Самбірському районі, навіть порівняно із сусідніми районами. Ліві кандидати згадувалися переважно у негативному контексті, особливо це стосувалося О. Мороза, який, однак, набрав у районі порівняно багато голосів виборців.

Як бачимо, під час передвиборчих кампаній 1998 і 1999 років досліджувана газета підтримувала, головним чином, традиційні праві (НРУ, Г. Удовенко) та центристські провладні політичні сили (НДП, АПУ, Л. Кучма), а негативне ставлення виявляла до опозиційних лівих (КПУ, СПУ, ПСПУ, О. Мороз, П. Симоненко та ін.) та інших (Є. Марчук) політичних сил.

У 2000–2001 рр. газета не виходила, а відновила свою діяльність лише перед парламентськими виборами 2002 року. Протягом передвиборчої кампанії була помітною значна заангажованість видання на підтримку Соціал-демократичної партії України (об'єднаної), яка протягом лютого-березня 2002 року була єдиною політичною силою, згадуваною у газеті, причому виключно у позитивному контексті. Помітною також стала опозиційність газети до діючої місцевої влади, яка належала представникам

правих політичних сил (НРУ, КУН та ін.). Однак високих результатів підтримки населення району СДПУ (о) не отримала, хоча і рівень її підтримки був дещо вищим від середнього по регіону.

Регіональні суспільно-географічні фактори є не лише найбільш багатоваріантними за впливом та суттєвими за значенням для формування політичної поведінки населення. Вони також є найбільш придатними для кількісного аналізу. Статистичні дані у розрізі регіонів є, як правило, досить доступними і репрезентативними, так само, як і електоральна і дещо меншою мірою партійна статистика.

Відповідно, важливим завданням є виявлення та інтерпретація статистичних зв'язків поміж різними факторами та політичною поведінкою населення. Розглянемо вплив різних факторів на один із компонентів електоральної поведінки населення — електоральну активність, а також спробуємо його інтерпретувати у контексті моделі суспільних розколів.

Найсуттєвіше рівень електоральної активності змінюється у напрямі «місто-село» (табл. 2.2). Для прикладу, коефіцієнт кореляції між часткою виборців, які отримали бюлетені для голосування на виборах 2006 року, і часткою сільського населення у районах Львівщини становить 0,55 (відносячи міста обласного підпорядкування до відповідних районів).

Електоральний розкол «місто-село» в активності виборців підтверджується і на загальноукраїнському рівні (відповідний коефіцієнт кореляції складає 0,53). Слід зазначити, що, хоча розраховані коефіцієнти кореляції і не є надто великими, очевидність відмінності рівнів електоральної активності між міським і сільським населенням не викликає сумнівів, адже у всіх районах області, крім Радехівського, частка виборців, які взяли участь у голосуванні у сільській місцевості, на 10–15% вища від відповідного показника у містах. Очевидно, що часткове стирання різниці між міським і сільським типами електоральної поведінки викликане наявністю перехідних типів, які характерні для поширених у Львівській області невеликих містечок.

Провівши кореляційний аналіз стосовно взаємозв'язків між рівнем електоральної активності виборців Львівської області та національним складом населення, можна помітити, що суттєвою є лише залежність електоральної активності від частки росіян (коефіцієнт $-0,82$) та українців ($0,74$) у населенні адміністративно-територіальної одиниці.

Справді, електоральна активність населення тих територій, де проживає значна кількість представників російської меншини, є у більшості

випадків нижчою за середню і низькою. Слід також відзначити, що саме Радехівський район, у якому за даними останнього перепису частка українців у населенні становила 99,43% (другий показник в області), є лідером у контексті електоральної активності в межах регіону.

Таблиця 2.2

Електоральна активність міського та сільського населення районів Львівської області, 2006*

Адміністративні райони	Індекс електоральної активності, 2006**		
	Міське населення	Сільське населення	Загалом
Радехівський	0,93	0,38	0,67
Стрийський	0,20	0,33	0,56
Самбірський	0,47	0,31	0,56
Жовківський	0,53	0,31	0,49
Старосамбірський	0,36	0,29	0,47
Дрогобицький	0,27	0,19	0,44
Турківський	0,47	0,21	0,44
Бродівський	0,38	0,36	0,44
Городоцький	0,47	0,24	0,44
Мостиський	0,29	0,29	0,42
Буський	0,49	0,19	0,42
Жидачівський	0,24	0,29	0,42
Кам'яно-Бузький	0,42	0,17	0,38
Золочівський	0,38	0,19	0,36
Сокальський	0,22	0,36	0,36
Сколівський	0,27	0,12	0,33
Перемішлянський	0,11	0,17	0,29
Пустомитівський	0,22	0,10	0,29
Яворівський	0,20	0,12	0,27
Миколаївський	0,09	0,21	0,20

* розраховано автором за даними [140]

** не враховуючи міст обласного підпорядкування

Провівши розрахунки електоральної активності окремо для сільсько-го і міського населення районів (відносячи міста обласного підпорядкування до відповідних районів), можна все-таки зробити висновок про переважаючу роль у визначенні поведінки виборців розколу «місто-село». Відповідно, національний розкол можна розглядати скоріше як похідний від вищезазначеного, принаймні на регіональному рівні.

Т. Зарицький [174], досліджуючи електоральну поведінку населення Польщі з точки зору конфлікту «центр-периферія», базуючись на відомому підході С. Роккана про зв'язок між електоральною активністю і «центральною» або «периферійною» регіонів, виявив, що у великих польських містах електоральна активність є у середньому вищою, ніж у сільській місцевості. Таким чином, автор стверджує центральну функцію міст у польській державності. Проте на прикладі Львівської області (та й по Україні загалом) бачимо зовсім протилежну ситуацію. Висока активність сільського населення на виборах говорить про його «центральноість» стосовно сучасної української державності, що у принципі є традиційним для нашого, донедавна ще цілком аграрного, суспільства. Периферійність міст пов'язана із наслідками економічної кризи — спадом виробництва і безробіттям. У Львівській області така ситуація особливо характерна для малих міст, таких, як Бібрка, Новий Розділ, де електоральна активність на виборах 2002 року становила менше 60%, що є дуже низьким показником не лише у межах регіону.

Проте, повертаючись до дослідження Т. Зарицького, варто звернути увагу і на певні спільні риси в електоральній активності населення Львівської області і суміжних регіонів Польщі, де рівень політичної активності сільського населення є одним із найвищих у країні. Очевидно, тут зіграли роль історичні фактори, зокрема тривале перебування сучасного польсько-українського прикордоння у складі спільних державних утворень.

Згадану відмінність у електоральній активності між міським і сільським населенням в Україні описав також І. Кавецький [58], який зокрема виявив суттєву обернену залежність між величиною населеного пункту (кількістю населення у ньому) і електоральною активністю його мешканців.

Під час проведення факторного аналізу (метод головних компонент) з використанням у якості змінних результатів голосування за партії та блоки на парламентських виборах 2002 року у розрізі територій місцевих

рад регіону було виділено 3 суттєві фактори (табл. 2.3), які загалом пояснюють 74,33 % варіації досліджуваних змінних.

Таблиця 2.3

Загальні підсумки факторного аналізу (2002)

Фактор	Власне значення	Пояснювана варіація, %	Кумулятивне власне значення	Кумулятивна варіація, %
1	1,94	32,31	1,94	32,31
2	1,46	24,38	3,40	56,69
3	1,06	17,64	4,46	74,33

Для інтерпретації виділених факторів розглянемо співвідношення факторних навантажень, які обчислені для кожної із змінних (політичні партії або виборчі блоки), які подолали чотиривідсотковий прохідний бар'єр на парламентських виборах 2002 року у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі). Як бачимо у табл. 2.4, для першого фактора найбільші додатні факторні навантаження характерні для лівих політичних партій СПУ та КПУ. Найбільші, хоч і не такі суттєві, від'ємні факторні навантаження відповідають виборчому блоку «Наша Україна». Отже, у рамках першого фактора полярні значення факторних навантажень мають політичні сили, для яких характерні протилежні ідеологічні орієнтації — ліві (СПУ, КПУ) та праві («Наша Україна»). Виходячи із цього, перший фактор можна інтерпретувати у контексті розколу «ліві-праві». Деякою мірою перший фактор можна розглядати і як наслідок розколу «місто-село», однак, як буде видно далі, особливості територіальної диференціації впливу цього фактора не вкладаються у рамки відмінностей між сільським та міським населенням (рис. В.2).

Другий фактор характеризується чіткою поляризацією між провладним виборчим блоком «За єдину Україну!» та радикально опозиційним «Блоком Юлії Тимошенко». Відповідно, цей фактор легко інтерпретувати як наслідок розколу «опозиція-влада». Аналізуючи розподіл навантажень третього фактора спостерігаємо подібну поляризацію між СДПУ(о) та блоком «Наша Україна».

Цей конфлікт можна також розглядати у контексті розколу «опозиція-влада», але на регіональному рівні (на відміну у від протистояння

пов'язаного із другим фактором, яке має загальнодержавний характер). Однак, враховуючи, що у системі органів державної влади у регіоні на різних рівнях брали участь представники обох згаданих політичних сил, то, очевидно, третій фактор правильніше буде інтерпретувати саме як конфлікт регіональних політичних еліт.

Таблиця 2.4

Факторні навантаження (2002)

Політичні партії (блоки партій)	Фактор I «ліви- праві»	Фактор II «опозиція- влада»	Фактор III конфлікт політичних еліт
«Наша Україна»	-0,44	0,25	-0,80
«Блок Юлії Тимошенко»	0,34	0,72	0,37
«За єдину Україну!»	0,13	-0,90	0,31
Комуністична партія України	0,74*	0,07	0,14
Соціал-демократична партія України (об'єднана)	-0,33	0,04	0,75
Соціалістична партія України	0,79	-0,02	0,01

* виділені навантаження >0.70

Для того, щоб виявити територіальну диференціацію впливу виділених факторів для кожної із адміністративно-територіальних одиниць, які були взяті для факторного аналізу обраховано коефіцієнти, що показують ступінь і напрям впливу певного фактора на електоральну поведінку населення цієї адміністративно-територіальної одиниці.

Аналіз територіального розподілу коефіцієнтів першого фактора показує, що розкол «ліви-праві» має і територіальне втілення (рис. В.2), яке можна охарактеризувати як протистояння між електоральною поведінкою міського населення регіону в цілому і сільського населення периферійних адміністративних районів (Бродівський, Мостиський, Радехівський, Сколівський, Турківський), з одного боку; і електоральною поведінкою сільського населення суміжних із галицькими областями

(Жидачівський, Золочівський, Перемишлянський, Стрийський) та Польщею (Жовківський, Яворівський) адміністративних районів із високою часткою представників титульної нації, з іншого боку.

Дуже чітко виявлена територіальна диференціація впливу другого фактора «опозиція-влада» (рис. В.3). У рамках цього фактора різко протиставляється електоральна поведінка населення найбільших міст регіону і прилеглих сілрад, які охоплюють, фактично, повністю Сокальський, Пустомитівський, Миколаївський і Дрогобицький райони, та електоральна поведінка населення віддалених сілрад і периферійної південної частини області із міським населенням включно.

Поширення впливу третього фактора не має суттєвих територіальних закономірностей, тому його можна вважати, на відміну від двох перших (територіальних), структурним.

У результаті проведення факторного аналізу результатів голосування за головні політичні сили на парламентських виборах 2006 року, нами було виявлено тенденцію до збереження наявних структурних особливостей електоральної поведінки населення регіону. Однак визначено уже тільки 2 суттєві фактори, які загалом пояснюють 77,3 % варіації вхідних даних, але дещо змінили своє співвідношення за пояснюваною варіацією (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Загальні підсумки факторного аналізу (2006)

Фактор	Власне значення	Пояснювана варіація, %	Кумулятивне власне значення	Кумулятивна варіація, %
1	7,90	65,8	7,90	65,8
2	1,38	11,5	9,28	77,3

Перший фактор, який пояснює 65 % варіації даних, відповідно до поляризації факторних навантажень (табл. 2.6), можна інтерпретувати як фактор «опозиція-влада». Другий фактор, який пояснює лише 11 % варіації вхідних даних інтерпретується як «праві-ліві». Як бачимо, головні фактори, які визначали електоральну поведінку населення регіону у 2002 році збереглися і на наступних виборах, лише змінивши своє значення. Зокрема, значно суттєвішим став фактор «опозиція-влада», що

пояснюється інерційністю електоральної поведінки населення від попередніх президентських виборів.

Локальними є ті фактори політичної поведінки населення, які виявляються на рівні елементарних форм територіальної організації політичної поведінки населення — політико-географічного пункту та центру політичної поведінки. До локальних факторів відносимо місцеві природно-географічні особливості і особливості політичної соціалізації та соціальної взаємодії у локальному контексті.

Таблиця 2.6

Факторні навантаження (2006)

Політичні партії (блоки партій)	Фактор I «опозиція- влада»	Фактор II «праві-ліві»
Український Народний Блок Костенка і Пльоща	0,25	0,78
Комуністична партія України	0,88*	-0,76
Партія «Віче»	0,73	0,45
Блок «НАША УКРАЇНА»	-0,71	0,87
Партія регіонів	0,90	-0,63
«Громадянський блок ПОРА-ПРП»	0,50	0,78
Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	0,39	0,74
Соціалістична партія України	0,25	0,21
Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»	0,90	-0,88
«Блок Юлії Тимошенко»	-0,65	0,86
«Народний блок Литвина»	0,50	0,47
«Опозиційний блок НЕ ТАК!»	0,84	0,26

* виділені навантаження > 0,70

На локальному рівні *природне середовище* насамперед впливає на політичну поведінку через місцеві погодні явища та інші несприятливі

фізико-географічні процеси (електоральна та протестна поведінка), а також через місцеві особливості рельєфу та гідрографічної мережі, які, наприклад, впливають на доступність виборчих діляниць під час голосувань.

Вплив *контексту* найпомітнішим є на локальному рівні. Саме тут найчастіше виникають «електоральні аномалії» на виборах, які важко пояснити дією загальнодержавних і регіональних факторів.

Соціально-економічні проблеми місцевого значення мають досить великий вплив на електоральну поведінку населення переважно під час виборів у місцеві органи влади і менший — під час виборів народних депутатів чи Президента України. Головними соціально-економічними проблемами, які виявляються на локальному рівні, є рівень соціально-побутового обслуговування населення, якість транспортних шляхів і транспортного сполучення, питання власності та орендування землі, утилізація відходів, екологічні проблеми, спричинені діяльністю промислових підприємств та ін.

Стійкість населення характеризується часткою жителів населеного пункту чи району, які народилися у ньому, або часткою іммігрантів у населенні. Стійкість населення більшості сільських населених пунктів області є високою, за винятком тих районів, із яких у післявоєнні роки відбувалося масове виселення польського населення і заселення на їх місце українців із етнічних земель у складі сучасної Польщі. Велику частку населення міст, а особливо обласного центру, становлять емігранти із сільської місцевості та інших регіонів держави.

Політичні установки мешканців поселення можуть базуватися і на довготривалих історичних традиціях, які пов'язані із певними подіями, що відбувалися у поселенні і суттєво вплинули на політичну свідомість його жителів.

Географія життєдіяльності мешканців поселення теж впливає на їхню політичну поведінку. Особливої уваги заслуговує масове виселення населення Львівської області у Сибір в роки радянської влади. Наприклад, за даними соціологічного дослідження, проведеного у с. Кружики, політичних репресій зазнали близькі родичі 23% його мешканців.

Місцева релігійна ситуація у регіоні є досить різноманітною, проте можна виділити кілька її головних рис. У населених пунктах області більшість храмів і релігійних громад є греко-католицькими. Проте проблема розподілу храмів між віруючими різних конфесій, яка виникла

із здобуттям Україною незалежності, має свій вплив і на сучасну релігійну ситуацію. У багатьох сільських населених пунктах, у яких проживають віруючі різних конфесій, є лише один храм, служіння в якому відбуваються по чергово або взагалі усі віруючі змушені відвідувати єдині богослужіння у цьому храмі незалежно від своєї конфесійної приналежності.

Діяльність місцевих органів влади може відбиватися на політичній поведінці населення двома шляхами. По-перше, через незадоволення діяльністю влади посилюються опозиційні орієнтації громадян. По-друге, через різноманітні засоби тиску органи влади можуть маніпулювати поведінкою громадян під час виборів, спрямовуючи її у несприятливому напрямі.

Так само активна діяльність місцевих осередків політичних партій, по-перше, залучає до нових форм політичної поведінки більшу кількість населення і, по-друге, може бути каталізатором протестної активності громадян на локальному рівні.

Вплив щоденних соціальних контактів на політичну поведінку населення часто називають «ефектом друзів і сусідів». Цей фактор залежить від інтенсивності впливу оточення у певній соціальній спільноті на політичну свідомість її членів, а також від стійкості їхніх особистих політичних установок. У Львівській області вплив щоденних соціальних контактів на політичну поведінку населення найінтенсивнішим є у сільській місцевості (за даними нашого соціологічного дослідження (табл. А.1) у с. Кружички родичів і знайомих як джерело інформації про події в Україні і у світі вказали 15% респондентів). У міських населених пунктах натомість зростає роль засобів масової інформації у політичній самоідентифікації громадян.

На локальному рівні певну роль можуть відігравати і ситуативні фактори, наприклад, фальсифікація виборів чи підкуп виборців. Слід зазначити, що існує дуже багато варіантів політичних маніпуляцій, які можуть бути застосовані на місцевому рівні і, як наслідок, спотворювати реальну картину волевиявлення громадян на голосуваннях або їхню участь у політичних партіях чи акціях протесту. Однак такі маніпуляції не змінюють моделей політичної поведінки населення, які в регіоні переважно є дуже стійкими, а дають зовнішній ефект лише у конкретній ситуації.

2.4. Соціально-економічні аспекти політичної поведінки населення регіону

Окремої уваги, на наш погляд, потребує соціально-економічна складова політичної поведінки населення. Адже, з одного боку, як свідчать результати низки досліджень [7, 37, 46, 97 та ін.], економічні та соціальні фактори є одними з найвагоміших у формуванні політичної поведінки, а з іншого — сама політична поведінка може розглядатися як суттєвий фактор соціально-економічного розвитку регіонів та держав.

Насамперед, зупинимось детальніше на характеристиці соціальних та економічних факторів політичної поведінки населення досліджуваного регіону.

Серед суспільно-географічних факторів можна окремо виділити групу *статодемогеографічних*, які, з урахуванням специфіки регіону, чинять певний вплив на політичну поведінку його населення. Чисельність населення Львівської області складає 2544,7 тис. осіб (тут і надалі, якщо не вказано інше, статистичні показники подаються станом на 1 січня 2011 року або за 2010 рік в цілому за даними Головного управління статистики у Львівській області) [20]. Цей показник є четвертим по Україні в цілому. Населення розподілене нерівномірно по адміністративно-територіальних одиницях регіону. Найбільшу кількість жителів має м. Львів (майже 1/3 населення області), а найменшу — місто обласного підпорядкування Моршин (6,1 тис. ос.). Серед районів області найбільшу кількість жителів має Яворівський район (123,2 тис. осіб), а найменшу — Перемишлянський (40,4 тис. осіб).

Процеси відтворення населення у регіоні мало відрізняються від загальнодержавних, але вони не набувають таких крайніх форм вияву, як у деяких інших регіонах. Для Львівської області характерна депопуляція (природний приріст становить $-1,6\%$). Найбільшими темпи депопуляції є у Перемишлянському районі ($-9,6\%$), однак у Яворівському, Турківському районах і містах Новий Розділ та Моршин навпаки спостерігається додатний природний приріст (до $3,3\%$).

Статевий склад населення області характеризується незначним перевищенням жінок над чоловіками у всіх адміністративно-територіальних одиницях регіону. Слід зауважити, що частка жіночого населення

ня збільшується з віком і досягає найбільшого значення серед людей пенсійного віку.

Віковий склад населення регіону в цілому не відрізняється від середнього в Україні. 16,8% населення області перебувають у молодшому за працездатній віці, 60,8% — у працездатному і 22,4% — у старшому за працездатний. Отже, частка населення, яка має право брати участь у виборах (від 18 років), у Львівській області становить близько 83%.

Національний склад населення регіону характеризується високим рівнем однорідності. Українці за даними перепису 2001 року становили 94,8% від усього населення. Серед представників інших національностей найбільше росіян (3,6%) та поляків (0,7%). Протягом 90-х років ХХ століття спостерігалася тенденція до зростання частки українців у населенні в основному у зв'язку із скороченням чисельності інших національних груп. Найвищою частка українців за даними останнього перепису є в Турківському районі (99,6%), а найнижчою — у м. Трускавці (88,1%).

Релігійно-конфесійний склад дещо різноманітніший за національний. Станом на 1 січня 2010 року найбільшу кількість громад (1496) у Львівській області мала Українська Греко-Католицька Церква, що становить 53,0% від усіх діючих релігійних громад регіону. Далі за кількістю діючих релігійних громад ідуть Українська Православна Церква Київського Патріархату (16,0%), Українська Автокефальна Православна Церква (13,2%), Римо-Католицька Церква (4,6%). Громади різноманітних протестантських церков складають 10,2% від усіх діючих релігійних громад. Особливу роль у формуванні політичної поведінки населення регіону відіграє велике поширення громад УГКЦ та дуже невелика кількість громад УПЦ МП (2,1% від усіх діючих громад, що є найнижчим після Івано-Франківської області показником серед регіонів України). Слід також зауважити, що члени деяких релігійних організацій, наприклад Свідки Єгови, взагалі не беруть участі у політичному житті країни.

Освітній рівень населення Львівської області є традиційно високим. У 2001 році в області нараховувалось 314,3 тис. осіб із повною вищою освітою (на 33% більше, ніж за даними 1989 року). Зараз 19,6% населення області мають вищу освіту, а середню — 38,6%. Серед районів області, не враховуючи обласного центру та міст обласного підпорядкування, найвищий рівень освіченості спостерігається в Пустомитівському районі (91 особа з повною вищою освітою на тис. осіб населення). До того ж, у цьому районі найнижчий в області рівень неписьменності — лише 16

осіб на 10 тис. осіб населення. Найменшою є частка осіб із вищою освітою в Турківському районі (43 на тис. осіб). Тут же і найвища частка неписьменних (199 на 10 тис. осіб). Такі відмінності між Пустомитівським та Турківським районами, без сумніву, мають вираження у політичній поведінці їх мешканців.

Більшість населення області (60,8%) проживає у містах. Частка сільського населення регіону становить 39,2%. Найбільшою частка сільського населення є у Пустомитівському районі — 86,9% (зараховуючи міста обласного підпорядкування до відповідних районів). Найбільш урбанізовані райони області — Дрогобицький і Сокальський.

У Львівській області нараховується 1928 населених пунктів, у тому числі 43 міста, 35 селища міського типу і 1850 сіл.

Найбільшим містом є Львів — 725,3 тис. осіб. У ньому проживає майже 30% населення Львівської області. Виділяється також група із інших 9 міст обласного підпорядкування (Дрогобич, Червоноград, Стрий, Борислав, Самбір, Трускавець, Новий Розділ та Моршин), кількість мешканців яких коливається від 4,6 (Моршин) до 75,7 тис. осіб (Дрогобич). Сумарно у цих містах проживає близько 15% населення регіону. Найменшим міським населеним пунктом є м. Угнів, в якому за останніми даними проживає близько 1 тис. осіб.

Найбільші села Львівської області (Зимна Вода, Сокільники) розташовані у безпосередній близькості із обласним центром у Пустомитівському районі.

Щільність населення Львівської області складає 116,6 осіб/км², що дозволяє регіону займати друге місце серед областей України за цим показником (після Донецької області). Щільність сільського населення коливається від 30–40 осіб/км² у гірських та північних районах до близько 100 осіб/км² в Пустомитівському районі.

Міграції населення суттєво впливають на соціокультурне середовище регіону. За офіційною статистикою у межах області переважає внутрішня (міжрегіональна) міграція. Проте реальна зовнішня трудова міграція, у тому числі нелегальна, є набагато більшою за внутрішню і має від'ємне сальдо. Великий відтік працездатного населення призводить до скорочення електорального потенціалу регіону.

Найвищий приріст за рахунок внутрішніх міграцій спостерігається у Бродівському районі (0,9%), а найнижчий (від'ємний) — у Турківському (–3,3%). Зовнішні міграції спричинили найвищий приріст населення

у Бродівському та Стрийському районах (0,2‰), а найнижчий — низці міст обласного підпорядкування (-0,5‰).

До *соціально-географічних факторів* можна віднести рівень життя населення та рівень соціальної напруженості. Показниками рівня життя населення є рівень і структура доходів, забезпеченість населення послугами соціальної сфери.

Головним показником рівня життя населення є рівень доходів. У 2010 році сума доходів населення Львівської області становила понад 55 млрд. грн. У структурі доходів частка заробітної плати становила 56,3%, частка соціальних допомог — 28,8%, інших доходів — 14,9%. Помітним є зростання у порівнянні із попередніми роками частки заробітної плати у доходах населення і зниження частки соціальних допомог, які, хоча і залишаються основним джерелом доходів великої частки населення, однак не можуть забезпечити усіх його базових потреб. Слід зазначити, що рівень середньої заробітної плати в області дещо нижчий, ніж середній рівень по Україні (2700 грн).

Найвищий рівень оплати праці спостерігається у Стрийському районі (2144 грн), досить високий — у Сокальському, Кам'янка-Бузькому районі, Львові, а найнижчий — у Радеківському районі (1130 грн).

Забезпеченість населення житлом у регіоні в середньому становить 21,2 м² загальної площі на особу. Найвищим цей показник є у м. Моршин, Дрогобицькому та Радеківському районах (24,9), а найнижчим — у м. Новий Розділ, а також Жидачівському та Самбірському районах (17,5). Загалом у більшості «сільських» районів області забезпеченість житлом є вищою, ніж в урбанізованих районах та містах обласного підпорядкування. Розподіл по території області значень показників забезпечення послугами охорони здоров'я має обернений характер. Найкраще забезпечене у цьому плані населення міст обласного підпорядкування (до 36,8 лікарняних ліжок на 10 тис. осіб у м. Моршині), а найгірше — населення центральних районів області (до 2,9 лікарняних ліжок на 10 тис. осіб у Пустомитівському районі). Територіальний розподіл забезпеченості населення іншими видами соціальних послуг має подібний характер.

Головними показниками соціальної напруженості є частка безробітних серед економічно активного населення, рівень злочинності.

Економічно активне населення Львівської області складає 43,2% від усього населення регіону. Проте актуальною є проблема безробіття,

адже, наприклад, у 2011 році при наявності 1535 тис. осіб працездатного віку в області офіційно працювало лише 994,8 тис. осіб, тобто не працювали близько 35% осіб працездатного віку. Однак офіційно в області зареєстровано лише 1,7% безробітних. Найвищий рівень зареєстрованого безробіття характерний для Золочівського району (4,6%), а найнижчий — для м. Львова (0,7%) та Пустомитівського району (1,1%).

Злочинність, як і безробіття, є однією із соціальних проблем, стан якої суттєво впливає на політичну поведінку населення. У 2010 році в регіоні було зареєстровано 17323 злочини, що на 24% більше, ніж у попередньому. Найбільшою кількістю вчинених злочинів у розрахунку на тисячу жителів була у Стрийському районі (10,8) а найменшою — у Перемишлянському (3,1).

Економіко-географічні фактори включають структуру, територіальну організацію господарства, а також рівень економічного розвитку регіону та окремих його частин.

Валовий регіональний продукт Львівської області у 2010 році склав 41,7 млрд. грн, що дозволило регіону займати за цим показником десяте місце в Україні. Головна частина валової доданої вартості регіону припадає на транспорт і зв'язок (13,8%), трохи меншу частку має переробна промисловість (13,6%) та торгівля (12,9%). Слід зауважити, що в останні роки стала помітною тенденція до зменшення частки сільського і лісового господарства у валовій доданій вартості регіону, і, навпаки, зростання частки торгівлі.

Важливим фактором політичної поведінки населення є територіальна організація господарської діяльності, яка виявляється у формуванні економічних центрів, вузлів, зон і районів. Наприклад, особливе значення має м. Львів як економічний центр, транспортний вузол, із його великою приміською економічною зоною. Окремо, за господарською спеціалізацією та характером її впливу на політичну поведінку населення, можна у широтному напрямі виділити також північну частину регіону (Червоноград, Сокаль), Передкарпаття (Дрогобич, Стрий) та Карпати.

Слід зауважити, що у процесі сучасного стрімкого розвитку регіональної політології, політичної соціології та політичної географії з'являється також проблема обґрунтування політичної поведінки населення як об'єкта соціально-економічного дослідження.

Водночас, слід зауважити, що *економічний аспект політичної поведінки* населення, переважно, у вітчизняній науці розглядається у вигляді

аналізу соціально-економічних факторів на різних територіальних рівнях. Водночас, проблематика впливу політичної поведінки населення на соціально-економічний розвиток регіону у регіональних економічних дослідженнях практично не аналізується.

У сучасній економічній науці прийнято розглядати регіон як об'єкт державної регіональної політики у різних сферах. Водночас, джерелами формування стратегій регіонального розвитку вважаються як пріоритети відповідних загальнодержавних стратегій, так і специфічні риси окремих регіональних суспільних систем. Однак найчастіше населення регіону розглядається лише як об'єкт впливу, не враховуючи того, що саме воно є основним джерелом і суб'єктом державної політики як у конституційному тлумаченні, так і функціонально — через участь у виборах, партійну та іншу громадську активність.

Варто наголосити також на синергетичному ефекті політичної поведінки населення у контексті розвитку регіональних суспільних систем. Зокрема, деякі форми позавибірчої громадсько-політичної активності, наприклад, страйки, можуть призвести до значних збитків та навіть «колапсу» окремих територіальних чи галузевих економічних систем. Однак у випадку результативного завершення таких форм політичної активності, водночас, може спостерігатися суттєве покращення якості життя та умов праці окремих соціальних груп, а також переобладнання виробництва, створення нових робочих місць, впровадження інновацій тощо.

Як відомо, економічна структура регіону та відповідна структурна політика має гарантувати безперервне економічне зростання в рамках ринкової економіки, стабільний рівень цін, що приведе до зростання рівня життя населення та виконання соціальних завдань. Таким чином, дії суб'єкта політичної діяльності спрямовуються на підтримку структурних змін та технічного прогресу (наприклад, у промисловому регіоні більший ефект матиме політичне рішення влади, що стосується відкриття нових наукомістких виробництв або модернізації вже наявних, а не дотаційна допомога крупним підприємствам регіону).

Територіальна організація господарства має на меті отримання максимального ефекту від певного оптимального поєднання в часі й просторі учасників економічного циклу. Ефективність політичного рішення в такому випадку зумовлюється підтримкою крупного економічного

агента (наприклад, містоутворюючого підприємства), який забезпечує поле економічної діяльності в регіоні.

Рівень економічного розвитку визначає систему цілей і завдань регіональної політики влади, зокрема політичні рішення останньої можуть бути спрямовані на вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів (проведення таких специфічних регіонально-політичних заходів, які приведуть економічно слабкі і малозабезпечені регіони до рівня певних економічних стандартів в середині країни); або на економічне зростання (регіональне і одночасно загальноекономічне зростання мають відбуватися з державною допомогою через першочергове латентне освоєння наявних регіональних потенціалів).

На наш погляд, вплив політичної поведінки населення на розвиток регіональних суспільних систем має кілька напрямків:

- через участь у виборах мешканці регіону формують склад органів влади різних рівнів;
- населення регіону, яке більшістю голосів підтримало кандидата або політичну силу, що перемогли на загальнодержавних виборах, має пріоритетний вплив на державну політику у різних сферах, у тому числі регіональну;
- участь населення у політичних партіях дозволяє ефективніше лобіювати інтереси регіону у міжвиборчий період;
- активна участь в акціях протесту (підтримки) є індикатором формування «громадянського суспільства» і опосередковано свідчить про рівень соціально-економічного розвитку регіону.

Загалом, населення регіону через свою політичну поведінку ретранслює власні інтереси і потреби на загальнодержавний рівень і, таким чином, може розглядатися як важливе джерело і суб'єкт державної політики, зокрема, регіональної. Громадська активність населення регіону, загалом, свідчить про рівень розвитку відповідної суспільної системи і часто корелюється із якістю життя та показниками економічного, особливо, інноваційного зростання, причому, залежно від конкретного регіону, такі залежності можуть бути як прямими, так і оберненими. Зважаючи на це, політичну активність населення регіону, без сумніву, необхідно враховувати при формуванні стратегій регіонального розвитку.

3 КОМПОНЕТНА ТА ТЕРИТОРІАЛЬНА СТРУКТУРА ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

3.1. Електоральна поведінка як базова форма політичної поведінки населення

Електоральна поведінка населення аналізується на основі низки показників, які є доступними із електоральної статистики [140]. Найважливішими з них є електоральний потенціал, електоральна активність та електоральні орієнтації.

Електоральний потенціал регіону, насамперед, залежить від кількості населення у ньому, проте менш заселені регіони можуть частково компенсувати низький електоральний потенціал високою електоральною активністю і, таким чином, суттєво впливати на політичні процеси в державі. Найбільший електоральний потенціал протягом 1991–2010 рр. у Львівській області мало місто Львів, у якому проживало понад 600 тис. осіб, що мають право голосу, що складає близько 30% виборців регіону в цілому (табл. 3.1). Великим електоральним потенціалом володіють також два адміністративні райони — Дрогобицький і Сокальський (враховуючи міста обласного підпорядкування). Слід зазначити, що у двох названих районах та місті Львові разом мешкає близько половини виборців регіону. У той же час, електоральний потенціал кожного з найменш заселених районів області (Сколівського, Перемишлянського, Радехівського, Буського, Турківського) не перевищує 40 тис. осіб, що становить близько 2% від електорального потенціалу регіону в цілому. Як бачимо, диспропорції у електоральному потенціалі адміністративно-територіальних одиниць Львівської області є дуже помітними (табл. 3.1).

Роль електорального потенціалу Львівської області (п'яте місце в Україні) у загальнодержавному політичному просторі є великою. По-перше, вона репрезентує інтереси фактично усього Західного макрорегіону України (електоральний потенціал Львівської області майже у два рази перевищує такі ж показники кожної із областей регіону зокрема). По-друге, Львівська область таким чином урівноважує східний полюс класичного для України електорально-географічного розколу по осі «захід-схід».

Таблиця 3.1

Електоральні показники адміністративно-територіальних одиниць Львівської області, 2006*

Адміністративно-територіальні одиниці	Електоральний потенціал (тис. осіб)			Електоральна активність (K_{ea})			Електоральна однорідність (%)		
	Великий (понад 135)	Середній (56-98)	Малий (до 51)	Висока (понад 1,09)	Середня (1,02-1,08)	Низька (до 1,01)	Висока (понад 73,0)	Середня (68,1-72,9)	Низька (до 68)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Бродівський р-н			+	+				+	
Буський р-н			+	+				+	
Городоцький р-н		+		+					+
Дрогобицький р-н	+					+			+
Жидачівський р-н		+		+			+		
Жовківський р-н		+		+				+	
Золочівський р-н		+			+			+	
Кам'яно-Бузький р-н			+		+			+	
Миколаївський р-н		+				+			+
Мостиський р-н			+	+				+	
Перемиський р-н			+		+			+	

Продовження таблиці 3.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Пустомитівський р-н		+			+				+
Радехівський р-н			+	+					+
Самбірський р-н		+		+					+
Сколівський р-н			+		+				+
Сокальський р-н	+					+		+	
Старосамбірський р-н		+		+			+		
Стрийський р-н		+			+			+	
Турківський р-н			+	+					+
Яворівський р-н		+			+		+		
м. Львів	+					+			+

* розраховано автором за [140]

Електоральна активність населення Львівської області є стабільно високою, що підтверджується під час різних голосувань (табл. 3.2).

У межах Львівської області електоральна активність коливається із трохи більшою амплітудою, ніж у середньому по Україні. Наприклад, на виборах 2002 року значення коефіцієнта електоральної активності в регіоні змінювалося від 1,20 (Радехівський район) до 0,89 (м. Львів).

Просторовий розподіл коефіцієнта електоральної активності в області є неоднорідним. Чітко вимальовується різниця між активністю міського і сільського населення області (рис. В.4). У більшості районів області ця різниця є досить значною і сягає близько 20% у Стрийському районі. Характерною рисою електоральної активності населення міст регіону є її обернена залежність від електорального потенціалу населеного пункту. Слід зауважити, що найбільшого значення ця залежність набуває у містах із електоральним потенціалом меншим за 20 тис. осіб (коефіцієнт кореляції між електоральною активністю і електоральним потенціалом міст дорівнює $-0,34$).

Електоральні показники регіону в загальноукраїнському контексті*

Показники		Україна	Львівська обл.	Максимальне значення	Мінімальне значення	Амплітуда коливання
1	2	3	4	5	6	7
Електоральна активність, %	Референдум 1991 року	84,32	95,33 (3)**	97,15 (Тернопільська область)	64,03 (м. Севастополь)	33,12
	Президентські вибори 1994 року	68,89	84,57 (2)	85,44 (Тернопільська область)	53,59 (м. Київ)	31,85
	Парламентські вибори 1998 року	69,64	76,96 (7)	83,66 (Тернопільська область)	50,28 (м. Севастополь)	33,38
	Президентські вибори 1999 року	73,80	85,73 (4)	90,07 (Тернопільська область)	59,76 (м. Севастополь)	30,31
	Референдум 2000 року	78,77	82,27 (9)	96,77 (Закарпатська область)	45,54 (м. Севастополь)	51,23
	Парламентські вибори 2002 року	65,22	74,8 (10)	82,10 (Тернопільська область)	59,30 (м. Севастополь)	22,80
	Президентські вибори 2004 року	77,32	85,22 (4)	87,81 (Тернопільська область)	65,25 (Закарпатська область)	22,56
	Парламентські вибори 2006 року	67,20	76,10 (4)	78,20 (Тернопільська область)	48,83 (Одеська область)	29,37
	Парламентські вибори 2007 року	57,94	69,33 (2)	71,21 (Тернопільська область)	47,61 (Закарпатська область)	23,60

Продовження таблиці 3.2

1	2	3	4	5	6	7
Електоральна активність, %	Президентські вибори 2010 року	69,15	75,32 (5)	77,78 (Тернопільська область)	56,37 (Закарпатська область)	21,41
	В середньому	71,23	80,56 (4)	82,11 (Тернопільська область)	58,41 (Закарпатська область)	23,70
Електоральний потенціал, тис. осіб (2010 р.)		37403,7	2015,2 (5)	3467,8 (Донецька область)	303,5 (м. Севастополь)	3164,3

* складено автором за [140]

** у дужках — місце серед інших регіонів України

Досить помітною є територіальна диференціація електоральної активності сільського населення регіону. Зокрема, виділяється низька електоральна активність сільського населення подільських районів області, а також, меншою мірою, карпатських. Відповідно, райони із відносно високими показниками електоральної активності сільського населення розташовані на територіях, що у природно-географічному відношенні входять до Малого Полісся та Передкарпаття (рис. В.5).

Для того, щоб більш детально вивчити особливості територіального розподілу електоральної активності населення регіону, проаналізуємо її на нижчому територіальному рівні — території місцевих рад у регіоні в цілому і виборчих дільниць у найбільших містах.

Аналізуючи картосхему територіального розподілу електоральної активності населення регіону на матеріалах парламентських виборів 2002 року (рис. В.5) можна помітити набагато більшу територіальну диференціацію електоральної активності населення порівняно із тою, яка зображена на рис. В.4.

Зокрема, досить однорідними за цим показником є лише Яворівський, Мостиський, Радеківський та Бродівський райони. У межах інших районів області спостерігається значна територіальна диференціація електоральної активності населення, яка не обмежується розколом «місто-село». Наприклад, території із високою електоральною активністю населення (понад 85 %) у центральній та південній частині

Городоцького району різко контрастують із північною частиною району, де електоральна активність населення не перевищує 80%. Аналогічна поляризація спостерігається між північною та південною частинами Дрогобицького району, віддаленими від обласного центру і приміськими сільрадами Пустомитівського району. Очевидним є те, що у більшості випадків межі однорідних арсалів електоральної активності населення не співпадають із межами адміністративних районів. Проте просторовий аналіз електоральної активності населення регіону у розрізі території місцевих рад підтверджує загальну закономірність, виявлену на рівні адміністративних районів, — своєрідну «широтну зональність» і поляризацію «центр-периферія», втілену в електоральний розкол «місто-село».

Головною закономірністю територіального розподілу електоральної активності населення у межах міських населених пунктів є поляризація за віссю «центр-периферія». Найчіткіше ця закономірність виявляється в обласному центрі (рис. В.6). Найнижча електоральна активність (до 74,9%) на президентських виборах 2004 року у м. Львові була характерна для мешканців центральної частини міста. Жителі околиць, особливо районів давнього заселення, колишніх приміських сіл, демонстрували високу електоральну активність (понад 85%), формуючи своєрідну перехідну зону між сільським і міським типом електоральної поведінки. Помітною є дуже висока (понад 90%) електоральна активність виборців на більшості спеціальних виборчих дільниць, однак це явище має екстериторіальний характер і лише відображає вплив контекстних факторів на політичну поведінку цих дільниць. Слід також відзначити закономірність, яка полягає у зниженні електоральної активності населення із зменшенням компактності виборчої дільниці. Зокрема, на фоні дільниць околиць міста із високою електоральною активністю населення різко виділяється низькою електоральною активністю дільниці № 30 територіального виборчого округу № 117, відстань від найвіддаленішої частини якої до приміщення для голосування становить 2,5 км. Порівняно низькою є також електоральна активність населення північної частини виборчої дільниці № 40 територіального виборчого округу № 120, яка віддалена від приміщення для голосування на рекордну для м. Львова відстань у 3,3 км. Слід, щоправда, зазначити, що населення не досить компактних дільниць на території колишніх приміських сіл виявляє високу електоральну активність.

Протягом 1991–2010 років електоральна активність населення регіону зазнавала певних змін, які, як правило, підпорядковувалися трьом головним закономірностям:

- зростання електоральної активності у другому турі виборів, порівняно із першим;
- підвищення електоральної активності населення на президентських виборах і референдумах, порівняно із виборами до парламенту і місцевих органів влади;
- загальний спад електоральної активності населення, починаючи із 1991 року.

Проте ці закономірності можна прослідкувати, лише аналізуючи електоральну поведінку населення регіону в цілому. Розглядаючи електоральну активність населення за 1991–2010 роки у розрізі адміністративних районів та міст обласного підпорядкування, бачимо дещо іншу тенденцію. Зокрема, помітно, що загальний спад електоральної активності торкнувся найбільше міського населення. Сільське населення більшості адміністративних районів змінювало свою активність значно менше, а в Радеківському районі електоральна активність населення після 1991 року залишалася на стабільно високому рівні. Однак у 2007 році цей район поступився першим місцем за електоральною активністю Жидачівському району. Аналізуючи зміни електоральної активності населення адміністративно-територіальних одиниць Львівської області за період 1991–1999 років, можемо помітити, що тенденція найбільшого спаду електоральної активності населення спостерігалася у Яворівському районі, який у цей період був найбільш депресивним у Львівській області [12, с. 106–113]. Подібні риси динаміки електоральної активності у 1991–1999 роках були характерні і для населення Миколаївського та Золочівського (теж мали у цей період низький ранг суспільного розвитку), Дрогобицького та Сокальського районів (найбільш урбанізовані в області), а також міста Львова.

На загальноукраїнських виборах 2006–2010 років найвищу електоральну активність продемонструвало населення Радеківського (вже традиційно для цієї адміністративно-територіальної одиниці) та Жидачівського районів. Як бачимо, виявлена нами висока політична активність Жидачівського району, віднесеного до Центрально-Східного субрайону політичної поведінки населення, цього разу виявилася у своїй електоральній формі, що особливо помітно на фоні інших територіальних

одиниць регіону, де електоральна активність населення суттєво знизилася порівняно із попередніми виборами.

Сучасні *електоральні орієнтації населення* Львівської області почали виявлятися уже із здобуттям незалежності України у 1991 році. Але й останні за радянський період вибори народних депутатів 1989 та 1990 років дали змогу виявити характерні риси електоральних орієнтацій населення регіону. На цих виборах вперше більшість кандидатів, обраних у Львівській області до Верховної Ради СРСР та Верховної Ради УРСР, були представниками національно-демократичних сил. Такі результати засвідчили відродження плюралістичних виборів у регіоні і дали можливість вперше за близько півстоліття виявити реальні політичні орієнтації населення регіону через електоральну поведінку.

Для аналізу електоральних орієнтацій населення регіону слід проаналізувати головні електорально-географічні розколи у двох вимірах — вертикальному (наприклад, «праві-ліві», «влада-опозиція», «націоналізм-космополітизм») та горизонтальному (наприклад, «місто-село», «центр-периферія»).

«Вертикальні» розколи добре помітні у електоральній поведінці населення регіону. Найуживанішою схемою електорального протистояння у Львівській області є протиставлення правих національно-демократичних та лівих проросійських електоральних орієнтацій населення. У «горизонтальному» вимірі це протистояння, як правило, пов'язують із розколами «місто-село» та «центр-периферія». Однак, провівши детальний аналіз електоральної поведінки населення на матеріалах парламентських і президентських виборів, отримуємо набагато складнішу систему електорально-географічних розколів. Зокрема, за результатами проведення факторного аналізу результатів парламентських виборів 2002 та 2006 рр. виявлено два головні електорально-географічні розколи — «ліві-праві» та «опозиція-влада» (рис. В.2, В.3).

Львівська область традиційно є електоральною базою правих, національно-демократичних політичних сил. Першим виявом національної та державницької орієнтації населення регіону за часів незалежності України був референдум щодо підтвердження Акту проголошення незалежності України і вибори Президента України, які відбулися одночасно 1 грудня 1991 року.

На питання референдуму про підтвердження Акту «Так, підтверджую» відповіли 97,5 % виборців, які взяли участь у голосуванні або

92,8% від тої частини населення регіону, яка має право голосу. На перших в новітній історії України президентських виборах перемогу в регіоні здобули представники національно-демократичних сил (В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, І. Юхновський), які сумарно набрали 75,6% голосів від усіх виборців.

Через три роки на позачергових президентських виборах у регіоні склалася полярна, порівняно із виборами 1991, ситуація. Найбільшу підтримку виборців здобув тодішній діючий Президент України Леонід Кравчук, який сприймався як гарант збереження щойно здобутої незалежності і протиставлявся проросійському, настроєному на інтеграцію в межах колишнього СРСР Л. Кучмі. Відповідно, більша частина населення регіону, яка на попередніх виборах підтримала кандидатів від національно-демократичних сил, проголосувала цього разу із тактичних міркувань за Л. Кравчука. Особливо це стосується другого туру виборів, до якого вийшли обидва згадані вище кандидати. У другому турі президентських виборів 1994 року у Львівській області за Л. Кравчука проголосувало 93,8% активних виборців регіону (86,5% виборців загалом) (тут і надалі у дужках вказується частка виборців, які проголосували за кандидата (партію) від усіх виборців, внесених до списків). Слід зазначити, що розподіл голосів за Л. Кравчука по території Львівської області не є однорідним. Найбільшу підтримку діючий президент отримав серед сільського населення регіону, особливо у гірських (Турківський, Сколівський) і поліських (Радехівський, Бродівський) районах області.

Однак уже парламентські вибори 1994 року підтвердили традиційні електоральні орієнтації населення регіону. Із десяти народних депутатів, обраних у мажоритарних округах Львівської області, п'ятеро представляли Народний Рух України, двоє — Українську республіканську партію, решта були безпартійними. Проте, у зв'язку із специфікою мажоритарної виборчої системи, ці вибори не могли показати реальних політичних орієнтацій населення регіону. Велику роль у голосуванні за кожного конкретного кандидата відігравали локальні, інформаційні та особистісні фактори, а не політичні уподобання.

Лише наступні парламентські вибори 1998 року, які вперше проводилися за змішаною системою, дали можливість більш об'єктивно виявити електоральні орієнтації населення регіону. Перемогу у багатомандатному виборчому окрузі (за партійними списками), набравши 32,1% (25,6%) голосів виборців, здобув Народний Рух України (НРУ) на чолі з

В. Чорноволом. Найбільшу підтримку населення Народний Рух України отримав у Самбірському та Городоцькому районах, які входили до складу виборчого округу № 126. Загалом, помітно, що головною електоральною базою Народного Руху України було сільське населення. Друге місце зайняла партія «Реформи і порядок», яку підтримали 12,8% (10,2%) виборців, в основному, у Львові та містах обласного підпорядкування. Міське населення Львівської області підтримало, головним чином, і право-радикальний блок «Національний фронт», який набрав 9,7% (7,8%) голосів виборців. Інші політичні сили правого і національно-демократичного спрямування отримали, кожна зокрема, не більше 1% голосів виборців. Підсумовуючи результати голосування у багатомандатному окрузі (за партійні списки) на виборах 1998 року, бачимо знову значну перевагу правих політичних сил — їх підтримало понад 55% (44%) виборців регіону. Однак ця перевага уже суттєво менша, порівняно із виборами 1991 і 1994 років. Очевидною є диверсифікація політичної сфери регіону, виражена у появі нових, переважно центристських політичних об'єднань, а також розширенні електоральної бази лівих партій, пов'язаному із загальною економічною кризою і зниженням рівня життя людей.

На президентських виборах 1999 року після загибелі лідера Народного Руху України В. Чорновола кандидати від правих політичних сил (Ю. Костенко, Г. Удовенко та ін.) не користувалися значною підтримкою виборців і набрали сумарно лише 3,9% (3,1%) голосів. Отже, у зв'язку із відсутністю конкурентоспроможного кандидата з боку правих сил ці вибори фактично повторили ситуацію 1994 року. Знову ж таки із тактичних міркувань більшістю населення регіону підтримано діючого президента.

Традиційну право-радикальну нішу зайняв Є. Марчук, підтриманий низкою правих політичних партій, які на попередніх виборах у більшості входили до «Національного фронту». У результаті, набравши 18,5% (14,6%) голосів виборців, цей кандидат посів за підтримкою виборців друге місце у регіоні.

Порівнюючи результати виборів 1999 року із попередніми парламентськими, можемо помітити, що понад половина виборців, які у 1998 підтримали праві політичні сили, тепер проголосували вже у першому турі за діючого президента. Отже, сумарно у першому турі виборів 1999 року представників і висуванців правих політичних сил підтримали всього 22,4% (17,7%) виборців.

Територіальний розподіл правих електоральних орієнтацій населення регіону за результатами президентських виборів 1999 року виглядав наступним чином. Найбільшу підтримку головні кандидати від традиційних правих (Г. Удовенко та Ю. Костенко) отримали у частині регіону на схід від обласного центру (за винятком Буського, Бродівського та Перемишлянського районів). Максимальних значень ця підтримка досягла у Сокальському та Золочівському районах (понад 5%). У південно-західній частині регіону частка голосів, відданих за кандидатів від правих політичних сил, не перевищувала 2,5% і досягла мінімального значення у Мостиському районі (1,5%). Порівнюючи карти розподілу голосів за Ю. Костенка і Г. Удовенка, бачимо рівномірно низьку підтримку першого по всьому регіону із максимальними значеннями у північно-східній частині (Золочівський, Сокальський, Кам'яно-Бузький) (рис. В.9). За Г. Удовенка найбільшу частку голосів віддали виборці Стрийського і Сокальського районів. Суттєво за рівнем підтримки Г. Удовенка, порівняно із Ю. Костенком, виділяється Самбірський район, де, очевидно, позначився вплив місцевих засобів масової інформації, про що свідчить проведений нами контент-аналіз газети «Самбірські вісті» [119].

Територіальний розподіл результатів голосування у регіоні за іншого кандидата, підтриманого правими політичними організаціями Є. Марчука, має майже обернений характер, стосовно згаданих вище Г. Удовенка та Ю. Костенка. Найбільшу підтримку виборців Є. Марчук здобув у центральній та південно-західній частині області (від 18,6% у Яворівському районі до понад 24% у Золочівському і Самбірському). Високий рівень популярності Є. Марчука, за результатами виборів у Самбірському районі, знову ж таки підтверджує суттєву роль місцевих засобів масової інформації у формуванні електоральних орієнтацій населення. Найнижча у регіоні підтримка кандидата у президенті Є. Марчука (до 12%) характерна для виборців Жидачівського та Бродівського районів.

Після перемоги на виборах Л. Кучми, а також розколу Народного Руху України населення регіону стало все більше підтримувати центристські політичні сили. У результаті, на парламентських виборах 2002 року найбільше голосів у регіоні здобув правоцентристський «Блок Віктора Ющенка „Наша Україна“», до якого увійшли і представники колишнього єдиного НРУ. Загалом по області за «Нашу Україну» проголосувало 63,9% (47,8%) виборців. Територіальний розподіл підтримки блоку

по адміністративних районах регіону (рис. В.14) демонструє пряму залежність ступеня його підтримки від частки сільського населення у відповідному районі. Проте, аналізуючи результати голосування за блок Віктора Ющенка «Наша Україна» (НУ) у розрізі територій міських та сільських рад, можемо побачити значні територіальні відмінності підтримки цього блоку сільським населенням регіону (рис. В.7). Чітко простежується смуга відносно низької підтримки НУ (до 70%) у центральній частині регіону, яка починається із групи сільрад Буського району, проходить далі на південь через м. Львів із прилеглими сільрадами, через Дрогобицький район до Турківського, де підтримка НУ сільським населенням є найнижчою у регіоні (до 50%). Відповідно, підтримка блоку НУ збільшується на захід і на схід від згаданої смуги. Виняток становлять лише частина Мостиського району, в якій підтримка НУ не перевищує 70%, та територія ЗОК у Яворівському районі із прилеглими сільрадами.

Досить значну підтримку населення на виборах у багатомандатному окрузі отримав «Блок Юлії Тимошенко» (БЮТ), до якого цього разу входили низка правих партій — УРП, УНП «Собор» (зараз УРП та УНП «Собор» об'єднані в одну політичну партію — УРП «Собор») та ін. За цей блок свої голоси віддали 17,1% (12,8%) виборців регіону. Слід відзначити значно вищі показники підтримки БЮТ серед міського населення (до 34,8% у м. Радехові). Загалом, голосування за БЮТ у регіоні мало виражений інноваційний характер, причому інноваційними ядрами виступали обласний центр, а також низка районних центрів і міст обласного підпорядкування (Дрогобицька агломерація, Миколаїв, Новий Розділ, Буськ, Радехів, Самбір та ін.) (рис. В.8). Кожне із інноваційних ядер має свою зону впливу (інноваційну зону). Найбільш вираженими є зони впливу м. Львова та Дрогобицької агломерації. Перша охоплює майже увесь Пустомитівський район (крім найбільш віддаленої від обласного центру південної частини), а також прилегли до м. Львова частини Яворівського та Жовківського районів. Друга інноваційна зона включає більшу частину Дрогобицького району (за винятком східної частини, яка межує із Стрийським районом). Звертає на себе увагу чітка південна і західна межа інноваційної зони Дрогобицької агломерації, яка збігається із адміністративними межами відповідного району. Помітною просторовою особливістю голосування за БЮТ у 2002 році також була дещо більша його підтримка у північній поліській частині

області, порівняно із територією на південь від Подільської височини (за винятком інноваційних зон).

На виборах Президента України 2004 року традиційні праві і інноваційні опозиційні електоральні орієнтації виборців були об'єднані у підтримці єдиного кандидата — В. Ющенка. У першому турі голосування В. Ющенко набрав 87,25% (70,5%) голосів виборців, що, фактично, повторює сумарний результат голосування у 2002 році за партії та блоки, які цього разу підтримали кандидата у президенті.

Територіальний розподіл частки голосів, відданих за В. Ющенка в регіоні, як у першому, так і в другому турі, є досить однорідним. Найвищий рівень підтримки кандидата у другому турі продемонстрували виборці Старосамбірського району (98%). Найнижча підтримка В. Ющенка (менше 94%) була характерна для виборців м. Львова і Сокальського та Дрогобицького районів. Чітко виявляється обернена залежність між рівнем урбанізації адміністративно-територіальної одиниці і рівнем підтримки В. Ющенка. Проте у межах міст територіальний розподіл голосів, відданих за В. Ющенка, не був однорідним і мав певні просторові закономірності. Результати голосування у виборчих дільницях м. Львова на президентських виборах 2004 року — класичний вияв розколу «центр-периферія» (рис. В.10). Частка виборців, які підтримали В. Ющенка, збільшується у напрямі від центральної частини міста до околиць (така закономірність характерна як для першого, так і для другого туру виборів, лише з тією різницею, що у другому турі практично на всіх дільницях рівень підтримки В. Ющенка дещо зріс). Слід зазначити, що ядро мінімальної підтримки В. Ющенка на обох голосуваннях не збігається із історичним центром міста, а розмішене дещо південніше у районах давньої міської забудови, заселених у післявоєнні роки переважно переселенцями із Східної України та республік колишнього СРСР. Найвищу частку голосів за В. Ющенка було віддано, головним чином, у дільницях, що розташовані на околицях міста в районах одноповерхової забудови, які колись належали до приміських сіл (Сихів, Білогорща, Рясне, Кривчиці). Дещо порушує загальну схему територіального розподілу частки голосів, відданих за В. Ющенка, територія на півдні Франківського району міста Львова, до якої входять шість виборчих дільниць на вулиці Стрийській, які хоч і розташовані на околиці міста, але характеризуються відносно низьким рівнем підтримки кандидата, подібним до того, що є у центрі міста. Екстериторіальний характер

має голосування за В. Ющенко у межах спеціальних виборчих дільниць. Саме у таких дільницях спостерігається найсуттєвіша зміна електоральних орієнтацій між двома турами виборів. Наприклад, на спеціальних виборчих дільницях № 1 виборчого округу 119, № 97 округу 120 частка виборців, які віддали свої голоси за В. Ющенко, між двома турами змінилась більш, ніж на 70%.

Результати парламентських виборів 2006 року показали незмінно високий рівень правих (національно-демократичних) електоральних орієнтацій (сумарна частка голосів відданих за політичні партії та блоки віднесені нами до правих становить понад 82%). Однак чітко виділився сегмент виборців, які проголосували за «Блок Юлії Тимошенко» (понад 30%) (рис. 3.1). Як бачимо, порівняно із попередніми парламентськими виборами, структура правих політичних орієнтацій суттєво змінилась, насамперед щодо співвідношення підтримки БЮТ і «Нашої України» (рис. В.11).

На парламентських виборах 2007 року електоральні орієнтації населення Львівської області розділилися майже пропорційно між двома основними політичними силами, що позиціонували себе як праві, а саме «Блоком Юлії Тимошенко» (БЮТ) та виборчим блоком «Наша Україна-Народна Самооборона» (НУ-НС) (рис. В.14).

Електоральна підтримка БЮТ концентрувалася в центральній-західній частині області та в окремих північних районах. Водночас мінімальна локалізація підтримки цієї політичної сили була характерною для міста Львова та Золочівського, Перемишлянського, Жидачівського і Турківського районів. Основна електоральна база блоку НУ-НС залишилася майже незмінною з попередніх виборів і концентрувалася в Жидачівському, Мостиському, Сколівському районах (рис. В.22). Головною закономірністю територіального розподілу коефіцієнта локалізації підтримки цього виборчого блоку є загальне зростання значень цього показника від центру до периферії, а також з півночі на південь.

Загалом, парламентські вибори 2007 року у Львівській області продемонстрували регіональні особливості вияву загальнодержавних тенденцій електоральної поведінки населення, що полягали в поступовому «перетіканні» голосів правого електорату до політичної сили, очолюваної Юлією Тимошенко. Водночас, у Львівській області збереглася досить висока підтримка чинного на той час президента, яка простежувалася, однак уже в значно менш вираженій формі і на наступних президентських виборах.

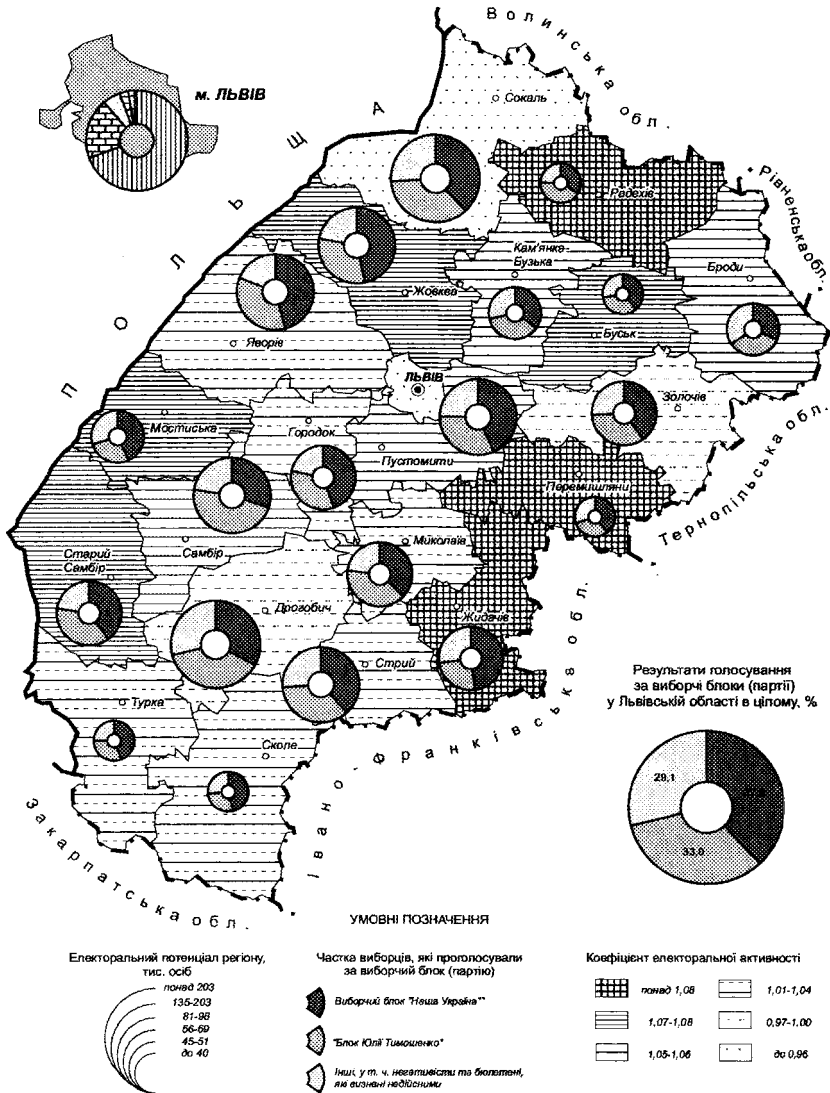

Рис. 3.1. Електоральна поведінка населення Львівської області на парламентських виборах 2006 року

На виборах Президента України 2010 року в регіоні, загалом, найбільшу кількість голосів здобула Ю. Тимошенко, причому, у другому турі голосування за цього кандидата було майже однотайним, хоча цього разу електоральна однорідність населення регіону була не такою високою, як на виборах 2004 року (рис. В.18).

Підтримка Ю. Тимошенко локалізувалася, як правило, у північних та південно-західних районах області. Водночас, Центральний субрайон, особливо його прилегла до Львова частина, характеризувалася мінімальними коефіцієнтами локалізації підтримки цього кандидата (рис. В.25). Серед інших правих кандидатів на виборах 2010 року варто виділити В. Ющенка та А. Яценюка. У той час як підтримка першого локалізувалася в центральній та східній частині регіону, голосування за другого було найбільш характерним, для північно-західних районів області. Загалом, голосування за Арсенія Яценюка, враховуючи особливості проведення тодішньої виборчої кампанії, мало певним чином інноваційний характер (рис. В.23).

Характерною рисою останніх виборчих кампаній у Львівській області стало швидке зростання електоральної підтримки партії ВО «Свобода» та її лідера Олега Тягнибока (рис. В.24), що свідчить про загальну радикалізацію правих політичних орієнтацій населення регіону.

Сталі *центристські політичні орієнтації* не характерні для населення регіону. Проте специфіка етапу формування сучасної політичної поведінки населення в Україні полягає у «провладному» характері найвпливовіших центристських політичних партій, у зв'язку із чим, голосування за них та їхніх висуванців у регіоні часто визначалося загальнополітичними (наприклад, «червона загроза» на виборах 1999 року) та інформаційними факторами. Як правило, ті центристські партії та блоки, які декларували свою опозиційність до діючої влади, отримували дуже незначну підтримку серед населення Львівської області, проте голосування за них мало виражений інноваційний характер. Отже, видається доцільним виділити також два типи центристських політичних орієнтацій — традиційні та інноваційні. Традиційним, наприклад, було голосування на президентських виборах 1994 і 1999 рр. за чинних президентів (Л. Кравчука та Л. Кучму), підтриманих переважно центристськими політичними силами; голосування за представників влади та відомих бізнесменів у мажоритарних округах на виборах 1994, 1998 і 2002 років; голосування за Аграрну партію України (тепер Народна партія),

Народно-демократичну партію, Соціал-демократичну партію України (об'єднану) на виборах 2002 року. Інноваційна електоральна поведінка виявлялась через голосування за політичну партію «Яблуко», «Команду озимого покоління» та ін. політичні сили ліберального спрямування на парламентських виборах 2002 року.

Досі існують дискусії щодо правомірності вживання терміну «центристський» до кандидатів від влади Л. Кравчука та Л. Кучму на виборах 1994–1999 років. Ситуація, яка склалася на президентських виборах 1999 року у регіоні, ілюструє вирішення цього питання.

Електоральні орієнтації населення Львівської області на президентських виборах 1999 року були дещо подібними до електоральних орієнтацій на попередніх президентських виборах (1994 р.). Вісь головного електорально-географічного розколу знову проходила по лінії «українська державність — «червона загроза», проте кандидати, які представляли цей розкол, кардинально змінили свої позиції. Чинний президент Л. Кучма, який на виборах 1994 року розглядався як «проросійський» і «просоветський» кандидат, у 1999 році уже виступав в ролі гаранта української державності і протистояв «червоній загрозі» в особі, насамперед, П. Симоненка. Отже, складно у такому випадку говорити про центристський із ідеологічної точки зору характер підтримки кандидата.

Розглянемо детальніше територіальний розподіл результатів голосування населення регіону у першому турі (рис. В.12). Слід зауважити, що у першому турі спостерігалось, так зване, альтернативне голосування, коли не існувало жодної, на думку виборців, «прохідної» кандидатури, яка відповідала б їх політичним орієнтаціям. Тому вибір проходив переважно між двома кандидатами — Л. Кучмою, якого більш-менш одностайно підтримало населення усіх районів області, і Є. Марчуком, підтриманим переважно міським населенням. Інші кандидати на посаду президента разом набрали лише 12,4% голосів виборців.

У другому турі чинний президент набрав 91,6% голосів виборців (зовсім протилежна ситуація порівняно із виборами 1994 року).

Прикладом територіального розподілу інноваційних електоральних орієнтацій є результати голосування на парламентських виборах 2002 року у загальнодержавному багатомандатному окрузі за виборчий блок «Команда озимого покоління». На картосхемі розподілу голосів (рис. В.14) бачимо чітко виділені інноваційні ядра, представлені м. Львовом та м. Дрогобичем. Оточуючі території сільських та міських рад

характеризуються також досить високим рівнем підтримки «Команди озимого покоління» (рис. В.13). У територіях, значно віддалених від ядер політичної поведінки, рівень підтримки блоку, за невеликими винятками, дуже незначний. Суттєвою рисою поширення ліберальних інноваційних електоральних орієнтацій у Львівській області є дещо більше їх зосередження в північній частині регіону й майже повна відсутність у південній гірській.

На відміну від інноваційних центристських політичних сил традиційні центристські (провладні) політичні партії й блоки мають значно вищу підтримку в південних районах Львівської області. Візьмемо, наприклад, територіальний розподіл частки голосів, відданих за виборчий блок «За єдину Україну!» на парламентських виборах 2002 року (рис. В.14). Найбільший відсоток голосів, відданих за цей блок, був характерний для Турківського та Сколівського районів, дещо нижчий для Старосамбірського, Мостиського і Городоцького. У решті районів області значної популярності блок «За єдину Україну!» не мав.

На президентських виборах 2004 року єдиного кандидата від традиційних центристських політичних сил В. Януковича в першому турі підтримало 5,8% виборців регіону. Інші центристські кандидати набрали менше 1% голосів виборців. У результаті позиціонування В. Януковича як проросійського, фактично, лівого кандидата, частка голосів, віддана за нього, найвищою була саме в традиційних районах поширення лівих електоральних орієнтацій — в обласному центрі, містах обласного підпорядкування та південних районах. У другому турі голосування територіальна структура підтримки В. Януковича суттєво не змінилася, спостерігалось лише рівномірне зменшення його популярності по всій території регіону (рис. В.15).

На виборах 2006–2010 рр. для населення регіону, загалом, не були характерними виражені центристські орієнтації. Пов'язано це, на наш погляд, насамперед, із загальною радикалізацією політичних орієнтацій населення, а також з особливостями проведення конкретних виборчих кампаній. Як наслідок, центристські політичні сили на виборах 2006–2007 років на території регіону не отримали значної підтримки виборців.

На виборах 2010 року в регіоні виділився сегмент виборців, що віддали свої голоси за центристського кандидата Сергія Тігіпка, однак такий ситуативний ефект виборчої кампанії, на наш погляд, ще не свідчить про формування нових тенденцій електоральних орієнтацій населення

регіону. Слід зауважити, що електоральна підтримка С. Тігіпка локалізувалася, головним чином, у найбільш урбанізованих районах, а також в обласному центрі, і загалом, була характерною, насамперед, для міського населення (рис. В.24).

Ліві електоральні орієнтації характерні для дуже невеликої, але чітко окресленої частини населення регіону. Ліві електоральні орієнтації населення регіону також можна розділити на два підтипи — традиційні, які виявляються через підтримку на виборах Комуністичної партії України (КПУ), Соціалістичної партії України (СПУ) та їхніх кандидатів, та нетрадиційні, пов'язані з підтримкою політичних сил лівого спрямування (Комуністична партія робітників та селян (КПРС) і її кандидат у президенти О. Яковенко, Прогресивна соціалістична партія України (ПСПУ) і Н. Вітренко та ін.), які виникли відносно недавно як альтернатива традиційним лівим політичним силам. Уперше частина населення регіону з лівими електоральними орієнтаціями виокремилася вже на референдумі 1991 року, коли проти Акту проголошення незалежності України проголосувало 1,9% (1,8%) виборців (переважно в обласному центрі і містах обласного підпорядкування). Очевидно, саме ця група населення стала базою підтримки лівих політичних сил на наступних виборах. На президентських виборах, які відбувалися одночасно, не було вираженого кандидата від лівих (частково цю роль виконував тодішній голова Верховної Ради України Л. Кравчук).

На парламентських виборах 1994 року в регіоні до Верховної Ради не було обрано жодного кандидата від лівих, а їх підтримка по округах була дуже незначною. Зате на президентських виборах 1994 року відбулося чітке структурування населення регіону за електоральними орієнтаціями по осі «праві-ліві». Ліві політичні сили представляли Л. Кучма та О. Мороз. У першому турі за Л. Кучму віддали свої голоси 3,5% (3,2%) виборців, за О. Мороза — 1,4%. У другому турі за Л. Кучму, який протистояв Л. Кравчуку, проголосувало лише 3,9% (3,6%) виборців регіону. Як бачимо, сумарна частка населення з лівими електоральними орієнтаціями зросла, порівняно із 1991 роком, удвічі.

На парламентських виборах 1998 року ліві політичні сили представляв широкий спектр політичних партій. До традиційних (КПУ, СПУ (у блоці із Селянською партією України (СелПУ) додалися нові ліві політичні партії (ПСПУ, партія «Союз»). Цього разу також збереглася тенденція до посилення лівих електоральних орієнтацій населення

регіону. Найбільше голосів серед лівих партій було віддано за КПУ (4,1% (3,3%)), за блок СПУ та СелПУ проголосували 1,6% (1,3%) виборців. Дві нетрадиційні ліві партії підтримали всього 0,8% (0,6%) виборців регіону. Отже, сумарно на парламентських виборах 1998 року в багатомандатному окрузі ліві політичні сили підтримали вже 5,2% від усіх виборців, внесених до списків. Хоча в одномандатних округах традиційно не було обрано жодного кандидата від лівих, треба відзначити загальне зростання підтримки лівих політичних сил у Львівській області (на 1,6%, порівняно із президентськими виборами 1994 року). Багато вчених пояснюють таке зростання загальним ростом опозиційних настроїв у суспільстві, пов'язаним із соціально-географічними та економіко-географічними факторами. Проаналізувавши просторовий розподіл лівих електоральних орієнтацій населення на матеріалах парламентських виборів 1998 року в багатомандатному окрузі, можемо помітити низку особливостей. Насамперед, помітно, що прихильники лівих політичних сил локалізуються переважно в містах регіону, причому їх частка серед виборців населеного пункту прямо пропорційна до його людності. Найвищою підтримка лівих є в м. Львові (до 14% у Залізничному районі) та Дрогобицькому і Сокальському районах (близько 6%), дещо нижчою — у Стрийському, Пустомитівському та Жидачівському районах (4–5%). У решті районів області частка виборців, які проголосували за ліві політичні сили, не перевищує 4% і сягає мінімуму в Яворівському та Жовківському районах (менше 3%).

Можна також помітити, що нетрадиційні ліві електоральні орієнтації населення, які виявлялися на виборах 1998 року, головним чином, через голосування за ПСПУ, мають певне поширення і у сільській місцевості, у тому числі в периферійних (Турківський, Сколівський) районах, у той час, як традиційні ліві електоральні орієнтації (КПУ, СПУ і СелПУ) чітко локалізовані у містах.

Президентські вибори 1999 року продемонстрували збереження тенденції до зростання лівих електоральних орієнтацій у регіоні. Про це свідчать 7,7% (6,8%) голосів, відданих виборцями регіону у першому турі за кандидатів від лівих політичних сил (О. Мороз — 2,7%, Н. Вітренко — 2,6%, П. Симоненко — 2,4%, О. Базилюк — менше 0,1%). Відбулися також певні зміни у просторовому розподілі лівих електоральних орієнтацій населення регіону (рис. В.19). Зокрема, порівняно значну підтримку кандидатам від лівих у першому турі виявили

не тільки виборці обласного центру (14,6%) і найбільш урбанізованих районів — Дрогобицького, Сокальського та Стрийського (6,9–9,1%), а й виборці периферійних, переважно сільських, районів — Бродівського та Турківського (5,5–6,8% голосів за кандидатів від лівих партій). Варто відзначити також слабкість лівих електоральних орієнтацій населення центральної, крім м. Львова, та західної частини регіону. Особливо на загальному фоні низькою підтримкою лівих кандидатів виділяється Мостиський район. Також спостерігається цікавий контраст у електоральних орієнтаціях між двома подібними за більшістю показників сусідніми гірськими районами — Турківським та Сколівським (частка голосів, відданих за кандидатів від лівих, у Турківському районі у 1,7 рази більша, ніж у Сколівському). Такий контраст, очевидно, можна пояснити дією групи локальних факторів, а також соціально-географічних регіональних (рівень освіченості населення).

Результати президентських виборів 1999 року дали підстави говорити про ще одну тенденцію у зміні електоральних орієнтацій населення регіону, яка пов'язана із поступовим зростанням підтримки нетрадиційних лівих політичних сил і, відповідно, зниженням популярності традиційних (особливо це стосується КПУ та її представників). Нетрадиційні ліві електоральні орієнтації, зокрема, цього разу виявилися у порівняно значній підтримці кандидата від ПСПУ Н. Вітренко, яка набрала найбільше голосів виборців у Сокальському (4,3%), Бродівському (3,1%) районах та м. Львові (3,2%) (рис. В.19).

У другому турі, у результаті протистояння чинного тоді президента Л. Кучми і лідера КПУ П. Симоненка, кандидат від лівих набрав лише 5,2% (4,5%) голосів виборців, що більше, ніж у першому турі, але дещо менше, ніж набрали сумарно кандидати від лівих у першому турі. Територіальний розподіл голосів, відданих за П. Симоненка, порівняно із першим туром, мало змінився. Помітне лише деяке збільшення підтримки П. Симоненка у центральній частині регіону (Пустомитівський, Миколаївський, Золочівський та Жовківський райони) (рис. В.12).

Після поразки кандидата від лівих на виборах 1999 року, а також формування потужних опозиційних блоків В. Ющенко та Ю. Тимошенко підтримка населенням регіону лівих політичних сил почала знижуватися. За результатами голосування на парламентських виборах 2002 року у багатомандатному окрузі ліві політичні партії (блоки) набрали разом лише 4,3% (4,0%) голосів виборців. Найбільшу підтримку виборців здобула

КПУ 2,6% (2,0%). Територіальний розподіл голосів, відданих за КПУ, мало змінився, порівняно із попередніми виборами, однак, розглянувши результати голосування за цю партію у розрізі територій місцевих рад, можемо помітити низку характерних рис поширення лівих електоральних орієнтацій населення регіону. Звертає на себе увагу своєрідна центральна вісь, сформована смугою відносно великої підтримки КПУ, яка, беручи початок у Радехівському районі, проходить через обласний центр і Дрогобицьку агломерацію на південний захід і закінчується у Турківському районі. Ця вісь, в основному, повторює відповідну структуру, виділену при аналізі результатів голосування за БЮТ на цих же виборах (різниця існує лише стосовно Турківського та Миколаївського районів). Можна припустити, що населення «центральної осі» регіону має більш виражені опозиційні (протестні) електоральні орієнтації, що і виявляється у голосуванні за такі політичні сили, як КПУ та БЮТ. Крім того, помітною є значна дисперсність підтримки КПУ у регіоні. Території порівняно значної підтримки КПУ не формують (за винятком частини Радехівського і Турківського районів) суцільних ареалів, не спостерігається також дифузія електоральних орієнтацій навколо обласного центру.

Дещо відмінними є особливості територіального розподілу голосів, відданих на парламентських виборах 2002 року за «Блок Наталії Вітренко». Помітною є концентрація прихильників цієї політичної сили у Львові та Дрогобицькій агломерації, яка поширюється і на територію прилеглих сільрад. «Блок Наталії Вітренко» та інші нетрадиційні ліві політичні партії (блоки) разом підтримали 1,7% (1,1%) виборців регіону. Отже, незважаючи на зростання чисельності таких політичних партій (блоків), їхня популярність у регіоні не зросла, порівняно із попередніми виборами.

За результатами першого туру президентських виборів 2004 року кандидати від лівих політичних сил набрали разом 3,2% (2,5%) голосів виборців, у тому числі кандидати від нетрадиційних лівих — 0,7% (0,6%).

Найбільшу частку голосів виборців у регіоні вперше серед кандидатів від лівих здобув О. Мороз (1,6%), майже удвічі менше виборців підтримали П. Симоненка (0,8%). Слід відзначити відносно велику, як для нетрадиційних лівих, підтримку О. Яковенка (0,5%), який цього разу випередив у рейтингу популярності лідера ПСПУ Н. Вітренко (0,3%).

Багато вчених [44, 58, 88 та ін.] відзначають загальну закономірність електоральної поведінки населення регіону, яка виявляється у вищій підтримці лівих політичних сил міським населенням, порівняно

із сільським. Однак, проаналізувавши електоральну поведінку населення всередині міст на рівні виборчих дільниць, бачимо суттєві територіальні відмінності у поширенні лівих електоральних орієнтацій. Аналізуючи територіальний розподіл голосів, відданих у першому турі президентських виборів 2004 року за лідера КПУ П. Симоненка у м. Львові у розрізі виборчих дільниць, можемо помітити чітку поляризацію між електоральними орієнтаціями центральної частини міста і нових міських районів. Така поляризація може розглядатися як у контексті базового розколу «центр-периферія», так і як наслідок дії історико-географічних, етнодемографічних та соціально-географічних регіональних факторів.

На парламентських виборах 2006–2007 рр. територіальний розподіл коефіцієнтів локалізації підтримки лівих політичних сил, зокрема, Комуністичної партії України був уже традиційним для регіону. Зокрема, виборці КПУ локалізувалися в найбільш урбанізованих районах області, а також у Турківському районі та обласному центрі. Дещо більш диференційованим був територіальний розподіл підтримки Партії регіонів. Зокрема, на виборах 2007 року максимальні коефіцієнти локалізації виборців цієї політичної сили були характерними для обласного центру, а також Сокальського і Бродівського районів.

Голосування за Віктора Януковича на виборах 2010 року, загалом, виявило подібну картину локалізації його прихильників, до тієї, що була описана щодо голосування за Партію регіонів на попередніх виборах. Варто лише зауважити, що, порівняно з минулими виборами, дещо збільшилась концентрація прихильників В. Януковича в Старосамбірському та Мостиському районах. Водночас, у 2010 році зросла диспропорція в підтримці Віктора Януковича між обласним центром та прилеглими районами (рис. В.26).

Специфічним виявом електоральних орієнтацій населення є негативістське голосування («проти всіх»), яке дозволяється законодавством України. Найбільших значень частка голосів, відданих проти всіх кандидатів (виборчих блоків), досягає на безальтернативних виборах, коли жодна із політичних сил, що бере участь у виборах, не відповідає запитам населення. Найвищою частка негативістів, як правило, є у містах, а також у гірських районах області. Слід зазначити, що саме ці території характеризуються значною підтримкою лівих політичних сил. Можна, отже, припустити, що саме виборці із лівими електоральними орієнтаціями беруть участь і в негативістському голосуванні.

Вагому роль відіграло голосування «проти всіх» на президентських виборах 2010 року, коли суттєво зросла частка виборців, що не віддали свої голоси за жодного з кандидатів, причому особливо помітно така ситуація виявилась в другому турі голосування, коли частка негативістів була найвищою за всю історію голосувань у регіоні. Негативістське голосування в регіоні локалізувалося, в основному, в обласному центрі, прилеглому Пустомитівському районі, а також у більш віддалених Дрогобицькому, Стрийському та Мостиському районах (рис. В.26). Очевидно, що особливості локалізації негативістів у регіоні в 2010 році були зумовлені як сформованими політичними установами населення (переважання цього типу голосування серед міського населення), так і територіальною диференціацією підтримки кандидатів, які не пройшли в другий тур.

3.2. Участь у політичних партіях та інші сучасні форми політичної поведінки

Участь у політичних партіях — це форма політичної поведінки населення, яка виявляється у відношенні громадян до політичних партій та інших громадсько-політичних організацій шляхом безпосереднього членства або підтримки діяльності певної організації. Як і у випадку із електоральною поведінкою, можна говорити про партійну активність та партійні орієнтації як форми вияву участі населення у політичних партіях.

Партійна активність населення Львівської області є однією з найвищих в Україні. Підсумовуючи доступні дані про кількість членів політичних партій у регіоні у 2011 р., отримуємо загальну кількість населення Львівської області, яка виражає свою політичну поведінку через участь у діяльності політичних партій — близько 24 тис. осіб (для порівняння у 2005 році такий показник становив 35 тис. осіб). Отже, у 2011 році членство у політичних партіях мало близько 1,5% дорослого населення регіону.

Оскільки такий показник партійної активності населення, як кількість членів політичних партій в адміністративно-територіальній одиниці у розрахунку на одну тисячу жителів, не є у більшості випадків доступним у зв'язку із особливостями етапу становлення політичної поведінки населення та її інфраструктури, то партійну активність

населення пропонується аналізувати за кількістю місцевих організацій політичних партій на тисячу осіб населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Як показав порівняльний аналіз на прикладі конкретної партії, щодо якої є доступними обидва показники, різниця між ними у плані виявлення територіальної структури участі населення у політичних партіях є невеликою. Окрім цього, відповідно до чинного законодавства щодо політичних партій, кількість членів місцевого осередку політичної партії не повинна бути меншою за трьох. А оскільки зростання партійної активності населення регіону та її територіальне поширення на сучасному етапі відбувається, головним чином, шляхом утворення нових первинних осередків політичних партій, а не збільшенням кількості членів уже діючих, то це також дозволяє використовувати як показник участі населення у політичних партіях кількість місцевих осередків політичних партій (певної партії) у розрахунку на десять тисяч осіб.

Станом на початок 2011 року у Львівській області було зареєстровано 11 433 місцеві організації 156 всеукраїнських політичних партій (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Головні політичні партії регіону

№ з/п	Партія	2005		2011	
		Кількість місцевих організацій, од. *	Кількість членів, тис. ос. **	Кількість місцевих організацій, од.	Кількість членів, тис. ос.
1	2	3	4	5	6
1	ВО «Батьківщина»	786	15,5	781	—
2	Народний Рух України	485	7,7	383	—
3	Українська Народна Партія	787	7,3	657	4,5
4	Народний Союз «Наша Україна»	155	6,1	547	—
5	Соціалістична Партія України	985	5,7	1252	1,5

Продовження таблиці 3.3

1	2	3	4	5	6
6	Конгрес Українських Націоналістів	31	4,5	182	—
7	ВО «Свобода»	29	4,0	71	7,0
8	Українська Республіканська Партія «Собор»	—	3,5	95	—
9	Партія Регіонів	—	3,5	375	10,5
10	Партія Промисловців та Підприємців України	28	3,1	60	—
11	Християнсько-Демократичний Союз	—	2,0	51	—
12	Політична партія «Фронт змін»	—	—	39	—
13	Політична партія «Сильна Україна»	—	—	38	—

* за даними обласного та районних управлінь юстиції

** за даними окремих осередків політичних партій, а також засобів масової інформації та ін. джерел

Розглянемо партійну активність населення регіону в динаміці за 2000–2004 та 2004–2010 рр. Аналізуючи картосхему територіального розподілу партійної активності населення у 2000 році (рис. В.27), можемо помітити, що загалом найвищий рівень партійної активності характерний для південно-східної частини регіону, винятком є лише Перемишлянський район, який характеризується найвищим рівнем партійної активності у регіоні (у 2000 році — 2,9 місцевих організацій на 10 тис. ос.). Слід зазначити, що стабільно високі темпи зростання партійної активності у наступні роки збереглися фактично лише у цьому ж Перемишлянському районі, який і у 2003 році за цим показником займав перше місце у регіоні (38,7 місцевих організацій на 10 тис. ос.). Однак у 2004 році ядро партійної активності перемістилося у північно-східну частину області (рис. В.27) і охоплювало Перемишлянський, Золочівський та Буський райони. Винятком цього разу був Мостиський район.

У 2010 році максимальна партійна активність, виражена в кількості місцевих організацій політичних партій на 1 тис. осіб населення, була характерною для Перемишлянського, Мостиського, Сколівського та Буського районів (рис. В.28). Мінімальні значення цього показника спостерігалися в Пустомитівському районі та місті Львові. Водночас, слід зауважити, що в обласному центрі концентрується 16,4% місцевих організацій політичних партій регіону.

Сучасна партійна система регіону більш-менш стабільно розвивалася, починаючи із 2006 року (після парламентських виборів, що вперше проводилися винятково за пропорційною системою). У той час, як у 2005–2006 рр. кількість місцевих організацій політичних партій у Львівській області зросла майже удвічі, у 2006–2010 рр. таке зростання становило не більше 15%. У розрізі адміністративних районів темпи зростання кількості місцевих організацій політичних партій за 2000–2010 рр. були максимальними в периферійних, насамперед, південних районах області, а також у Кам'яно-Бузькому районі (рис. В.30). Водночас, у Львові, а також Дрогобицькому і Стрийському районах темпи зростання кількості місцевих організацій політичних партій в останні роки дещо вповільнилися і за досліджуваний період, загалом, були найнижчими в регіоні.

У межах м. Львова також спостерігається певна територіальна диференціація у розподілі місцевих організацій політичних партій. Найбільша кількість місцевих організацій на 10 тис. осіб характерна для центрального Галицького району, а також району переважно старої забудови — Личаківського. У нових міських районах, особливо у Сихівському, цей показник не перевищує 10 місцевих організацій на 10 тис. осіб (рис. В.29)

Незважаючи на дуже високі темпи зростання партійної активності за останнє десятиліття, вона все ще охоплює дуже невелику частину населення регіону, про що свідчать і результати проведених нами соціологічних досліджень. На запитання «Чи є Ви членом політичної партії?» (дод. А) ствердно відповіли 8% респондентів у с. Кружики і 4% працівників шахти. Отже, можемо говорити про дуже незначну частку членів політичних партій серед досліджуваних груп населення. Суттєво вища частка членів політичних партій серед сільського населення підтверджується також даними про кількість членів конкретної партії у розрізі районів (див. нижче).

Аналізуючи *партійні орієнтації* населення Львівської області на базі доступних статистичних даних, можна помітити суттєву відмінність між електоральними та партійними орієнтаціями населення. Поширення правих електоральних орієнтацій, виражених у голосуванні за відповідні партії на парламентських виборах, різко контрастує із великою кількістю місцевих організацій лівих партій (СПУ, КПУ) (див. табл. 3.3). Така ситуація може свідчити або про недостатню політичну активність членів названих партій, або про формальне членство у них, яке не відображає реальних політичних орієнтацій населення. Очевидно, що потрібно розрізняти реальні партійні орієнтації і розвиток партійної інфраструктури, який є також одним із видів партійної активності, що передбачає обов'язкове залучення населення (формальне чи активне та усвідомлене) до діяльності певної політичної партії.

Проаналізуємо територіальну структуру правих партійних орієнтацій населення регіону на прикладі Української народної партії (УНП), яка утворилася в результаті розколу колишнього єдиного Народного Руху України і є, як показують соціологічні дослідження, однією з найпопулярніших політичних партій у регіоні.

Станом на травень 2004 року членами УНП у регіоні було близько 6,5 тис. осіб (0,3% дорослого населення області), які входили до 458 місцевих організацій партії. Отже, в середньому на кожну організацію припадало 14 членів УНП. Близько 21% від загальної кількості членів УНП припадало на обласний центр, ще 27% — на три суміжні центрально-східні райони (Перемишлянський, Миколаївський, Жидачівський). Як бачимо, на три адміністративно-територіальні одиниці із двадцяти одної загалом припадає майже половина членів партії, що свідчить про нерівномірність територіального розподілу правих партійних орієнтацій населення області.

Проаналізуємо територіальну структуру участі населення регіону в УНП. Для цього скористаємось відносним показником — кількістю членів досліджуваної партії на тис. осіб населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Найвище значення цей показник має у Перемишлянському районі — понад 14 членів УНП на тис. ос., — що у 5 разів більше, ніж у регіоні в цілому. Також високими є показники участі населення в партії у Буському та Миколаївському районах (понад 6 членів партії на тис. ос.). Основна група адміністративно-територіальних одиниць Львівської області характеризується відносно низькою участю

населення в УНП (1–2 члени партії на тис. осіб) і розташована, за винятком Стрийського і Золочівського районів, у центральній та західній частині регіону. Найменше членів УНП у розрахунку на тис. осіб у Яворівському та Радехівському районах (рис. В.31).

Порівнюючи результати голосування за В. Ющенко, якого підтримувала УНП на виборах 2004 року (рис. В.15), із кількістю членів УНП на тисячу осіб населення у відповідних районах, отримуємо суттєву позитивну кореляційну залежність (0,31, а не враховуючи обласного центру, до 0,40).

Проведені соціологічні дослідження (табл. А.1) засвідчують дещо іншу картину партійних орієнтацій населення. Однак це не є дивним, оскільки партійна активність населення регіону наразі є настільки незначною, що виявити номінальні партійні орієнтації за допомогою соціологічних методів не видається можливим. Але можна виявити рівень популярності тих чи інших політичних партій серед населення або, і взагалі, ставлення населення до діяльності політичних партій, що, як правило, неможливо дослідити, аналізуючи результати виборів.

Відповіді респондентів на питання «Прихильником якої політичної партії Ви є?» показали достатню однорідність партійних орієнтацій досліджуваних груп населення (дод. А). Найбільшою популярністю, як показало опитування, користується НРУ, до якого прихильно ставляться 55 % респондентів у с. Кружики і 13 % працівників шахти. Друге місце за рівнем популярності займає УНП (відповідно, 13 %, 0 %). Можемо припустити, що відомий політичний бренд НРУ і недостатня поінформованість респондентів про недавній розкол цієї партії, якраз і призвела до такої диспропорції між популярністю НРУ і УНП (назва останньої партії є новою і, очевидно, менш впізнаваною). Вища популярність традиційних правих політичних партій у сільській місцевості підтверджується також результатами голосування на виборах. Популярність серед респондентів інших, зокрема центристських, політичних партій є дуже незначною і перебуває у межах статистичної похибки, що не дає можливості для об'єктивної інтерпретації. Слід звернути увагу на велику частку респондентів, які не підтримують жодної партії. Вищою є їх частка серед працівників шахти (52 %), нижчою — у с. Кружики (22 %). Такий «партійний негативізм» є свідченням слабого розвитку партійної системи регіону, яка лише із 2001 року перебуває на етапі становлення.

Відповіді респондентів на питання «Яка політична партія найактивніше працює у Вашому місті (селі)?» також показали високу поінформованість населення про діяльність (існування) традиційної і найбільш відомої політичної партії — НРУ. Причому частка респондентів, які відзначили активність НРУ, у с. Кружики є дещо більшою (63%), ніж у відповіді на попереднє питання, а серед працівників шахти — майже несуттєвою (4%). Відповіли, що нічого не знають про діяльність політичних партій у своєму населеному пункті, дещо менше респондентів від тих, що виявили «партійний негативізм», відповідаючи на попереднє питання, що може свідчити про достатню поінформованість населення про діяльність політичних партій.

Проаналізуємо детальніше просторові особливості партійної системи регіону на прикладі Пустомитівського району Львівської області (рис. В.32).

Зародження сучасної партійної системи у районі розпочалося у 1993 році із реєстрації районної організації Народного Руху України (НРУ). До 1996 року включно у Пустомитівському районі створювалися лише районні осередки правих політичних партій, із 1997 року почали з'являтися осередки центристських політичних партій, а з 2001 — і лівих. Місцеві організації правих політичних партій найінтенсивніше створювалися у 2001 році (22 за рік), далі у 2002–2003 рр. значно зросла активність центристських (на той час провладних) політичних партій, кількість осередків яких (включно із районними) на початок 2004 року сягнула 139. У результаті, сформувалися розгалужені системи партійних організацій таких центристських партій, як Народна партія (колишня АПУ) та СДПУ(о). Чисельність осередків правих політичних партій (включно із районними) сягнула 43, а лівих — 13. Отже, близько 71% партійних організацій регіону створені партіями центристського спрямування, підтримка яких не є характерною рисою електоральних орієнтацій населення як Пустомитівського району, так і регіону в цілому.

Місцеві організації центристських політичних партій розміщені досить рівномірно по всій території району. Зовсім інша ситуація із осередками правих політичних партій, які максимально концентруються у відносно великих сільських населених пунктах і районному центрі. Помітною особливістю територіального розподілу місцевих організацій правих політичних партій є їхнє більше зосередження у західній частині регіону, що, очевидно, пов'язано із системою розселення. Місцеві

організації лівих політичних партій розміщені лише у трьох населених пунктах західної частини району (м. Пустомити, с. Зимна Вода, с. Семенівка).

Аналізуючи просторові особливості партійної системи регіону, можна виділити кілька характерних територіальних поєднань елементів партійної системи, на основі яких формуються перспективні форми територіальної організації політичної поведінки населення.

Насамперед, це інноваційна зона обласного центру у північно-західній частині району, яка зливається із гіпотетичною інноваційною зоною районного центру. Для цієї зони характерні тривала історія участі населення у політичних партіях, плюралізм партійних орієнтацій, висока територіальна концентрація елементів партійної системи і середній рівень партійної активності, головним об'єднальним фактором є «гравітація» обласного та районного центрів.

У центральній частині району формується традиційна периферійна зона із високою однорідністю партійних орієнтацій (представлені лише осередки центристських, т. зв. «номенклатурних» політичних партій), низькою територіальною концентрацією елементів партійної системи, проте високою партійною активністю населення. Головним фактором територіальної організації тут є локальна агробізнесова інфраструктура та система органів влади та місцевого самоврядування.

У південно-західній та східній частині району виділяються вузли партійної активності із високою та середньою територіальною концентрацією елементів партійної системи і середнім рівнем плюралістичності партійних орієнтацій. Фактором територіальної організації участі населення у політичних партіях у цьому випадку поряд із агробізнесовою інфраструктурою є і система розселення.

У північній частині району можна помітити ознаки становлення ще однієї інноваційної зони обласного центру, яка у перспективі може досягнути такого рівня розвитку, як відповідна зона у північно-західній частині Пустомитівського району.

Друге місце після електоральної поведінки за ступенем залучення населення займає участь у масових акціях протесту (підтримки). Особливий інтерес для вивчення політичної поведінки населення становлять масові акції політичного та соціально-економічного характеру. Наприклад, у 2004 році в області електоральною активністю були охоплені близько 1,7 млн. осіб, партійною — понад 40 тис., а у масових

акціях політичного та соціально-економічного характеру у регіоні сумарно за рік узяли участь понад 440 тис. осіб (у 2003 році — близько 45 тис.).

Протестна активність населення Львівської області, за наявними даними, є найвищою в Україні. Лише за короткий період «помаранчевої революції» найвищою протестною активністю в Україні характеризувалося місто Київ (великою мірою за рахунок і населення Львівської області: за різними даними, протягом «помаранчевої революції» у масових акціях у столиці взяли участь від 100 до 300 тисяч мешканців регіону). У 2003 році у Львівській області відбулося 70 масових акцій політичного характеру, у яких узяли участь 39 444 особи. У 2004 році кількість таких масових акцій в регіоні зросла у 4,2 рази і становила 293, а кількість їх учасників збільшилась у 10,9 рази і становила 429 349 осіб. Масові акції соціально-економічного характеру були менш поширеними і характеризувалися меншою чисельністю учасників. Наприклад, у 2003 році в регіоні відбулося 47 подібних акцій, у яких узяло участь 5309 осіб. У наступному році кількість масових акцій соціально-економічного характеру зросла в 1,6 рази і становила 75, а кількість їх учасників складала 13 176 (у 2,5 рази більше, ніж у 2003).

Загальними особливостями протестної активності населення регіону є неоднакова її інтенсивність у часі і просторі. Першу особливість можна показати на прикладі нерівномірного розподілу за сезонами масових акцій політичного та соціально-економічного характеру. Основна частина масових акцій політичного і соціально-економічного характеру, які проводилися у Львівській області в 2003–2005 рр., припадає на осінній сезон (табл. 3.4), дещо менша їх кількість характерна для весни. Найменша кількість масових акцій політичного і соціально-економічного характеру проводилася влітку і взимку. Подібним чином виглядає також розподіл кількості учасників акцій за порами року. Проаналізувавши зміну протягом року такого показника, як середня масовість акцій (табл. 3.4), можемо помітити, що на відміну від попередніх показників, його значення досягає мінімуму у зимовий сезон, а влітку є дещо вищим і навіть досягає рівня весняного сезону.

Отже, як бачимо, спостерігається сезонна циклічність протестної активності населення регіону, яку можна пояснити періодичністю зміни природних умов, а також циклічністю низки економічних і соціальних процесів у суспільстві. Очевидно, що існують і більші цикли протестної активності (пов'язані із загальнодержавними виборчими циклами, які

супроводжуються зміною характеру та інтенсивності політичних процесів на різних територіальних рівнях), які, однак, не вдалося виявити на основі доступних даних.

Таблиця 3.4

Розподіл масових акцій у Львівській області за сезонами*

Сезон	Масові акції								
	Політичні			Соціально-економічні			Усього		
	Кількість акцій	К-сть учасників, ос.	Масовість ос./акцію	Кількість акцій	К-сть учасників, ос.	Масовість ос./акцію	Кількість акцій	К-сть учасників, ос.	Масовість ос./акцію
Зима 2002–2003	5	1220	244	5	490	98	10	1710	171
Весна 2003	14	9070	648	15	2174	145	29	11244	388
Літо 2003	8	2580	323	1	800	800	9	3380	376
Осінь 2003	31	26 515	855	23	1495	65	54	28 010	519
Зима 2003–2004	13	5759	443	8	2770	346	21	8529	406
Весна 2004	27	7352	272	28	8358	299	55	15 710	286
Літо 2004	14	1302	93	19	1638	86	33	2940	89
Осінь 2004	185	387 500	2095	20	690	35	205	388 190	1894
Зима 2004–2005	62	30 519	492	27	2100	78	89	32 619	367

*розробка автора за даними Управління Міністерства внутрішніх справ України у Львівській області

Результати соціологічних досліджень показують, що значна частина населення Львівської області має досвід участі в акціях протесту. Однак частка респондентів, які ствердно відповіли на запитання «Чи брали Ви участь в акціях протесту?» досить сильно змінюється поміж

двома досліджуваними групами населення (дод. А). Зокрема, найвища протестна активність характерна для працівників шахти (87%), що пояснюється активною діяльністю профспілкових організацій щодо захисту прав шахтарів шляхом організації масових акцій протесту соціально-економічного характеру. Це підтверджується тим фактом, що 94% шахтарів, які ствердно відповіли на питання щодо участі в акціях протесту, брали участь у страйках і лише 6% у такій поширеній формі вияву протесту (підтримки), як збір підписів. Серед респондентів-мешканців села Кружики виявилось найменше осіб із досвідом участі в акціях протесту (13%), проте 75% з них брали участь у таких активних видах масових акцій як мітинги та пікети. Порівнюючи ці результати з даними про кількість масових акцій у регіоні за 2003–2005 роки (не зафіксовано жодної масової акції в сільських населених пунктах), можемо припустити, що мешканці Кружиків виявляли свою протестну активність у районному та обласному центрі.

Протестні орієнтації населення регіону перебувають у чіткій залежності й взаємозв'язках з електоральними та партійними орієнтаціями. Відомо, що найбільші масові акції політичного характеру відбуваються саме в період виборів, як правило, на підтримку лідера електоральних симпатій населення регіону. Масові акції соціально-економічного характеру в передвиборчий період, як правило, посилюються в тих регіонах, де вираженою є електоральна підтримка опозиційних політичних сил.

Організаторами масових акцій політичного характеру переважно є політичні партії. Відповідно, мета проведення таких акцій визначається, головним чином, ідеологічними орієнтаціями, програмними цілями або стратегією виборчої кампанії конкретної партії. Спробуємо проаналізувати протестні орієнтації населення регіону на основі даних про політичні партії, які організовували масові акції політичного характеру у Львівській області у 2003–2005 рр. (табл. 3.5). Як бачимо, 53% організаторів масових акцій складають праві й правоцентристські політичні партії (не враховуючи блоку політичних партій «Наша Україна» та коаліції «Сила народу», які виявляли високу активність в організації масових акцій у 2004 році, однак не були зареєстровані як окремі політичні партії), 23% — центристські й 24% — ліві політичні партії. Співвідношення між кількістю акцій політичного характеру, організованих різними ідеологічними типами політичних партій, змінювалося протягом 2003–2005 рр. Переважання акцій, організованих правими

політичними партіями, спостерігалось протягом усього періоду, однак максимуму сягнуло в першому кварталі 2005 року після «помаранчевої революції». У 2004 році більшість масових акцій політичного характеру, організованих політичними партіями, припадала на центристські партії, однак така ситуація була пов'язана з високою активністю в період виборчої кампанії блоку «Наша Україна», який виступав організатором більшості масових заходів у Львівській області. Починаючи із 2003 року, помітна також тенденція до зниження частки масових акцій політичного характеру, організованих лівими політичними партіями (деяке зростання активності лівих помітне лише в період виборів 2004 року).

Таблиця 3.5

Розподіл масових акцій політичного характеру за типами політичних партій, які їх організовували*

Типи політичних партій	2003		2004		2005 (1-й квартал)		Усього за період	
	Кількість акцій	Частка, %	Кількість акцій	Частка, %	Кількість акцій	Частка, %	Кількість акцій	Частка, %
Праві	39	59	16	35	10	83	65	53
Центристські	11	17	17	37	1	8	29	23
Ліві	16	24	13	28	1	8	30	24
Разом	66	100	46	100	12	100	124	100

* розробка автора за даними Управління Міністерства внутрішніх справ України у Львівській області

Серед правих політичних партій найактивнішими організаторами масових акцій політичного характеру були УРП (15% від усіх організаторів масових акцій), НРУ (9%), ВО «Батьківщина» (8%). Слід зазначити, що масові акції, організовані УРП та НРУ, проводилися, в основному, у м. Львові, на відміну від ВО «Батьківщина», 40% акцій організованих яким, проходили в районних центрах області. Високу активність ВО

«Батьківщина» у адміністративних районах області можна пояснити інноваційністю цієї партії й актуальним інтенсивним процесом розбудови системи місцевих організацій. Масові акції, які проводилися правими політичними партіями самостійно, збирали до 2000 учасників (КУН у 2004 р., УРП у 2005 р.). Однак наймасовішими в регіоні були акції, організовані блоком правих і центристських партій «Наша Україна» (у складі коаліції «Сила народу» разом із ВО «Батьківщина, УРП «Собор» та деякими іншими політичними партіями) під час «помаранчевої революції» в обласному центрі, кількість учасників яких сягала за різними оцінками від 100 до 150 тисяч осіб.

Серед центристських політичних партій протягом досліджуваного періоду масові акції політичного характеру в регіоні організували сім партій: «Єдність», СДПУ(о), Партія Регіонів, Трудова Україна, Партія захисників Вітчизни, СДПУ, ПППУ. Найактивнішою в цьому виді діяльності була партія «Єдність» (10% від усіх політичних партій-організаторів подібних акцій у регіоні), яка в більшості випадків виступала співорганізатором масових акцій, що проводилися в обласному центрі разом із низкою правих партій. Організацією масових акцій поза межами міста Львова серед центристських політичних партій відзначилися лише СДПУ(о) та ПППУ. Слід зауважити, що остання станом на травень 2004 року мала найбільшу кількість місцевих організацій та найбільшу кількість членів, порівняно з іншими політичними партіями регіону. Слід також зазначити, що друга в регіоні за рівнем розвитку партійної інфраструктури Народна партія (колишня АПУ) за 2003–2005 рр. не була організатором жодної масової акції політичного характеру. Загалом, акції, які проводилися одноосібно центристськими партіями в регіоні, характеризувалися малою кількістю учасників (до 500 осіб) і концентрувалися в обласному центрі.

Активність в організації масових акцій політичного характеру в регіоні виявляли також 4 ліві політичні партії: СПУ, КПУ, Руський рух та КПРС. Найбільше таких акцій було організовано СПУ (13% від усіх політичних партій-організаторів масових акцій), яка за рівнем такої активності займає друге місце в регіоні після УРП. Усі масові акції політичного характеру, організовані СПУ, проходили в обласному центрі. Серед інших лівих політичних партій лише КПУ організувала масові акції поза м. Львовом — у м. Червонограді. Масові акції політичного характеру, організовані лівими політичними партіями самостійно, також мали незначну кількість учасників (до 200 осіб) (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Масові акції політичного характеру в містах Львівської області*

Місто	2003		2004**		2005 (I кв.)		Загалом	
	Кількість	Частка, %	Кількість	Частка, %	Кількість	Частка, %	Кількість	Частка, %
Золочів	3	4,3	1	0,6	0	0,0	4	1,6
Стрий	2	2,9	1	0,6	0	0,0	3	1,2
Самбір	0	0,0	0	0,0	3	18,8	3	1,2
Червоноград	2	2,9	0	0,0	0	0,0	2	0,8
Перемишляни	0	0,0	0	0,0	2	12,5	2	0,8
Сокаль	1	1,4	0	0,0	0	0,0	1	0,4
Яворів	1	1,4	0	0,0	0	0,0	1	0,4
Миколаїв	0	0,0	1	0,6	0	0,0	1	0,4
Трускавець	0	0,0	0	0,0	1	6,3	1	0,4
Броди	0	0,0	0	0,0	1	6,3	1	0,4
Борислав	0	0,0	0	0,0	1	6,3	1	0,4
По всіх районах	9	12,9	3	1,8	8	50,0	20	7,8
Львів	61	87,1	166	98,2	8	50,0	235	92,2
УСЬОГО в містах області	70	100	169	100	16	100	255	100

* Розраховано автором за даними Управління Міністерства внутрішніх справ України у Львівській області

** не враховуючи період з 22.11. до 5.12.2004, щодо якого достовірних даних про кількість масових акцій у районах області немає

На основі вище наведеного аналізу даних про організацію масових акцій політичного характеру політичними партіями можна зробити

висновок про суттєве переважання правих протестних орієнтацій серед населення регіону. Однак у зв'язку зі специфікою досліджуваного періоду (2003–2005 рр.) переважаючи в регіоні протестні орієнтації правильніше буде інтерпретувати як опозиційні.

Розподіл масових акцій протесту політичного характеру по території Львівської області є нерівномірним і характеризується вираженою моноцентричністю (концентрація більшості масових акцій у обласному центрі) (рис. В.33). Однак певна частина масових акцій протесту відбувається також і в районних центрах та містах обласного підпорядкування.

3.3. Інтегральна оцінка компонентної структури та територіальної організації політичної поведінки населення регіону

Головним результатом суспільно-географічного дослідження територіальної організації політичної поведінки населення регіону є районування. Першим етапом районування в нашому дослідженні є проведення типології адміністративно-територіальних одиниць регіону за спільними рисами політичної поведінки населення.

Результати просторового аналізу політичної поведінки населення регіону дають можливість говорити про кілька ймовірних підходів до здійснення такої типології.

По-перше, існує чітка різниця між політичною поведінкою міського й сільського населення області, яка дає можливість розглядати міський та сільський типи політичної поведінки. У напрямку від «міста» до «села», насамперед, зростає електоральна активність та знижуються ліві політичні орієнтації населення. Оскільки для Львівської області в цілому характерна висока політична активність та значна підтримка правих політичних сил (відповідно, низька — лівих), а ці риси найбільше виражені саме серед сільського населення, то, очевидно, саме сільський тип політичної поведінки населення є типовим для регіону в цілому. Тому можна говорити про центральність «села» в контексті розколу «центр-периферія» у Львівській області. Аналізуючи територіальний розподіл коефіцієнта локалізації політичної активності в регіоні, бачимо, що найбільші значення цього показника характерні для районів із найвищою часткою сільського населення (крім м. Львова, висока політична активність населення якого

пов'язана, в основному, із концентрацією в обласному центрі більшості масових акцій політичного характеру). Такий взаємозв'язок підтверджується також розрахунком коефіцієнта кореляції між коефіцієнтами локалізації політичної активності й частками сільського населення в адміністративних районах області, який дорівнює 0,51. Отже, розрахунки показують, що найсуттєвіший взаємозв'язок існує з електоральною активністю, дещо менш суттєвий — із партійною активністю, а масова протестна активність взагалі не перебуває в суттєвій залежності від частки сільського населення в певному адміністративному районі.

Однак виділення міського й сільського типу політичної поведінки населення із суспільно-географічної точки зору не має достатніх підстав у зв'язку з існуванням суттєвих внутрішніх територіальних відмінностей у політичній поведінці як сільського, так і міського населення регіону. Отже, можна погодитися з думкою деяких дослідників [175] про те, що відмінності між політичною поведінкою населення міста й села мають, головним чином, структурний характер і не містять очевидної просторової складової. Можемо, у такому випадку, говорити лише про закономірність територіальної організації політичної поведінки населення, яка полягає в описаній вище зміні політичної активності й політичних орієнтацій між міськими й сільськими населеними пунктами певної території. Ця закономірність неоднаково виражена в різних частинах регіону, а також залежить від просторової гравітації між певними населеними пунктами. Відоме явище просторової гравітації у Львівській області можна прослідкувати на прикладі обласного центру та прилеглих населених пунктів (рис. В.13).

Проводячи типологію політичної поведінки населення на рівні територіальних одиниць, слід, звичайно, зауважити, що для населення кожної з них характерні всі типи політичної поведінки, однак у цьому випадку головною ознакою для виділення групи районів є переважання в них певного типу політичної поведінки, який суттєво відрізняє їх від інших територіальних одиниць регіону. Ураховуючи просторову неоднорідність політичної поведінки як сільського, так і міського населення, видається доцільним здійснювати типологію на рівні адміністративних районів.

Така типологія була проведена нами із застосуванням методики багатовимірного (кластерного) аналізу з урахуванням результатів просторового аналізу різних форм політичної поведінки населення регіону, проведеного нами раніше, на основі показників різних форм політичної поведінки населення.

Показниками електоральної поведінки населення обрано електоральну активність та електоральні орієнтації (відповідно до проведеної нами типології) населення відповідних територіальних одиниць на виборах 1999–2010 рр. Показником участі населення в політичних партіях обрано щільність місцевих організацій політичних партій на 10 тис. осіб населення у 2000, 2004 та 2010 роках. Партійні орієнтації населення виражені в кількості членів найбільш популярних у регіоні правих політичних партій у розрахунку на 10 тис. осіб населення відповідних територіальних одиниць.

Вихідні дані розрахунків представлені в табл. Б.1. На основі статистичної обробки цих даних з використанням програми Statistica можна побудувати дендрограму (дерево поєднань) (рис. 3.2). Розділивши дендрограму на рівні таксономічної відстані 1,35, отримуємо п'ять груп адміністративних районів за подібністю показників політичної поведінки, а також Жидачівський, Золочівський, Перемишлянський райони і місто Львів, що мають унікальні риси політичної поведінки населення.

Наступним етапом вивчення територіальної організації політичної поведінки населення є узагальнення результатів кількісного аналізу й виділення, з урахуванням результатів дослідження чинників політичної поведінки та просторового аналізу її форм, субрайонів політичної поведінки населення.

Як бачимо з рис. 3.2, окремо на фоні адміністративних районів області виділяються Дрогобицький та Сокальський райони. Однак, враховуючи високий рівень урбанізації цих районів, з одного боку, і суттєву подібність політичної поведінки їх сільського населення з політичною поведінкою населення сусідніх районів, вважаємо за доцільне не виокремлювати Дрогобицький та Сокальський райони, а віднести їх до складу відповідно Центрального та Північно-Східного субрайонів (рис. 3.3). Три суміжні східні адміністративні райони (Золочівський, Перемишлянський та Жидачівський), які за результатами кластерного аналізу не увійшли до жодної групи, на нашу думку, варто об'єднати в один субрайон, власне на основі такої спільної «унікальності» та певної інноваційності політичної поведінки населення. Місто Львів, політична поведінка населення якого, як і очікувалося, найсуттєвіше виділяється на фоні решти регіону, пропонується виділяти як окреме макрорядро політичної поведінки. Однак, беручи до уваги зону просторової гравітації міста, яка охоплює значні території суміжних районів, слід також

вказати, що обласний центр усе ж таки має найсуттєвіші територіальні зв'язки із Центральним субрайоном.

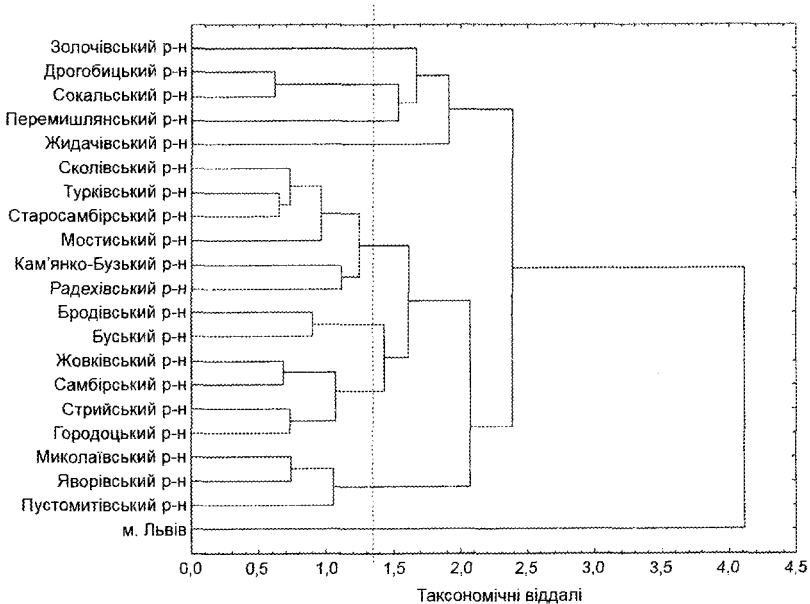

Рис. 3.2. Граф результатів кластерного аналізу (дендрограма) показників політичної поведінки населення районів Львівської області та м. Львова

Отже, після певного узагальнення результатів кластерного аналізу на території регіону виділилися чотири субрайони політичної поведінки населення — Північно-Східний (Сокальський, Радехівський, Бродівський, Кам'янка-Бузький та Буський райони), Центральний (суміжні із м. Львовом адміністративні райони — Жовківський, Яворівський, Городоцький, Пустомитівський — та група районів із вираженими центрами політичної поведінки населення — Самбірський, Дрогобицький, Миколаївський та Стрийський), Південно-Західний (чотири віддалені переважно гірські райони — Мостиський, Старосамбірський, Турківський та Сколівський), Центральньо-Східний (Золочівський, Перемишлянський, Жидачівський райони) та м. Львів як макроядро політичної поведінки населення (рис. 3.3).

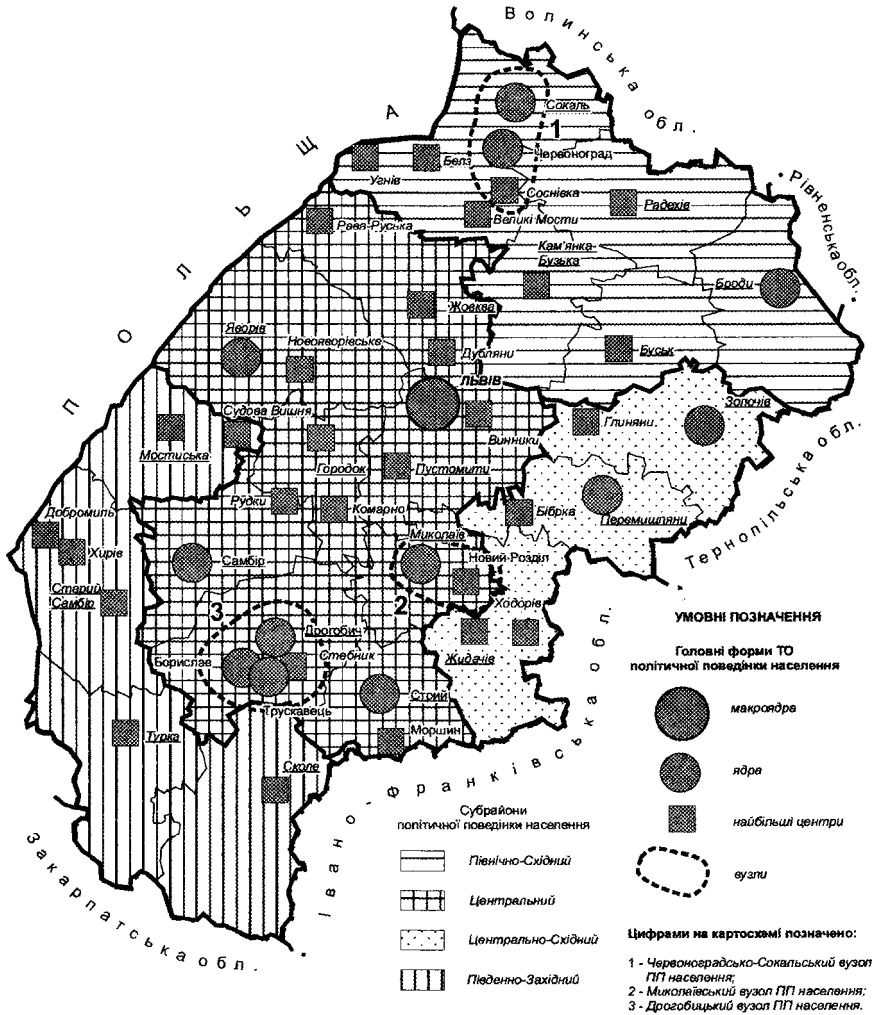

Рис. 3.3. Головні форми територіальної організації політичної поведінки населення Львівської області

Виділяючи м. Львів окремо як макрорядро політичної поведінки населення, ми керувалися унікальністю політичної поведінки населення міста, яка суттєво відрізняється від політичної поведінки населення інших великих міст обласного підпорядкування регіону, великим електоральним потенціалом міста (у 8 разів більшим, ніж у другого за цим показником міста регіону — Дрогобича), а також загальнодержавним значенням політичної поведінки населення Львова. Відповідно, віднесення м. Львова до Центрального чи будь-якого іншого субрайону політичної поведінки вважаємо недоцільним.

Найбільшу частину (38,5%) території Львівської області займає *Центральний субрайон* політичної поведінки, у якому проживає 38,4% населення регіону (табл. 3.7). На території субрайону розташоване макрорядро політичної поведінки загальнодержавного масштабу — м. Львів, яке суттєво впливає на політичну поведінку населення прилеглих адміністративних районів. Загалом, субрайон має виражений поліцентричний характер. На основі найбільших центрів сформувалися інноваційні ядра політичної поведінки населення з периферійними зонами. Особливо помітним у цьому відношенні є місто Дрогобич, яке разом із Трускавцем, Бориславом та Стебником формує Дрогобицький вузол політичної поведінки, а також м. Миколаїв та м. Новий Розділ, які формують Миколаївський вузол політичної поведінки.

Характерними рисами політичної поведінки населення Центрального субрайону є порівняно невисокий рівень політичної активності в порівнянні з найбільш вираженими, у порівнянні з іншими субрайонами, правими політичними орієнтаціями. У зв'язку із впливом інноваційних ядер спостерігається також високий рівень підтримки населенням центристських ліберально-демократичних політичних сил, на відміну від провладних, які в Центральному субрайоні мають найменшу в регіоні популярність.

Електоральна поведінка населення Центрального субрайону характеризується середнім, у порівнянні з рештою регіону, рівнем електоральної активності та вищою від середньої по Львівській області підтримкою правих політичних сил.

Характерною рисою електоральної поведінки населення субрайону на парламентських виборах 1998 року був високий рівень підтримки інноваційної центристської партії «Реформи і порядок», а лише в урбанізованих Дрогобицькому та Стрийському районах суттєвою була підтримка лівих.

**Порівняння субрайонів політичної поведінки
населення Львівської області***

Назва	Площа території		Кількість населення		Середні індекси			
	тис. км ²	%	тис. осіб	%	Політичної активності	Правих політичних орієнтацій	Центристських політичних орієнтацій	Лівих політичних орієнтацій
Північно-Східний	5,6	25,8	391,0	15,3	0,67	0,63	0,38	0,30
Центральний	8,3	38,5	979,6	38,4	0,56	0,78	0,25	0,17
Центрально-Східний	3,0	13,9	183,7	7,2	0,68	0,72	0,28	0,18
Південно-Західний	4,7	21,7	233,5	9,2	0,69	0,63	0,39	0,16
м. Львів	0,2	0,1	761,7	29,9	0,00	0,20	0,61	1,00
Разом	21,8	100	2549,6	100,0	—	—	—	—

* розраховано автором

Слід зазначити, що вже на виборах Президента України 1999 року переважно в адміністративних районах, які входять до Центрального субрайону, отримали найбільшу кількість голосів кандидати від правих.

Центральна частина субрайону на парламентських виборах 2002–2007 років, а також на президентських виборах 2010 року, була ядром підтримки Блоку Юлії Тимошенко та, водночас, характеризувалася низькою електоральною активністю міського населення.

Помітно вирізняється Центральний субрайон на фоні області високою протестною активністю. На його території у 2003–2005 рр. знаходилася половина центрів протестної активності регіону (6 із 12). У той же час партійна активність населення субрайону виражена в щільності

місцевих організацій політичних партій на 10 тис. ос. станом на 2010 рік була найнижчою в області.

Друге місце за площею території та кількістю населення займає *Північно-Східний субрайон*. Суттєву роль у формуванні політичної поведінки населення субрайону відіграють регіональні історичні та економіко- і соціально-географічні фактори. Головним ядром політичної поведінки населення тут є Сокальсько-Червоноградський вузол політичної поведінки, хоча його вплив не є настільки суттєвим, як у подібних ядрах Центрального субрайону. Політична поведінка населення субрайону характеризується досить високим рівнем електоральної активності, найбільш вираженими серед субрайонів Львівської області лівими політичними орієнтаціями, які тут притаманні не лише міському, а й сільському населенню і зростають у північному напрямі.

За період 1999–2010 рр. електоральна поведінка населення Північно-Східного субрайону мала кілька унікальних рис. Цікавим, зокрема, було територіальне поєднання правих (Ю. Костенко) та лівих (П. Симоненко, Н. Вітренко) електоральних орієнтацій населення на виборах Президента України 1999 року. Однак саме переважання лівих електоральних орієнтацій є характерною рисою політичної поведінки населення субрайону. На території субрайону знаходиться стабільний центр високої електоральної активності навколо м. Радехова. Слід зазначити, що саме виняткова електоральна активність населення м. Радехова на парламентських виборах 2002 року спричинила, загалом, нехарактерну для регіону ситуацію, яка полягає у вищій електоральній активності міського населення порівняно із сільським. Варто зазначити, що найвища електоральна активність сільського населення на парламентських виборах 2002 року спостерігалась в Бродівському районі. На виборах Президента України 2004 року збереглася схожа тенденція. Найвища електоральна активність у регіоні була характерна саме для Радехівського, Кам'яно-Бузького та Буського районів, які входять до складу Північно-Східного субрайону. Порівняно висока середня електоральна активність збереглася в Північно-Східному субрайоні і під час виборів 2006–2010 років.

Партійна активність населення субрайону характеризується високою динамікою зростання за останні роки. Зокрема, у Кам'яно-Бузькому районі кількість місцевих організацій політичних партій за період 2000–2010 рр. зросла більш, ніж у 40 разів, що є одним із найвищих показників у Львівській області.

На території субрайону функціонують 3 центри протестної активності — Червоноград, Сокаль і Броди.

Південно-Західний субрайон — найбільш віддалений від обласного центру. Найсуттєвіший вплив на політичну поведінку населення цього субрайону мають регіональні економіко-географічні і етнодемографічні фактори, велике значення також має локальний контекст. У Південно-Західному субрайоні відсутні ядра політичної поведінки населення, а політична поведінка населення найбільших міст субрайону мало відрізняється від політичної поведінки сільського населення. Найбільш характерною рисою політичної поведінки населення субрайону є її керованість, яка виявляється в найвищій у регіоні підтримці центристських провладних політичних сил і майже повній відсутності протестної активності населення. Деяко виділяється на фоні субрайону Турківський район, для населення якого характерний досить високий рівень лівих політичних орієнтацій.

На відміну від Центрального субрайону, у Південно-Західному на парламентських виборах 1998 року центристська партія «Реформи і порядок» набрала найменшу в регіоні частку голосів, водночас суттєву підтримку виборців здобув правий виборчий блок «Національний фронт». Саме у 1998 році в субрайоні почали виявлятися стійкі центристські провладні електоральні орієнтації, які виявилися в підтримці Аграрної партії України (пізніше, у 2002 році — провладного блоку «За єдину Україну!», на виборах 2004 року — кандидата В. Януковича). На парламентських виборах 2002 року традиційні центристські електоральні орієнтації населення субрайону поєднувалися з підтримкою Блоку Юлії Тимошенко та виборчого блоку «Наша Україна» (в основному Старосамбірський район). Слід зауважити, що електоральна активність населення субрайону на виборах 2002 року була однією з найвищих у регіоні, однак на наступних виборах суттєво знизилася.

Динаміка партійної активності у 2000–2010 рр. у межах субрайону була, як і в Північно-Східному субрайоні, однією з найвищих у Львівській області. Характерною рисою політичної поведінки населення субрайону є висока щільність місцевих організацій політичних партій на 1 тис. осіб (8–9 місцевих організацій на тис. осіб), що особливо контрастує з відносно низькими відповідними показниками сусіднього Центрального субрайону (не більше 5 місцевих організацій на тис. осіб).

Південно-Західний субрайон є єдиним у регіоні, де у 2003–2005 рр. не зафіксовано масових акцій протесту (підтримки).

Центрально-Східний субрайон є найменшим як за площею, так і за кількістю населення. До нього віднесено райони, які, за результатами кластерного аналізу, виявилися найменш схожими як з іншими районами області, так і між собою. Однак, базуючись на результатах просторового аналізу форм політичної поведінки населення, можна зробити висновки і про низку спільних рис, які дозволяють говорити про існування окремого Центрально-Східного субрайону. Головною такою рисою є найвищий у регіоні рівень політичної активності, яка, однак, у різних районах субрайону виявляється по-різному, що і є причиною згаданої несхожості трьох районів за результатами кластерного аналізу. Зокрема, для Жидачівського району характерний високий рівень електоральної активності, для Перемишлянського — найвища у Львівській області партійна активність, а для Золочівського і Перемишлянського — найвища в регіоні після м. Львова масова протестна активність (кількість масових акцій у розрахунку на 10 тис. осіб). Іншою унікальною рисою, яка характерна для політичної поведінки населення Центрально-Східного субрайону, є найвищий у регіоні рівень правих партійних орієнтацій (особливо це стосується Жидачівського району). У субрайоні немає чітко окреслених ядер політичної поведінки, однак існують виражені центри, зокрема протестної активності (Золочів, Перемишляни).

У 1998 році під час голосування на парламентських виборах на території субрайону найвищу частку голосів отримав Народний Рух України. Такі виражені праві електоральні орієнтації були характерними для субрайону і надалі. На виборах Президента України 1999 року в субрайоні найбільш вираженими були антикомуністичні орієнтації (фактично, це антагоністичний варіант правих політичних орієнтацій). Тут найвищу в регіоні частку голосів було віддано за Л. Кучму і найменшу — за П. Симоненка. На парламентських виборах 2002 року праві електоральні орієнтації вже виявлялися безпосередньо через голосування за блок «Наша Україна». На парламентських виборах 2006–2007 року територія субрайону також була вираженою електоральною базою блоку «Наша Україна». На президентських виборах 2010 року, поряд зі значною підтримкою Юлії Тимошенко, для субрайону була характерною суттєва диференціація електоральної активності — від однієї з найвищих у регіоні (Жидачівський район) до майже мінімальної (Золочівський).

Праві політичні орієнтації населення регіону виявляються і через партійну участь. Зокрема, для Перемишлянського району характерний

найвищий коефіцієнт локалізації членства в правій Українській Народній Партії (УНП), а для Жидачівського району — найвища в регіоні частка місцевих організацій УНП серед усіх партійних організацій району. Високими є темпи зростання кількості місцевих організацій політичних партій за 2000–2010 рр. у Перемишлянському районі. Водночас, майже увесь Центрально-Східний субрайон характеризується високою щільністю місцевих організацій політичних партій на тис. осіб населення.

Важливу роль у формуванні політичної поведінки населення регіону відіграє місто *Львів*, яке можна виділити як окреме макрорядро політичної поведінки. Політична поведінка населення міста багато в чому визначається історико-географічними (історія заселення) та інформаційними факторами. Львів суттєво зв'язаний із навколишньою територією і багато в чому визначає політичну поведінку її населення. Слід зауважити, що цей вплив має як позитивний характер (поширення інноваційної політичної поведінки, інформаційних технологій), так і негативний (концентрація в обласному центрі партійної та протестної активності за рахунок сусідніх територій). Львів характеризується найвищим у регіоні рівнем політичної активності. Цей рівень, однак, зумовлений, в основному, лише діяльністю політичних партій та масовою протестною активністю, яка майже цілком концентрується в обласному центрі. Слід зауважити, що електоральна активність населення міста Львова є найнижчою в регіоні. Для Львова також характерними є найбільш виражені в регіоні ліві та центристські політичні орієнтації, які виявляються не лише через електоральну поведінку, але і через функціонування численних місцевих організацій лівих політичних партій.

На парламентських виборах 1998 року населення Львова виявило високу підтримку інноваційної центристської ПРП і навпаки найнижчий у регіоні рівень підтримки провладної центристської АПУ. Водночас, ліві політичні партії і блоки отримали в м. Львові найсуттєвішу підтримку порівняно з рештою Львівської області. Подібна ситуація спостерігалася і під час виборів Президента України 1999 року, коли порівняно високий рівень лівих електоральних орієнтацій (П. Симоненко) поєднувався в м. Львові з порівняно низьким рівнем традиційних центристських орієнтацій (Л. Кучма). На парламентських виборах 2002 року велику частку голосів у макрорядрі отримав Блок Юлії Тимошенко, у той час як рівень підтримки «Нашої України» був суттєво нижчим, ніж у решті регіону. Слід зауважити, що електоральний розкол «праві-ліві» у межах

Львова має чіткий територіальний вимір по осі «центр-периферія», що підтверджується територіальним розподілом результатів голосування за В. Ющенка в другому турі виборів Президента України 2004 року (рис. В.10).

Партійна участь населення Львова характеризується високою часткою місцевих організацій правих політичних партій (наприклад, УНП) у загальній кількості партійних організацій, відносно великою часткою лівих партійних організацій, а також локалізацією більшості членів лівих політичних партій регіону. Водночас щільність місцевих організацій політичних партій та темпи їх зростання у Львові є досить низькими. Найвища щільність місцевих організацій політичних партій у розрахунку на 10 тис. осіб спостерігається в центральному Галицькому районі.

Рівень протестної активності населення міста Львова в багато разів перевищує відповідні показники інших центрів політичної поведінки Львівської області.

3.4. Тенденції та напрямки трансформації політичної поведінки населення в регіоні

Територіально-політична система регіону, а отже, і політична поведінка його населення перебуває ще на етапі становлення. З урахуванням цього, головною проблемою сучасної політичної поведінки населення регіону, яка суттєво ускладнює і процес її наукового дослідження, є несформованість системи територіальної організації політичної поведінки. Виділення форм територіальної організації політичної поведінки населення є складним завданням, оскільки інформація для аналізу отримується з елементарних форм територіальної організації різних підсистем територіально-політичної організації суспільства — виборчих дільниць (елементарна форма територіальної організації електоральної підсистеми), місцевих організацій політичних партій (партійна підсистема), органів місцевого самоврядування (місцева рада), які, очевидно, не завжди співпадають із наявними («де-факто») формами територіальної організації політичної поведінки населення.

У перспективі базовою формою територіальної організації політичної поведінки населення, на наш погляд, повинна стати громада.

Громада — це спільнота, що компактно проживає на певній території (як правило, у населеному пункті), зазнає впливу єдиного набору локальних факторів політичної поведінки (формує свій локальний контекст) і об'єднана одним виборним органом місцевого самоврядування (у такому розумінні, фактично, громада є диверсифікованим центром політичної поведінки населення). У складі громади повинні функціонувати осередки політичних партій, завданням яких у виборчий період є висування кандидатів у місцеві органи влади і агітація за них, а також формування складу виборчих комісій, а в міжвиборчий період — організація і підтримка масової політичної активності для контролю за діяльністю органів влади і захисту інтересів громади.

Потрібно вирішити низку проблем щодо реформування електоральної системи регіону. Насамперед, важливо вдосконалити територіальну структуру цієї системи, яка складається з виборчих дільниць та округів. Проведення меж виборчих дільниць на території регіону часто не є оптимальним і може негативно позначатися на електоральній активності населення. По-перше, багато виборчих дільниць не тільки в сільській місцевості, а й у містах мають велику протяжність і некомпактну форму (відстань між місцем для голосування і найбільш віддаленою частиною дільниці перевищує 3 км). По-друге, на території деяких дільниць у м. Львові проживає дуже велика кількість виборців (понад 3 тис.), а приміщення для голосування часто є непристосованими. Ці дві проблеми можуть призводити до зниження електоральної активності населення відповідних територій. Для їхнього вирішення необхідно суттєво переглянути межі виборчих дільниць. У кожному сільському населеному пункті повинна функціонувати як мінімум одна виборча дільниця, а в місті межі виборчих дільниць слід проводити з урахуванням компактності території та рівномірного розподілу виборців.

Нераціональною є також система нарізки округів у Львівській області. Межі округів змінювалися протягом останніх 20 років, однак так і не набули конфігурації, яка б найкраще відповідала як сучасним принципам виборчого процесу, так і інформаційним запитам щодо отримання даних для наукових досліджень. На нашу думку, головним принципом проведення меж виборчих округів повинен бути принцип сумісності з адміністративно-територіальним поділом. Тому неприпустимими є випадки розділення окремих районів області між різними виборчими округами, а також об'єднання в одному окрузі міських

дільниць обласного центру і сільських суміжного Пустомитівського району. Найоптимальнішим варіантом поділу території регіону на виборчі округи було б його повне збігання з відповідними одиницями адміністративно-територіального поділу (адміністративними районами та районами в місті), однак для цього, очевидно, необхідне ще й реформування адміністративно-територіального устрою шляхом укрупнення районів.

Перед парламентськими виборами 2006 року система нарізки округів зазнала суттєвих змін, які, хоча й виправили деякі зазначені вище недоліки (розділення одного району між двома виборчими округами, поєднання в одному окрузі дільниць обласного центру і сільських населених пунктів), однак лише ускладнили ситуацію з об'єднанням різних районів у єдиний виборчий округ.

Окрім цього, на наш погляд, у кожному виборчому окрузі мали б постійно діяти окружні виборчі комісії, завданням яких у міжвиборчий період мала б бути підготовка і уточнення списків виборців, зберігання і надання виборчої статистики на регіональному рівні, а також аналіз ходу проведення минулих виборів і розробка пропозицій для оптимізації виборчої системи регіону.

Потребує вдосконалення і партійна система регіону. Актуальним питанням є впорядкування і організація системи створення, реєстрації та діяльності місцевих організацій політичних партій. За наявної системи місцеві організації політичних партій реєструються міськими, районними, районними в місті, обласними управліннями юстиції та органами місцевого самоврядування за умови подачі необхідних документів (із протоколом зборів громадян, на яких було утворено місцеву організацію, підписаним, як мінімум, трьома засновниками осередку). Однак періодичне звітування про діяльність місцевої організації політичної партії не передбачене, хоча про ліквідацію місцевої організації реєструючий орган має бути повідомлений (на практиці ліквідація місцевих організацій політичних партій майже не фіксується). Така ситуація призводить до суттєвого викривлення партійної статистики, яка часто не дає інформації про реальну участь населення в політичних партіях, та до безконтрольності функціонування місцевих організацій політичних партій, які в останні роки стають важливими суб'єктами політичного процесу в регіоні. На нашу думку, необхідно або відновити звітність політичних партій перед головними управліннями статистики та їх районними і міськими відділами, або утворити спеціальні органи,

які б займалися реєстрацією місцевих організацій політичних партій та контролем за їх діяльністю. Важливим аспектом відкритості діяльності політичних партій повинна стати доступність інформації про кількість членів їх місцевих організацій, яка має оновлюватися щорічно і подаватися разом зі звітом про кількість місцевих організацій у контролюючі органи та управління статистики.

Для виявлення наявних тенденцій і прогнозування трансформації політичної поведінки населення необхідно спочатку виділити найсуттєвіші фактори політичної поведінки населення регіону на сучасному етапі. Насамперед йде мова про ситуативні, динамічні за характером дії фактори загальнодержавного і регіонального середовища, характер та інтенсивність зміни яких у найближчі роки можна передбачити.

У найближчі роки великий вплив на політичну поведінку населення Львівської області, на нашу думку, будуть мати загальнодержавні правові та інформаційні фактори. У зв'язку зі змінами виборчого законодавства, поряд зі зростанням ролі політичних партій, очевидно, зростатиме і партійна активність населення. Можна також спрогнозувати зростання плюралістичності партійних орієнтацій, спричинене появою нових нетрадиційних для регіону, але близьких ідеологічно до традиційних для населення Львівської області політичних орієнтацій політичних партій. Водночас, слід очікувати поширення крайніх правих політичних орієнтацій, про що свідчать сучасні тенденції в електоральній поведінці населення регіону.

Політична активність населення Львівської області в найближчі роки, очевидно, зростатиме насамперед за рахунок партійної активності, суттєве збільшення якої було помітне ще із 2006 року. Можна також припустити, що збережеться тенденція до зростання партійної активності сільського населення, у результаті чого, ймовірно, у найближчі роки кількість місцевих організацій політичних партій, зареєстрованих у сільській місцевості, більш, ніж удвічі перевищуватиме кількість зареєстрованих у міських населених пунктах.

Зміну електоральної активності спрогнозувати важче, оскільки вона залежить від багатьох ситуативних факторів, насамперед інформаційних, а особливо, так званого, ефекту виборчої кампанії. Як відомо, суттєво мобілізує виборців регіону антагоністичне голосування в другому турі президентських виборів, у якому протиставляються національно-державницькі і проросійсько-комуністичні політичні цінності.

Прикладом такої мобілізації була висока електоральна активність населення Львівської області під час других турів президентських виборів 1994, 1999, 2004 років. Слід зазначити, що найвищий, порівняно з іншими голосуваннями, рівень електоральної активності у 1999 році був пов'язаний із, так званим, адмінресурсом, спрямованим на підтримку тодішнього чинного президента, який балотувався на другий термін.

Ураховуючи вищенаведене, а також результати останніх голосувань, можна спрогнозувати подальше зростання електоральної активності населення регіону. Електоральна активність на наступних парламентських виборах (2012 р.) буде суттєво залежати від регіональних соціально-географічних та економіко-географічних факторів, а також згаданого ефекту виборчої кампанії, характер впливу якого на електоральну активність населення важко передбачити задовго до її початку.

Політичні орієнтації населення Львівської області не мають тенденції до суттєвої зміни в найближчі роки. Політичні установки населення є досить стійкими, і головні виміри суспільних розколів «праві-ліві» і «місто-село», очевидно, будуть збережені. Однак, можна помітити тенденцію до зниження традиційних лівих електоральних орієнтацій населення регіону, а також до суттєвої диференціації правих орієнтацій. Очевидно, ця тенденція чіткіше виявиться вже на наступних виборах. Партійні орієнтації населення поступово набувають усе більшої плюралістичності, однак реально діють практично у всіх районах області та місті Львові лише осередки деяких правих політичних партій та провладних різного політичного спрямування. Станом на 2010–2011 рр. у регіоні найактивніше розвивалися і збільшували кількість своїх членів партії «Фронт Змін» та ВО «Свобода».

Протестна активність населення регіону після виборів 2004 року суттєво знизилась, однак спостерігається певна її деконцентрація, що виявляється в зростанні кількості масових акцій, що проводяться поза межами обласного центру (особливо це стосується масових акцій соціально-економічного характеру, частота яких постійно зростає). У контексті можливого реформування політичної системи держави, зокрема, системи місцевого самоврядування, протестна активність населення районів Львівської області повинна суттєво зрости, насамперед у міжвиборчий період.

ПІСЛЯМОВА

Політична поведінка населення є об'єктом дослідження багатьох суспільних наук, кожна з яких звертає увагу на той чи інший аспект досліджуваного явища. У нашому дослідженні зроблено акцент на просторовому аспекті, що полягає у вивченні територіальних закономірностей поширення певних типів політичної поведінки, аналізі її територіальної організації та ролі в розвитку регіональних суспільних систем.

Для дослідження обрано три головні форми політичної поведінки населення — електоральну поведінку, участь у політичних партіях та участь у масових акціях протесту (підтримки). Кожна з форм політичної поведінки проаналізована за двома головними показниками — політичною активністю та політичними орієнтаціями.

З урахуванням ключового аспекту дослідження, за основу розробленої класифікації факторів політичної поведінки населення взято територіальний принцип, відповідно до якого виділено чотири групи факторів (глобальні, загальнодержавні, регіональні та локальні). Виявлено, що найсуттєвіший вплив на політичну поведінку населення мають регіональні суспільно-географічні фактори, серед яких історико-географічні, етнодемогеографічні.

У контексті компонентного аналізу політичної поведінки населення регіону досліджено динамічні та просторові особливості окремих її форм за низкою показників.

Виявлено, що електоральна активність населення Львівської області є дуже високою, порівняно з іншими регіонами України, і знижується в напрямі від міст до сільської місцевості і від центральної та східної частини регіону до південної та західної. Найвища електоральна активність характерна для других турів президентських виборів.

У результаті просторового аналізу електоральних орієнтацій можна зробити висновок про традиційність для населення регіону правих (національно-демократичних) електоральних орієнтацій, які мають повсюдне територіальне поширення і зумовлені, головним чином, історико-географічними, етнодемогеографічними та іншими регіональними факторами. Виявлено, що виражені центристські електоральні

орієнтації не є характерними для регіону і часто залежать від загальнополітичної ситуації в державі та інформаційних факторів. Водночас, ліві електоральні орієнтації характерні для дуже невеликої, але чітко окресленої групи населення регіону. Популярність лівих політичних сил у регіоні зростала протягом 1991–1999 років, однак, починаючи з парламентських виборів 2002 року, почалося зниження їх популярності.

Така сучасна форма політичної поведінки населення, як участь у політичних партіях, була характерною для населення регіону ще в ХІХ столітті, однак на сучасному етапі участь населення в політичних партіях характеризується незначною часткою населення, охопленого партійною активністю, поширенням, особливо серед міського населення, «партійного негативізму», високим рівнем традиційності і однорідності партійних орієнтацій сільського населення. Просторовий розподіл партійної активності і партійних орієнтацій динамічно змінюється, однак поступово виявляється відмінність між особливостями участі в політичних партіях населення північної і південної частини області.

Виявлено, що участь населення регіону в масових акціях протесту (підтримки) має моноцентричний характер, що виражається в концентрації більшості масових акцій політичного і соціально-економічного характеру в обласному центрі. Більша частина масових акцій політичного характеру у Львівській області проводиться правими політичними партіями. Найвищого рівня протестна активність населення регіону досягла під час «помаранчевої революції» у листопаді-грудні 2004 року. В адміністративних районах Львівської області чітко виділяються ядра масової протестної активності, якими, переважно, є районні центри або міста обласного підпорядкування. Варто зауважити, що в сільських поселеннях області масових акцій політичного характеру не зафіксовано.

На основі просторового аналізу форм політичної поведінки населення регіону з використанням кластерного аналізу нами виділено чотири субрайони політичної поведінки населення Львівської області — Північно-Східний, Центральний, Південно-Західний та Центрально-Східний, а також місто Львів як макроядро політичної поведінки. Кожен із виділених субрайонів характеризується відносно однорідним середовищем формування політичної поведінки, особливими її рисами, а також має центри і ядра політичної поведінки.

За результатами дослідження виділено низку проблем, що характерні для сучасного етапу становлення політичної поведінки населення

регіону, — нерациональний характер проведення меж виборчих дільниць та округів, слабкий розвиток партійної системи і відсутність належного контролю та моніторингу діяльності місцевих організацій політичних партій, моноцентричний характер масової протестної активності, зародковий стан системи форм територіальної організації політичної поведінки. Запропоновано шляхи вирішення зазначених проблем, які у вигляді практичних рекомендацій можуть бути використані в роботі органів державної влади щодо реформування електоральної та партійної систем регіону, а також удосконалення адміністративно-територіального устрою.

Варто зауважити, що досі малодослідженим є соціально-економічний аспект політичної поведінки населення регіону, у рамках якого політична поведінка розглядається як джерело формування державної політики та фактор розвитку регіональних суспільних систем. Справді, у вітчизняній науці, особливо економічній, проблематика впливу політичної поведінки населення на розвиток регіональних суспільних систем практично не розглядалася. Причому, додаткового обґрунтування в цьому контексті потребують і теоретико-методологічні основи дослідження політичної поведінки населення. Очевидно, що саме цей напрямок у сучасних дослідженнях політичної поведінки населення є найбільш перспективним і потребує подальших наукових пошуків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдонин В. С. Трансформации текущего избирательного цикла / Авдонин В. С. // Политические исследования. — 2000. — № 2. — С. 93–96.
2. Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду / Під заг. ред. Ю. Тищенко. — К. : Український незалежний центр політичних досліджень, 2004. — 312 с.
3. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. — М. : Мысль, 1983. — 350 с.
4. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократий / Г. Алмонд, С. Верба // Полис. — 1992. — № 4. — С. 122–134.
5. Андреев В. П. Проблема политического поведения масс и современная Россия / В. П. Андреев. — Новосибирск, 1994. — 224 с.
6. Баталов Э. Советская политическая культура (к исследованию распадающейся парадигмы) / Э. Баталов // Общественные науки и современность. — 1994. — № 6. — С. 16–23.
7. Белов А. А. Социально-экономические факторы электорального поведения в России: кроссрегиональный анализ федеральных выборов 1999–2000 гг. / А. А. Белов // Вестник Московского университета. Серия 5. География. — 2003. — № 5. — С. 63–73.
8. Березинський В. П. Електоральний простір України: спроба побудови операціональної моделі / В. П. Березинський // Грані. — 2004. — № 5. — С. 118–122.
9. Березинський В. П. Модель електорального простору України за критерієм «влада-опозиція» / В. П. Березинський // Борістен. — 2004. — № 10. — С. 17–18.
10. Бодио Т. Сознание и политическое поведение: организация рациональности политических действий / Т. Бодио // Элементы теории политики. — Ростов н/Д., 1991. — С. 95–102.
11. Бортніков В. Політична участь, політична активність, політична діяльність, політична поведінка: спільне й особливе / В. Бортніков // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : 36. наук. пр. — Львів, 2007. — Вип. 19 — С. 49–56.

12. Ванда І. В. Виділення депресивних регіонів Львівської області: методичні аспекти / І. В. Ванда // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія. — 2003. — № 2. — С. 106–113.
13. Вибори і референдуми в Україні: проблеми теорії і практики: Збірник / Центр. виб. ком. — К., 2001. — 351 с.
14. Винников О. Прозорі вибори та ЗМІ в Україні: правове регулювання / О. Винников, Л. Чорній. — К.: Укр. незалеж. центр політ. дослідж., 2003. — 168 с.
15. Вишняк О. І. Електоральна поведінка українців і росіян: партійна усталеність та межі ідеологічного голосування / О. І. Вишняк // Розбудова держави. — 1999. — № 1–6. — С. 33–37.
16. Вишняк О. І. Електоральна соціологія: історія, теорія, методи / О. І. Вишняк. — К.: Інститут соціології НАНУ, 2002. — 309 с.
17. Влах М. Р. Географія населення: словник-довідник / М. Р. Влах. — Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. — 241 с.
18. Гавра Д. П. Исследование политических ориентаций / Д. П. Гавра, Н. В. Соколов // Социс. — 1999. — № 1. — С. 14–24.
19. Голд Дж. Психология и география. Основы поведенческой географии / Дж. Голд. — М.: Прогресс, 1990. — 188 с.
20. Головне управління статистики у Львівській області. — Режим доступу: <http://www.stat.lviv.ua>
21. Голод А. П. Географія політичної поведінки як новий науковий напрямок дослідження в рамках суспільної географії / А. П. Голод // Сучасні проблеми і тенденції розвитку географічної науки: Матеріали міжнародної конференції до 120-річчя географії у Львівському університеті (24–26 вересня 2003 р.). — Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. — С. 142–144.
22. Голод А. П. Геопросторові особливості електоральної поведінки населення регіону (на матеріалах Львівської області) / А. П. Голод // Географія і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. — К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2004. — Випуск 11. — С. 181–189.
23. Голод А. П. Деякі особливості електорального виміру політичного простору України / А. П. Голод // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія. — 2004. — № 1. — С. 93–100.

24. Голод А. П. До питання про електоральну активність населення регіону (на матеріалах Львівської області) / А. П. Голод // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія : Географія. — 2003. — № 2. — С. 75–80.
25. Голод А. П. Історико-географічні передумови політичної поведінки населення Львівської області / А. П. Голод // Матеріали міжнародного наукового семінару «Львівська суспільно-географічна школа у національному і європейському вимірах» (до 60-річчя кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка). — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. — С. 370–375.
26. Голод А. П. Основні підходи до вивчення політичної поведінки населення / А. П. Голод // Географія і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. — К. : Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2003. — С. 270–278.
27. Голод А. П. Політична поведінка населення як детермінант соціально-економічного розвитку регіону / А. П. Голод // Сталий розвиток економіки : Всеукраїнський наук.-виробничий журнал. — 2012. — Вип. 2. — С. 100–103.
28. Голод А. П. Політична поведінка населення як об'єкт дослідження суспільної географії / А. П. Голод // Молоді науковці — географічній науці: Зб. тез Міжнар. конф. — К. : ВГЛ «Обрії», 2004. — С. 8–9.
29. Голод А. П. Політична поведінка населення як фактор розвитку регіональних суспільних систем / А. П. Голод // Аналітично-інформаційний журнал «Схід». — 2012. — № 2. — С. 20–24.
30. Голод А. П. Поняття про середовище політичної поведінки населення / А. П. Голод // Географія і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. — К. : Видавництво національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2004. — Випуск 12. — С. 13–18.
31. Голод А. П. Суспільно-географічна класифікація чинників політичної поведінки населення / А. П. Голод // Географія і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. — К. : Видавництво національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2005. — Випуск 13. — С. 25–33.

32. Горбачик А. П. Политические ориентации и социальное самочувствие населения Украины / А. П. Горбачик // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. — 1998. — № 5. — С. 15–18.
33. Горобчишина С. А. Як голосують селяни? Забезпечення усвідомленого вибору / С. А. Горобчишина, В. П. Кононенко, М. А. Подопригора, Ю. А. Тищенко. — К. : Укр. незалеж. центр політич. дослідж., 2005. — 124 с.
34. Городяненко В. Г. Социологический практикум: Учебно-методическое пособие / В. Г. Городяненко. — К. : Изд. центр «Академия», 1999. — 158 с.
35. Громадські об'єднання у Львівській області : [статистичний щорічник]. — Львів : Фонд розвитку громадських організацій «Західноукраїнський ресурсний центр», 1998. — 112 с.
36. Громадські об'єднання у Львівській області : [статистичний щорічник]. — Львівське обласне управління статистики, 2000. — 27 с.
37. Гудина Ю. В. Активность российских избирателей: теоретические модели и практика / Ю. В. Гудина. // Полис. — 2003. — № 1. — С. 112–123.
38. Давимука С. Львівщина на порозі XXI століття: соціальний портрет / С. Давимука, А. Колодій та ін. — Львів, 2001. — 352 с.
39. Давимука С. А. Львівщина — 98: Соціальний портрет в загальноукраїнському контексті / Давимука С. А., Колодій А. Р. та ін. — Львів, 1999. — 346 с.
40. Де Блій Г. Географія. Світи. Регіони. Концепти: Підручник / Г. де Блій, П. Муллер, О. І. Шаблій; Пер. з англ. Д. Олесневич та ін. — К. : Либідь, 2004. — 738 с.
41. Дністрянська Н. І. Географія поселень Львівської області: навчальний посібник. / Н. І. Дністрянська, М. С. Дністрянський. — Львів : ВНТЛ, 2001. — 56 с.
42. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / М. С. Дністрянський. — Львів : Літопис; ВЦ ЛНУ, 2006. — 490 с.
43. Дністрянський М. С. Політична географія та геополітика України: Навчальний посібник / М. С. Дністрянський. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2010. — 344 с.

44. Дністрянський М. С. Україна в політико-географічному вимірі / М. С. Дністрянський. — Львів, 2000. — 310 с.
45. Доцяк І. І. Електоральна поведінка студентської молоді в умовах трансформації політичної системи України (на прикладі Івано-Франківської та Львівської областей) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / І. І. Доцяк. — Львів, 2004. — 20 с.
46. Доцяк І. І. Сучасне студентство у виборчому процесі: роль, особливості та перспективи / І. І. Доцяк. — Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2001. — 180 с.
47. Законодавство України. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/index>
48. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 7 липня 2005 р. N 2777-IV. — Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/laws/vib_ndu_2006.htm.
49. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про вибори Президента України» від 18 березня 2004 року. — Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/-laws/vib_prez_2004.htm.
50. Закон України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 року № 2460-XII. — Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/laws/obuednannya_gromadyan.htm.
51. Закон України «Про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» при повторному голосуванні 26 грудня 2004 року» від 14 грудня 2004 року N 2228-IV. — Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/laws/-vib_prez_-2004_1_osob.htm.
52. Закон України «Про політичні партії» від 5 квітня 2001 року N 2365-III. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/>.
53. Заставний Ф. Д. Географія України / Ф. Д. Заставний. — Львів : Світ, 1994. — 472 с.
54. Ирхин Ю. В. Политология : учебник / Ирхин Ю. В., Зотов В. Д., Зотова Л. В. — М. : Юристь, 2002. — 511 с.
55. Івченко А. Міста України : довідник / А. Івченко. — К. : НВП «Картографія», 1999. — 136 с.
56. Інформаційна відкритість органів державної влади України / за заг. редакцією М. Лациби. — К. : Укр. незалеж. центр політ. дослідж., 2005. — 156 с.

57. Історія суспільних рухів і політичних партій в Україні (XIX–XX ст.). — К. : Основи, 1998. — 354 с.
58. Кавецький І.Й. Характер розселення як визначник електоральної поведінки: дослідження на матеріалах парламентський виборів в Україні і Польщі / І.Й. Кавецький // Географія і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. — К., 2004. — Випуск 12. — С. 73–85.
59. Каледин Н.В. Политическая география: истоки, проблемы, принципы научной концепции / Н.В. Каледин. — СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1996. — 164 с.
60. Кількість інтернет-користувачів в Україні різко зросла, але не досягла половини [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ukranews.com/uk/news/ukraine/2012/04/20/68794>
61. Кіндратець О.М. Громадянська активність як умова демократизації суспільства / О.М. Кіндратець // Гуманітарний вісник ЗДІА. — Випуск 38. — 2009. — С. 118–125.
62. Князева Е.В. Электоральное поведение в условиях трансформирующегося украинского общества: теоретико-методологический аспект / Е.В. Князева // Харьковские социологические чтения — 98. — X., 1998. — С. 303–308.
63. Колосов В.А. Геополитика и политическая география : Учебник для вузов / Колосов В.А., Мироненко Н.С. — М. : Аспект Пресс, 2001. — 479 с.
64. Колосов В.А. Политическая география: проблемы и методы / Колосов В.А. — Ленинград : Наука, 1988. — 190 с.
65. Колосов В.А. Территориально-политическая организация общества : автореферат. дис... доктора геогр. наук. / Колосов В.А. — М. : ИГАН, 1992. — 42 с.
66. Конституція України. — Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/laws/konstituciaua.htm>.
67. Крип'якевич І.П. Історія України / [відп. редактори Ф.П. Шевченко, Б.З. Якимович]. — Львів : Світ, 1990. — 520 с.
68. Крищонас Р.Л. Географические факторы развития общества: эволюция концепций / Р.Л. Крищонас. // Вопросы экономической и политической географии зарубежных стран. — 1989. — Вып. 10. — С. 50–73.

69. Кулеба О. Політична участь: суть, різновиди та особливості / О. Кулеба // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : Зб. наук. пр. — Львів, 2008. — Вип. 22. — С. 65–69.
70. Куценко О.Д. Політична соціологія : [навчально-методичні розробки для студентів соціологічного факультету] / О.Д. Куценко. — Харків : Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 1999. — 52 с.
71. Кучабський О.Г. Релігійна сфера обласного регіону: трансформація і територіальна організація : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / О.Г. Кучабський. — Львів, 2000. — 20 с.
72. Лебединська Г.О. Політична участь як головний критерій розбудови громадянського суспільства / Г.О. Лебединська // Держава і право. — 2009. — Вип. 45. — С. 571–577.
73. Левенець Ю.А. Політична система сучасної України: категоріальний аналіз / Ю.А. Левенець // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К., 2009. — Вип. 17. — С. 8–9.
74. Левчик А. Типы политического поведения в современной России / А. Левчик. // Социс, 1997. — № 2. — С. 88–96.
75. Локаш О.В. Вплив несвідомого на формування політичного простору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О.В. Локаш. — Одеса, 2001. — 20 с.
76. Львівська обласна організація Української Народної Партії. — Режим доступу : <http://www.unp.lviv.ua/main.php?inc=infoloo>.
77. Львівська область // Статистичний щорічник Львівської області за 2004 рік. Частина 1. — Головне управління статистики у Львівській області, 2005. — 392 с.
78. Львівська область. Адміністративно-територіальний поділ. Частина 1. — Львів : НВФ «Українські технології», 2005. — 146 с.
79. Львівщина — 99. Вибори Президента України. Політика. Аналіз. Коментар. Моніторинг. Інформація : Інформаційно-аналітичний вісник. — Львів, 1999. — 215 с.
80. Львівщина: Історико-культурні та краєзнавчі нариси / [упорядник та відповідальний редактор Ю. Бірюльов]. — Львів : Центр Європи, 1998. — 392 с.

81. Мазуренко Г. М. Аналіз особливостей взаємодії виборчої і партійної систем: світовий досвід та проблеми України / Г. М. Мазуренко // Дослідження світової політики. — 2003. — № 22. — С. 113–125.
82. Мазуренко Г. М. Теоретичні засади взаємодії виборчої та партійної систем / Г. М. Мазуренко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. — 2002. — № 39. — С. 134–139.
83. Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин / М. З. Мальський, М. М. Мацях — Львів : ЛНУ, 2002. — 392 с.
84. Мамут Л. С. Образ государства как алгоритм политического поведения / Л. С. Мамут // Общественные науки и современность. — 1998. — № 6. — С. 85–97.
85. Маркітантов В. Регіональна політична еліта Львівщини: тенденції розвитку / В. Маркітантов // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : Зб. наук. пр. — Львів, 2008. — Вип. 21. — С. 128–132.
86. Мацях М. Сучасна політична ситуація в Україні та її вплив на міжнародні відносини / М. Мацях // Польсько-українські студентські дебати «е-Погляд». — Режим доступу : www.ebug.pl/fmd-debaty/debata-01/debata-1.html.
87. Мелешкина Е. Ю. «Воронка причинности» в электоральных исследованиях / Е. Ю. Мелешкина // Полис. — 2002. — № 5. — С. 47–53.
88. Миронюк В. М. Електоральна географія регіону (на матеріалах галицьких областей) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / В. М. Миронюк. — Львів, 2002. — 20 с.
89. Монтескье Шарль Луи. Избранные произведения / Шарль Луи Монтескье. — М. : Государственное издание политической литературы, 1955. — 750 с.
90. Основи психології: підручник / [за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця]. — 4-те вид., стереотип. — К. : Либідь, 1999. — 632 с.
91. Остапенко М. Громадянська активність як основа формування громадянського суспільства / М. Остапенко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К., 2011. — Вип. 22. — С. 135–143.
92. Офіційний сайт Народно-демократичної партії. — Режим доступу : <http://www.ndp.org.ua>.

93. Паламарчук М. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії : [посібник] / М. М. Паламарчук, О. М. Паламарчук — К. : Знання, 1998. — 416 с.
94. Паламарчук М. М. Геополітичне положення України (сутність і основні риси) / М. М. Паламарчук, О. М. Паламарчук // Укр. геогр. журнал. — 1994. — №№ 1–2. — С. 3–9.
95. Парламент України: Вибори-98 : [інформаційно-аналітичне видання]. — Ч. 2. — К, 1998. — 422 с.
96. Перхач О. Р. Демогеографія регіону в умовах депопуляції населення (на матеріалах Львівської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / О. Р. Перхач. — Львів, 1999. — 18 с.
97. Пивоваров Ю. Соціально-економічні фактори громадської активності населення / Ю. Пивоваров // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К., 2011. — Вип. 22. — С. 151–159.
98. Пірен М. І. Основи політичної психології : [навчальний посібник]. / М. І. Пірен. — К. : Міленіум, 2003. — 418 с.
99. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії : [навчальний посібник]. / М. Д. Пістун. — К. : Вища школа, 1996. — 231 с.
100. Политическая наука: новые направления / Ин-т «Открытое общество» ; [под ред. Гудина Р., Клингеманна Х.-Д., Науч. ред. рус. изд. Шестопаля Е. Б.]. — М. : Вече, 1999. — 815 с.
101. Політична палітра Львівщини : 36. закон. актів, норм. документів та інформаційно-довідкових матеріалів / [упор. А. Б. Болкун та ін.] — Львів : Ліга-Прес, 2003. — 216 с.
102. Політичні партії в Україні [Редкол.: Рябець М. М. (голова) та ін.]. — Київ : Центр. виборч. комісія, 2001. — 360 с.
103. Політичні партії на Львівщині напередодні виборів-2006 : Довідник-посібник // [укладачі: Романюк А. С., Сkochилия Л. С.] — Львів : ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2005. — 188 с.
104. Попередній звіт з моніторингу висвітлення засобами масової інформації виборів в Верховну Раду України у березні 2002 року. — Європейський інститут засобів масової інформації. — Режим доступу : http://www.vybyry.com/ua/comeints/lanalit/eim_report.html.
105. Предвечный Е. Л. Основы политической социологии / Е. Л. Предвечный. — Вып. 2. — Ростов н/Д, 1990. — 212 с.

106. Президентські перегони 2004 р.: ціна та перспективи вибору // Національна безпека і оборона, 2003. — № 12. — С. 3–11.
107. Програмні засади діяльності Львівської міської організації Української Народної Партії (затверджені ІХ Звітно-виборчою конференцією ЛОО УНП 14.03.2004). — Львів, 2004. — 8 с.
108. Пушкарёва Г. В. Изучение электорального поведения: контуры когнитивной модели / Г. В. Пушкарёва. // Полис. — 2003. — № 3. — С. 120–130.
109. Радько П. Політична корупція в Україні: традиції і сучасність / П. Радько // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К., 2010. — Вип. 20. — С. 251–264.
110. Райони та міста Львівської області // Статистичний щорічник Львівської області за 2004 рік. Частина 2. — Головне управління статистики у Львівській області, 2005. — 352 с.
111. Райони та міста Львівської області у 2003 році. Статистичний бюлетень. Частина 1. — Львівське обласне управління статистики, 2004. — 108 с.
112. Растов Ю. В. Протестное поведение в регионе / Ю. В. Растов. // Социс, 1996. — № 6. — С. 25–33.
113. Регіональна Україна. — К. : Геопринт, 2003. — 400 с.
114. Регіональний портрет України. — К. : Укр. незалеж. центр політ. дослідж., 2003. — 336 с.
115. Резнік О. Динаміка чинників протестних практик населення України / О. Резнік // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2009. — № 3. — С. 100–125.
116. Романюк А. Львівщина. Портрет на фоні президентських виборів 2004: Аналітичний звіт про соціально-політичну ситуацію на Львівщині, підготов. у рамках проекту «Активізація структур громад. суспільства для вибору на користь демократії: Україна 2004» / А. Романюк, Л. Скочиляс, Ю. Шведа та ін.; Центр політичних досліджень. — Львів, 2004. — 100 с.
117. Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? / [упор., передм. О. І. Шаблія]. — Львів : Світ, 1994. — 416 с.
118. Саврасова-В'юн Т. О. Наукові підходи щодо вивчення феномена громадянської активності [Електронний ресурс] / Т. О. Саврасова-В'юн / Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: Психологічні науки. —

2009. — Вип. 74. — Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/2009_74_2/32.pdf
119. Самбірські вісті. Газета Самбірської міської ради. — 1999–2002.
120. Северинюк В. М. Політична поведінка: проблеми теорії та методології : монографія / В. М. Северинюк. — Київ; Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2009. — 432 с.
121. Симонов К. В. Политический анализ : [учебное пособие]. / К. В. Симонов. — М. : Логос, 2002. — 152 с.
122. Соціальні ресурси регіону: активізація трудового потенціалу : монографія / В. П. Мікловда та ін. — Ужгород : Карпати, 2008. — 248 с.
123. Соціологія : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В. Г. Городяненка. — К. : Видавничий центр «Академія», 2002. — 560 с.
124. Статистичні відомості про діяльність СДПУ(О) у 2004 році // Офіційний інтернет-сайт Соціал-демократичної партії України (об'єднаної). — Режим доступу : <http://www.sdpuo.com/about/facts/stat2004/>.
125. Степаненко В. Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: інститути, практики, цінності [Електронний ресурс] / Віктор Степаненко. — Режим доступу: <http://i-soc.com.ua/institute/St2.doc>
126. Структури громадської участі в Україні : [збірник аналітичних матеріалів]. / За ред. М. Лациби, Н. Ходько. — К. : Укр. незалеж. центр політ. дослідж., 2003. — 96 с.
127. Тикунов В. С. Классификации в географии: ренессанс или увядание? (Опыт формальных классификаций) / В. С. Тикунов. — Москва-Смоленск : Изд-во СГУ, 1997. — 367 с.
128. Топчиев А. Г. Пространственная организация географических комплексов и систем / А. Г. Топчиев. — Одесса : Выща школа, 1988. — 187 с.
129. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики / О. Г. Топчієв. — Одеса : Астропринт, 2009. — 632 с.
130. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії / О. Г. Топчієв. — Одеса : Астропринт, 2001. — 560 с.
131. Трохимчук С. В. Загальна політична географія з основами геополітики : [текст лекцій] / С. В. Трохимчук. — Львів : Ред.-вид. відділ ЛДУ ім. І. Франка, 1997. — 128 с.

132. Туровский В. Ф. Политический ландшафт как категория политического анализа / В. Ф. Туровский // Вест. МГУ. — Сер. 12. — 1995, № 3. — С. 25–32.
133. Туровский Р. Ф. Политическая география / В. Ф. Туровский. — Издательство Смоленского гуманитарного университета, 1999. — 381 с.
134. Туровский Р. Ф. Основы и перспективы региональных политических исследований // В. Ф. Туровский // Полис. — 2001. — № 1. — С. 138–156.
135. Утяшев М. М. Политическое поведение в постсоциалистическом обществе (опыт региональных исследований) : автореф. дис. на соискание наук. степени доктора. полит. наук : спец. 22.00.05 «Политическая социология» / М. М. Утяшев. — М., 1995. — 42 с.
136. Хан С. А. Електоральна географія Криму : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / С. А. Хан. — Одеса, 1999. — 20 с.
137. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. // Полис. — 1994. — № 1. — С. 12–26.
138. Холина В. Н. География человеческой деятельности / В. Н. Холина. — М. : «Просвещение», 2001. — 350 с.
139. Холмская А. Р. Политическое участие как объект исследования / А. Р. Холмская // Полис. — 1999. — № 5. — С. 36–42.
140. Центральна виборча комісія України. Офіційний веб-сервер. — Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua>.
141. Черкашин К. В. Електоральна поведінка населення незалежної України в регіональних зрізах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / К. В. Черкашин. — Донецьк, 2005. — 20 с.
142. Четверик А. Методологія дослідження чинників політичної активності: українська специфіка / А. Четверик // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К., 2011. — Вип. 22. — С. 29–40.
143. Четверікова Л. Політична наука та проблема ідеології / Л. Четверікова // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : Зб. наук. пр. — Львів, 2008. — Вип. 23. — С. 60–65.
144. Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький — фундатор української географії / О. І. Шаблій. — Львів — Мюнхен : Редакційно-видавничий відділ Львівського держуніверситету, 1993. — 223 с.

145. Шаблій О. І. Математичні методи і моделі в соціально-економічній географії / О. І. Шаблій. — Львів : Світ, 1994. — 304 с.
146. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії : [підручник] / О. І. Шаблій. — Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. — 444 с.
147. Шаблій О. І. Соціально-економічна географія України / О. І. Шаблій. — Львів : Світ, 1994. — 472 с.
148. Шаблій О. І. Степан Рудницький про галицьку державність // Академік Степан Рудницький — основоположник української географічної науки : [Зб. наук. праць. за ред. Шаблія О. І.] / Шаблій О. І., Вісьтак Л. І. — Львів, 1994. — С. 64–73.
149. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. — Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. — 744 с.
150. Шаповал В. Вибори як форма безпосередньої демократії (питання теорії) [Електронний ресурс] / В. Шаповал // Вибори та демократія. — 2004. — № 1. — Режим доступу : <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&=12&d=496>.
151. Шведа Ю. Р. Теорія політичних партій і партійних систем / Ю. Р. Шведа. — Львів : Тріада плюс, 2004. — 523 с.
152. Шевчук Л. Т. Соціальна географія : навч. посібник / Л. Т. Шевчук — К. : Знання, 2007. — 349 с.
153. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : [підручник ; 2-ге вид., перероб. і доп.] / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко. — К. : Знання-Прес, 2002. — 295 с.
154. Шишацький В. Б. Деякі територіальні особливості протікання електоральних процесів в Україні на парламентських виборах 2002 року / В. Б. Шишацький // Вісник КНУ імені Т. Шевченка. Серія: Географія. — 2003. — Вип. 49. — С. 25
155. Яценко Б. П. Політична географія і геополітика: навчальний посібник / Б. П. Яценко, В. І. Стафійчук, Ю. С. Брайчевський та ін. — К. : Либідь, 2007. — 255 с.
156. Яцків М. І. Теорія економічного аналізу / М. І. Яцків. — Львів : Світ, 1993. — 415 с.
157. A Companion to Political Geography / edited by John A. Agnew, Katharyne Mitchell, Gerard Toal. — Political Science, 2002. — 480 p.

158. Agnew J. Making Political Geography / J. Agnew. — Political Science, 2002. — 256 p.
159. Agnew J. Mapping Politics: How Context Counts in Electoral Geography / J. Agnew // Political Geography, t. 15. — 1996. — № 2. — P. 129–146.
160. Busted M. A. Geography and Voting Behaviour / M. A. Busted. — London, 1975. — 212 p.
161. Cox K. R. Political Geography / K. R. Cox. — Political Science, 2002. — 384 p.
162. Gregory D. Human Geography. Society, Space, and Social Science / Gregory D., Martin R., and Smith G., ed. — University of Minnesota Press, 1994. — 290 p.
163. Huntington S. No Easy Choice: Political Participation in Developing Countries / S. Huntington, J. M. Nelson. — Cambridge, 1976. — 51 p.
164. Lipset S. M. Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments / Lipset S. M., Rokkan S. // The West European Party System. — Oxford: Oxford University Press, 1990. — P. 91–111.
165. O'Loughlin J. Spatial Analysis in Political Geography / O'Loughlin J. — Institute of Behavioral Science and Department of Geography, 2002. — 23 p.
166. Political Ecology: An Integrative Approach to Geography and Environment-Development Studies / edited by Karl S. Zimmerer, Thomas J. Bassett. — Science, 2003. — 310 p.
167. Rummel R. J. Power Kills: Democracy as a Method of Nonviolence / R. J. Rummel. — New Jersey, 1997. — 214 p.
168. Siegfried A. Géographie électorale de l'Ardeche sous la III-e République / A. Siegfried — Paris, 1946. — 345 p.
169. Sprout H. H. Environmental factors in the Study of international politics / H. H. Sprout, M. Sprout // Conflict Resolution. — 1957. — № 4. — P. 309–328
170. The Territorial Factor: Political Geography in a Globalising World / edited by Gertjan Dijink, Hans Knippenberg. — Political Science, 2001 — 410 p.
171. Verba S. Participation in America / Verba S., Pie N. H. — N. Y., 1972. — 336 p.
172. Zarycki T. Peryferie. Nowe ujęcia symbolicznych zależności centroperyferyjnych / T. Zarycki. — Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Scholar. — 2009. — 363 s.

173. Zarycki T. Region jako kontekst zachowan politycznych / T. Zarycki. — Wydawnictwo Naukowe Scholar : Warszawa, 2002. — 195 s.
174. Zarycki T. Four Dimensions of Center-Periphery Conflict in the Polish Electoral Geography / T. Zarycki. // Social Change. Adaptation and Resistance. — Warsaw : Warsaw University — Institute for Social Studies. — 2002. — P. 19–38.
175. Zarycki T. Nova przestrzeń społeczno-polityczna Polski / T. Zarycki. — Warszawa : Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego UW, 1997. — 237 s.

ДОДАТКИ

- Додаток А* Матеріали та результати соціологічних досліджень методами анкетування та контент-аналізу.
- Додаток Б* Інформаційна база кластерного аналізу політичної поведінки населення АТО Львівської області.
- Додаток В* Картосхеми факторів та територіальної організації головних форм політичної поведінки населення Львівської області.

Додаток А

Матеріали та результати соціологічних досліджень методами анкетування і контент-аналізу

АНКЕТА

1. Чи цікавитесь Ви політикою?

1. Так
2. Ні
3. Важко відповісти

2. Які проблеми у нашій країні Вас найбільше турбують? (позначте не більше трьох відповідей)

1. Безробіття
2. Бідність
3. Забруднення навколишнього середовища
4. Занепад моралі і духовності
5. Злочинність
6. Недотримання прав і свобод людини
7. Поганий стан армії
8. Хабарництво і корупція
9. Інша (напишіть) _____
10. Важко відповісти

3. Чи брали Ви участь у попередніх виборах (2002 року)?

1. Так
2. Ні

4. Якщо так, то за яку партію (виборчий блок) голосували?

1. Блок Віктора Ющенка «Наша Україна»
2. Блок «За єдину Україну»
3. Виборчий блок «Блок Юлії Тимошенко»
4. Комуністична партія України
5. Соціал-демократична партія України (об'єднана)

6. Соціалістична партія України
7. Інша (напишіть) _____
8. Голосував(ла) проти всіх

5. Наскільки Ви задоволені діяльністю політичної партії (виборчого блоку), за яку віддали свій голос?

1. Повністю задоволений(на)
2. Скоріше задоволений(на)
3. Скоріше незадоволений(на)
4. Повністю незадоволений(на)
5. Важко відповісти

6. Чи плануєте Ви взяти участь у голосуванні на майбутніх виборах Президента України?

1. Так
2. Ні
3. Ще не визначився(лась)

7. Якщо так, то за кого із кандидатів на пост Президента України Ви віддасте свій голос на виборах?

1. Віктора Ющенка
2. Віктора Януковича
3. Олександра Мороза
4. Петра Симоненка
5. За іншого (напишіть) _____
6. Проголосую проти всіх
7. Ще не визначився(лась)

8. Чи є Ви членом політичної партії?

1. Так
2. Ні

9. Прихильником якої політичної партії Ви є?

(позначте не більше трьох)

1. Аграрна партія України
2. Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»
3. Комуністична партія України

4. Народний Рух України
5. Народно-демократична партія
6. Соціал-демократична партія України (об'єднана)
7. Українська народна партія
8. Інша (напишіть) _____
9. Не підтримую жодної партії
10. Важко відповісти

10. Яка політична партія найактивніше працює у Вашому місті (селі)?

1. Аграрна партія України
2. Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»
3. Комуністична партія України
4. Народний Рух України
5. Народно-демократична партія
6. Соціал-демократична партія України (об'єднана)
7. Українська народна партія
8. Інша (напишіть) _____
9. Нічого не знаю про діяльність політичних партій у місті (селі)
10. Важко відповісти

11. Звідки Ви переважно отримуєте інформацію про події у світі і в Україні? (позначте не більше трьох відповідей)

1. Із газет, журналів
2. Із телебачення
3. Із радіо
4. Із інтернету
5. Від родичів, знайомих
6. Інше (напишіть) _____
7. Не цікавлюся такою інформацією

12. Чи хотіли б Ви виїхати на постійне проживання за кордон?

1. Так
2. Ні
3. Можливо, за певних обставин
4. Важко відповісти

13. Чи читаєте Ви газети?

1. Так, регулярно
2. Рідко читаю
3. Зовсім не читаю

14. Якщо так, то які? (позначте не більше трьох)

1. Високий Замок
2. За вільну Україну
3. Експрес
4. Комсомольська правда
5. Львівська газета
6. Молода Галичина
7. Поступ
8. Факти
9. Інша (напишіть) _____

15. Чи дивитесь Ви телебачення?

1. Так, регулярно
2. Дивлюся зрідка
3. Зовсім не дивлюсь

16. Якщо так, то які канали? (позначте не більше трьох)

1. 1+1
2. 5 канал
3. Інтер
4. ЛТБ (12 канал)
5. Новий канал
6. СТБ
7. УТ-1
8. ICTV
9. Інший (напишіть) _____

17. Чи був хтось із Ваших близьких родичів репресованим у роки радянської влади?

1. Так
2. Ні
3. Не знаю

18. Чи брали Ви коли-небудь участь у роботі органів влади і місцевого самоврядування?

1. Так
2. Ні

19. У якій галузі господарства Ви працюєте?

1. Медицина
2. Освіта
3. Промисловість
4. Сільське господарство
5. Торгівля, громадське харчування
6. Транспорт
7. Інше (напишіть) _____
8. Зараз ніде не працюю

20. Чи брали Ви участь в акціях протесту?

1. Так
2. Ні

21. Якщо так, то в яких? (можна позначити кілька відповідей)

1. Збір підписів
2. Мітинги і пікети
3. Страйки
4. Інше (напишіть) _____

22. Як давно Ви мешкаєте у місті (селі)?

1. Від народження
2. Із року (напишіть) _____

23. Чи існує серед Вашої найближчої родини різниця у політичних поглядах?

1. Так
2. Ні
3. Не знаю

24. Ваша стать

1. Жіноча
2. Чоловіча

25. Ваш вік

1. 18–24 роки
2. 25–29 років
3. 30–39 років
4. 40–49 років
5. 50–59 років
6. 60 і більше

26. Ваш сімейний стан

1. Одружений(на)
2. Неодружений(на)
3. Інше (напишіть) _____

27. Ваша освіта

1. Середня
2. Середня спеціальна (училище)
3. Неповна вища (студент)
4. Вища
5. Немає освіти
6. Інше (напишіть) _____

Щиро дякую за допомогу!

Таблиця А.1

Результати соціологічного дослідження методом анкетування

Запитання анкети	Код відповіді*	с. Кружики Самбірського району		Працівники шахти м. Чер- воноград	
		Кількість відповідей	Частка від- повідей, %	Кількість відповідей	Частка від- повідей, %
1. Чи цікавитеь Ви політикою?	1	38	63	10	43
	2	16	27	10	43
	3	6	10	3	13
	0	0	0	0	0
2. Які проблеми у нашій країні Вас найбільше турбують?	1	53	88	4	17
	2	27	45	15	65
	3	1	2	4	17
	4	8	13	2	9
	5	36	60	7	30
	6	8	13	5	22
	7	9	15	0	0
	8	26	43	10	43
	9	1	2	0	0
	10	1	2	3	13
	0	0	0	0	0
3. Чи брали Ви участь у поперед- ніх виборах (2002 року)?	1	51	85	8	35
	2	9	15	15	65
	0	0	0	0	0

Додаток А

4. Якщо так, то за яку партію (виборчий блок) голосували?	1	48	80	4	17
	2	1	2	0	0
	3	0	0	2	9
	4	0	0	0	0
	5	0	0	0	0
	6	0	0	2	9
	7	2	3	0	0
	8	0	0	0	0
	0	9	15	15	65
	5. Наскільки Ви задоволені діяльністю політичної партії (виборчого блоку), за яку віддали свій голос?	1	30	50	2
2		5	8	4	17
3		2	3	2	9
4		3	5	0	0
5		10	17	0	0
0		10	17	15	65
6. Чи плануєте Ви взяти участь у голосуванні на майбутніх виборах Президента України?		1	57	95	9
	2	1	2	13	57
	3	1	2	1	4
	0	1	2	0	0
7. Якщо так, то за кого із кандидатів на пост Президента України Ви віддасте свій голос на виборах?	1	53	88	8	35
	2	2	3	0	0
	3	0	0	1	4
	4	0	0	0	0
	5	0	0	0	0
	6	0	0	0	0
	7	2	3	1	4
	0	3	5	13	57

8. Чи є Ви членом політичної партії?	1	5	8	1	4
	2	54	90	22	96
	0	1	2	0	0
9. Прихильником якої політичної партії Ви є?	1	0	0	0	0
	2	4	7	1	4
	3	0	0	0	0
	4	33	55	3	13
	5	1	2	0	0
	6	0	0	1	4
	7	8	13	0	0
	8	2	3	1	4
	9	13	22	12	52
	10	6	10	4	17
	0	1	2	1	4
10. Яка політична партія найактивніше працює у Вашому місті (селі)?	1	0	0	0	0
	2	0	0	0	0
	3	0	0	0	0
	4	38	63	1	4
	5	1	2	0	0
	6	0	0	1	4
	7	2	3	0	0
	8	0	0	1	4
	9	14	23	14	61
	10	5	8	6	26
	0	1	2	0	0

Додаток А

11. Звідки Ви переважно отримуете інформацію про події у світі і в Україні?	1	32	53	15	65
	2	57	95	21	91
	3	20	33	6	26
	4	1	2	0	0
	5	9	15	0	0
	6	0	0	0	0
	7	0	0	1	4
	0	1	2	0	0
12. Чи хотіли б Ви виїхати на постійне проживання за кордон?	1	15	25	9	39
	2	35	58	5	22
	3	6	10	6	26
	4	3	5	3	13
	0	1	2	0	0
13. Чи читасте Ви газети?	1	36	60	9	39
	2	20	33	8	35
	3	3	5	6	26
	0	1	2	0	0
14. Якщо так, то які?	1	50	83	7	30
	2	4	7	1	4
	3	38	63	14	61
	4	0	0	0	0
	5	5	8	0	0
	6	3	5	0	0
	7	3	5	4	17
	8	9	15	3	13
	9	15	25	1	4
	0	4	7	6	26

15. Чи дивитесь Ви телебачення?	1	46	77	11	48
	2	13	22	11	48
	3	0	0	0	0
	0	1	2	1	4
16. Якщо так, то які канали?	1	36	60	12	52
	2	22	37	13	57
	3	34	57	14	61
	4	6	10	1	4
	5	15	25	2	9
	6	7	12	2	9
	7	7	12	1	4
	8	7	12	6	26
	9	1	2	3	13
	0	1	2	0	0
17. Чи був хтось із Ваших близьких родичів репресованим у роки радянської влади?	1	14	23	3	13
	2	40	67	11	48
	3	4	7	9	39
	0	2	3	0	0
18. Чи брали Ви коли-небудь участь у роботі органів влади і місцевого самоврядування?	1	13	22	0	0
	2	46	77	23	100
	0	1	2	0	0
19. У якій галузі господарства Ви працюєте?	1	1	2	0	0
	2	2	3	0	0
	3	3	5	23	100
	4	4	7	0	0
	5	1	2	0	0
	6	4	7	0	0
	7	4	7	0	0
	8	41	68	0	0
	0	0	0	0	0

Додаток А

20. Чи брали Ви участь в акціях протесту?	1	8	13	18	78
	2	52	87	5	22
	0	0	0	0	0
21. Якщо так, то в яких?	1	3	5	1	4
	2	6	10	4	17
	3	4	7	17	74
	4	0	0	0	0
	0	52	87	5	22
22. Як давно Ви мешкаєте у місті (селі)?	1	48	80	15	65
	2	10	17	8	35
	0	2	3	0	0
23. Чи існує серед Вашої найближчої родини різниця у політичних поглядах?	1	6	10	3	13
	2	51	85	17	74
	3	3	5	3	13
	0	0	0	0	0
24. Ваша стать	1	27	45	0	0
	2	33	55	23	100
	0	0	0	0	0
25. Ваш вік	1	17	28	5	22
	2	4	7	4	17
	3	9	15	8	35
	4	8	13	4	17
	5	4	7	2	9
	6	18	30	0	0
	0	0	0	0	0

26. Ваш сімейний стан	1	47	78	17	74
	2	13	22	5	22
	3	0	0	1	4
	0	0	0	0	0
27. Ваша освіта	1	27	45	8	35
	2	23	38	7	30
	3	4	7	3	13
	4	4	7	4	17
	5	0	0	0	0
	6	2	3	0	0
	0	0	0	0	0

* коди відповідей див. зразок анкети; код відповіді «0» означає відсутність відповіді на зазначене запитання

Результати контент-аналізу газети «Самбірські вісті» перед парламентськими виборами 1998 року (1.01.1998–28.03.1998)*

Політична партія (виборчий блок)	Загальна кількість згадувань	У тому числі					
		Кількість позитив- них згадувань	у %	Кількість ней- тральних згадувань	у %	Кількість негатив- них згадувань	у %
Народний Рух України	21	9	43	11	52	1	5
Народно-демократична партія	20	14	70	6	30	0	0
Аграрна партія України	19	8	42	10	53	1	5
Блок Соціалістичної партії України і Сел. партії України	10	0	0	4	40	6	60
«Національний фронт»	9	2	22	5	56	2	22
ВО «Громада»	8	0	0	3	38	5	63
Християнсько-дем. партія України	7	2	29	5	71	0	0
Партія «Реформи і Порядок»	7	2	29	5	71	0	0
Комуністична партія України	4	0	0	1	25	3	75
Прогресивна соціалістична партія України	1	0	0	0	0	1	100
Українська національна асамблея	1	0	0	1	100	0	0

Республіканська християнська партія	1	0	0	1	100	0	0
Соціал-національна партія України	1	0	0	1	100	0	0
Соціал-демократична партія України (об'єднана)	1	0	0	1	100	0	0
«Вперед Україно!»	1	0	0	1	100	0	0

* розраховано автором за [119]

Таблиця А.3

Результати контент-аналізу газети «Самбірські вісті» перед президентськими виборами 1999 року (січень-жовтень 1999 року)*

Кандидати на посаду Президента України	Загальна кількість згадувань	У тому числі					
		Кількість позитивних згадувань	у %	Кількість нейтральних згадувань	у %	Кількість негативних згадувань	у %
Л. Кучма	26	17	65	8	31	1	4
Є. Марчук	15	5	33	7	47	3	20
Г. Удовенко	9	9	100	0	0	0	0
О. Мороз	5	0	0	1	20	4	80
О. Ткаченко	5	0	0	3	60	2	40
Ю. Костенко	4	0	0	3	75	1	25
Н. Вігренок	2	0	0	1	50	1	50
П. Симоненко	1	0	0	0	0	1	100
І. Білас	1	1	100	0	0	0	0

* розраховано автором за [119]

Інформаційна база кластерного аналізу політичної поведінки населення АТО Львівської області

№	Адміністративно-територіальні одиниці	Електоральна активність, 1999, %		Електоральна активність, 2002, %		Електоральна активність, 2004, %		Електоральна активність, 2006, %		Електоральна активність, 2007, %		Електоральна активність, 2010, %		Праві електоральні орієнтації, 1999, %		Праві електоральні орієнтації, 2002, %		Праві електоральні орієнтації, 2004, %		Праві електоральні орієнтації, 2006, %		Праві електоральні орієнтації, 2007, %		Праві електоральні орієнтації, 2010, %		Центр електоральні орієнтації, 1999, %		Центр електоральні орієнтації, 2002, %		Центр електоральні орієнтації, 2004, %		Центр електоральні орієнтації, 2006, %	
		Електоральна активність, 1999, %	Електоральна активність, 2002, %	Електоральна активність, 2004, %	Електоральна активність, 2006, %	Електоральна активність, 2007, %	Електоральна активність, 2010, %	Праві електоральні орієнтації, 1999, %	Праві електоральні орієнтації, 2002, %	Праві електоральні орієнтації, 2004, %	Праві електоральні орієнтації, 2006, %	Праві електоральні орієнтації, 2007, %	Праві електоральні орієнтації, 2010, %	Центр електоральні орієнтації, 1999, %	Центр електоральні орієнтації, 2002, %	Центр електоральні орієнтації, 2004, %	Центр електоральні орієнтації, 2006, %																
1	Бродівський р-н	84,2	82,3	87,8	79,8	76,0	75,2	14,5	84,9	95,3	83,5	87,1	79,1	73,9	7,0	3,3	11,8																
2	Буський р-н	87,8	81,6	90,3	82,5	80,4	80,4	21,4	82,4	97,6	85,8	91,8	86,0	70,0	10,3	1,3	9,1																
3	Городоцький р-н	92,0	81,9	90,2	79,4	78,0	79,1	17,9	78,6	97,5	88,9	93,9	88,3	75,6	14,8	1,5	7,6																
4	Дрогобицький р-н	77,1	73,9	84,6	73,9	72,1	72,0	20,7	83,0	94,0	87,6	91,0	83,9	66,9	8,0	4,6	9,0																
5	Жидачівський р-н	90,8	81,3	90,7	83,1	84,1	81,6	12,1	84,8	97,8	88,2	94,7	86,7	80,1	8,0	1,2	8,1																
6	Жовківський р-н	86,7	83,8	88,0	81	77,8	76,7	23,4	84,8	97,1	90,7	93,7	86,9	68,1	7,6	1,6	8,0																
7	Золочівський р-н	79,0	79,3	85,4	75,6	74,0	74,2	29,7	84,3	96,1	86,6	91,7	81,4	59,6	8,3	2,7	9,3																
8	Кам'яно-Бузький р-н	85,2	80,2	89,4	80,7	79,2	79,1	18,6	85,5	97,0	84,9	92,8	86,4	71,3	7,4	1,8	11,1																
9	Миколаївський р-н	79,4	74,4	84,3	78,8	75,9	75,6	20,6	84,2	96,2	90,1	92,6	87,1	68,7	7,8	2,3	7,4																
10	Мостиський р-н	89,2	81,7	89,6	82	81,4	79,6	15,6	78,1	97,4	84,8	92,9	83,5	77,5	13,7	1,3	11,7																
11	Перемишлянський р-н	85,9	77,3	87,2	83,2	80,4	80,1	20,2	81,3	97,7	87,1	92,7	87,3	71,7	10,8	1,3	9,0																
12	Пустомитівський р-н	84,6	76,9	89,1	80,1	81,2	76,0	23,8	88,7	97,9	91,3	94,8	88,0	66,8	5,3	1,1	5,2																
13	Радехівський р-н	93,7	89,6	92,3	83,4	82,7	81,2	18,9	85,5	97,6	85,5	93,0	84,5	72,2	7,2	1,4	9,7																
14	Самбірський р-н	87,1	81,9	89,7	79,9	80,3	77,6	28,3	82,9	96,4	87,3	93,6	85,5	62,0	9,4	2,2	9,5																
15	Сколівський р-н	83,2	78,9	85,9	78,1	78,7	77,0	17,4	75,5	97,4	88,2	94,5	88,2	74,1	17,4	1,4	8,0																
16	Сокальський р-н	72,9	72,3	82,4	72,5	74,2	73,9	22,5	84,7	93,5	86,9	89,9	83,2	63,5	5,6	4,9	8,5																
17	Старосамбірський р-н	87,8	83,1	90,8	82,3	82,0	80,2	21,1	82,9	98,0	85,8	94,4	87,1	70,5	10,9	1,2	10,1																
18	Стрийський р-н	82,4	77,1	85,6	78,5	77,3	77,0	21,5	82,8	94,7	87,5	92,1	86,2	67,8	8,7	3,9	9,6																
19	Турківський р-н	84,4	82,5	86,6	77,9	74,8	75,1	21,4	67,4	96,2	84,2	92,4	82,9	68,2	22,5	2,3	13,0																
20	Яворівський р-н	74,5	76,0	87,9	77,1	73,9	73,4	21,3	85,8	96,5	91,6	93,5	87,1	68,8	6,8	2,3	6,2																
21	м. Львів	70,0	66,6	80,9	70,9	68,4	68,7	25,8	76,4	87,6	82,3	82,0	73,7	53,7	8,5	10,1	13,0																

Продовження таблиці Б.1

№	Адміністративно-територіальні одиниці	Центр електоральні орієнтації, 2007, %		Центр електоральні орієнтації, 2010, %		Ліві електоральні орієнтації, 1999, %		Ліві електоральні орієнтації, 2002, %		Ліві електоральні орієнтації, 2004, %		Ліві електоральні орієнтації, 2006, %		Ліві електоральні орієнтації, 2007, %		Ліві електоральні орієнтації, 2010, %		Партійна активність, 2000, МО/10 тис. осіб		Партійна активність, 2004, МО/10 тис. осіб		Партійна активність, 2010, МО/10 тис. осіб		Праві партійні орієнтації, 2005, членів партії на 10 тис. осіб	
		Центр електоральні орієнтації, 2007, %	Центр електоральні орієнтації, 2010, %	Ліві електоральні орієнтації, 1999, %	Ліві електоральні орієнтації, 2002, %	Ліві електоральні орієнтації, 2004, %	Ліві електоральні орієнтації, 2006, %	Ліві електоральні орієнтації, 2007, %	Ліві електоральні орієнтації, 2010, %	Партійна активність, 2000, МО/10 тис. осіб	Партійна активність, 2004, МО/10 тис. осіб	Партійна активність, 2010, МО/10 тис. осіб	Праві партійні орієнтації, 2005, членів партії на 10 тис. осіб												
1	Бродівський р-н	3,9	9,8	6,8	3,7	2,7	3,9	6,1	8,2	2,0	19,1	55,8	3,2												
2	Буський р-н	1,7	6,4	4,0	2,2	1,1	3,9	3,8	5,0	2,1	35,6	84,1	7,2												
3	Городоцький р-н	1,3	5,5	3,2	1,9	1,3	2,2	2,6	3,4	2,3	16,0	59,1	2,0												
4	Дрогобицький р-н	1,6	7,5	7,3	4,8	3,8	2,9	5,0	5,3	2,2	13,7	42,3	1,3												
5	Жидачівський р-н	1,2	6,7	4,1	2,3	1,0	2,8	2,1	3,8	1,8	4,3	53,2	5,4												
6	Жовківський р-н	1,3	5,9	4,0	2,6	1,3	2,6	2,6	4,3	1,8	19,5	45,7	1,4												
7	Золочівський р-н	1,8	6,8	4,6	2,5	2,3	3,2	4,2	8,9	2,5	32,3	69,8	1,6												
8	Кам'яно-Бузький р-н	1,4	6,7	3,9	2,3	1,5	3,1	3,2	3,9	1,7	23,0	65,2	4,7												
9	Миколаївський р-н	1,3	5,1	5,4	2,8	1,9	2,1	3,7	4,4	1,9	17,3	50,3	6,6												
10	Мостиський р-н	1,2	7,0	2,8	2,0	1,1	1,6	3,0	6,5	2,2	30,4	81,2	4,1												
11	Перемишлянський р-н	1,2	5,0	3,7	2,1	1,0	2,0	3,8	5,1	2,9	48,9	100,0	14,6												
12	Пустомитівський р-н	1,3	6,2	4,2	2,0	0,9	2,4	1,8	2,8	1,2	13,9	30,9	2,7												
13	Радехівський р-н	2,0	7,3	4,9	4,0	1,2	3,7	2,9	5,4	2,4	17,1	71,7	0,4												
14	Самбірський р-н	1,3	6,6	5,0	3,4	1,8	2,3	3,1	5,0	1,8	16,9	47,8	2,7												
15	Сколівський р-н	1,4	4,5	3,4	2,2	1,1	1,9	1,8	4,6	2,7	32,3	85,7	4,8												
16	Сокальський р-н	1,8	7,7	9,1	5,2	4,1	4,1	5,8	5,8	1,9	18,4	42,4	0,9												
17	Старосамбірський р-н	1,6	5,2	3,8	2,4	1,0	2,3	2,3	5,5	1,8	30,5	67,5	3,1												
18	Стрийський р-н	1,5	6,2	6,9	4,8	3,3	2,6	4,4	4,6	2,8	15,0	44,1	1,2												
19	Турківський р-н	1,5	6,3	5,5	3,6	1,9	2,9	4,1	8,5	2,0	19,5	61,1	2,1												
20	Яворівський р-н	1,3	6,4	4,1	2,4	1,9	2,0	2,9	3,9	1,7	15,5	44,0	0,5												
21	м. Львів	2,5	12,1	14,5	10,5	7,7	5,7	12,0	10,0	2,0	8,0	24,7	1,8												

Картосхеми факторів та територіальної організації головних форм політичної поведінки населення Львівської області

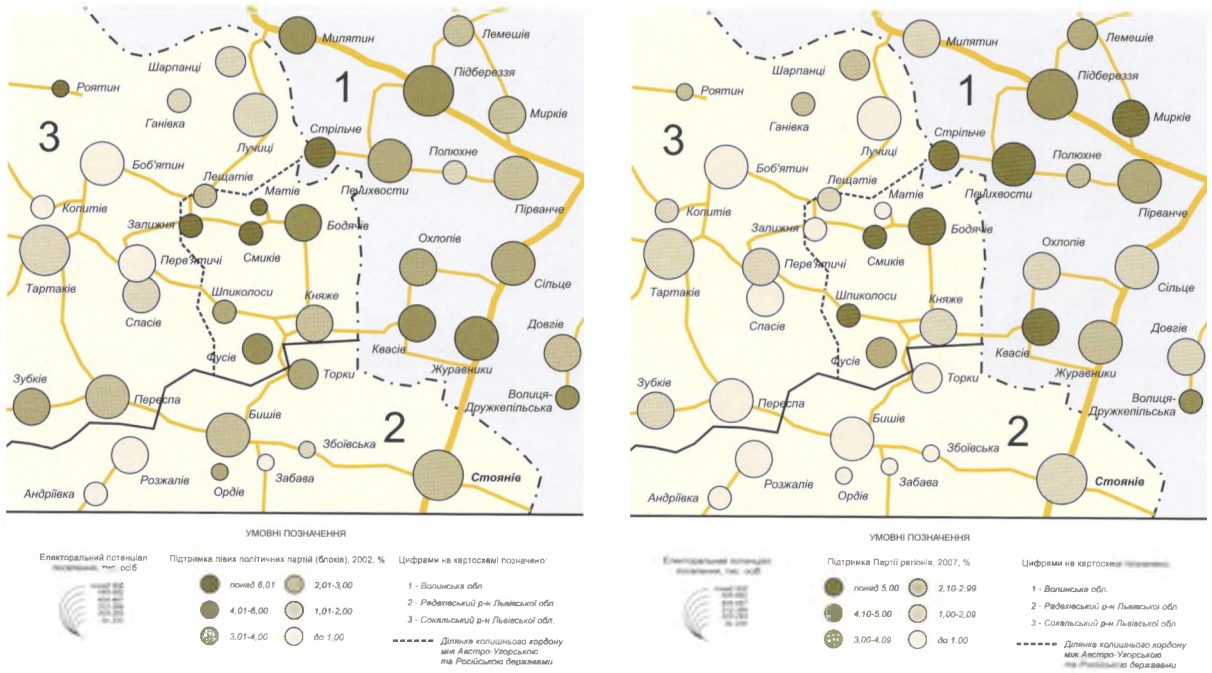
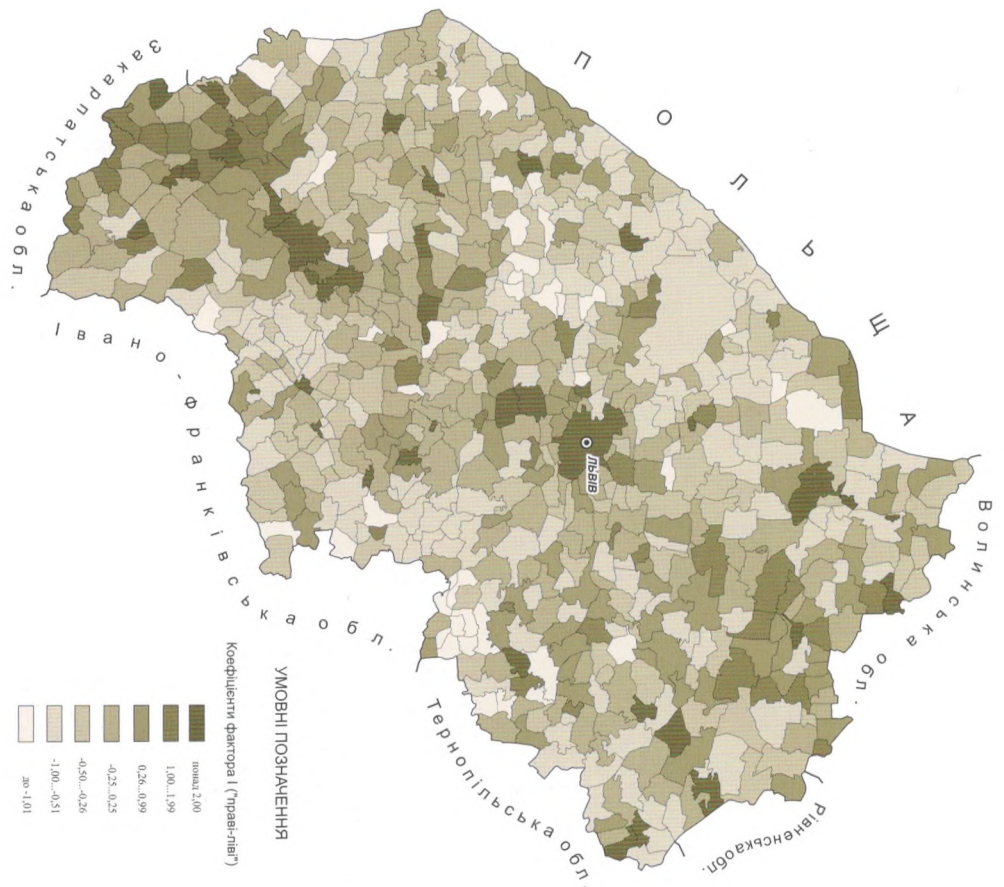

Рис. В.1. Вплив історико-географічних факторів на електоральні орієнтації населення (на прикладі Сокальського району, вибори 2002 і 2007 рр.)

Рис. В.2. Територіальний розподіл коефіцієнта фактора І («праві-ліві»)

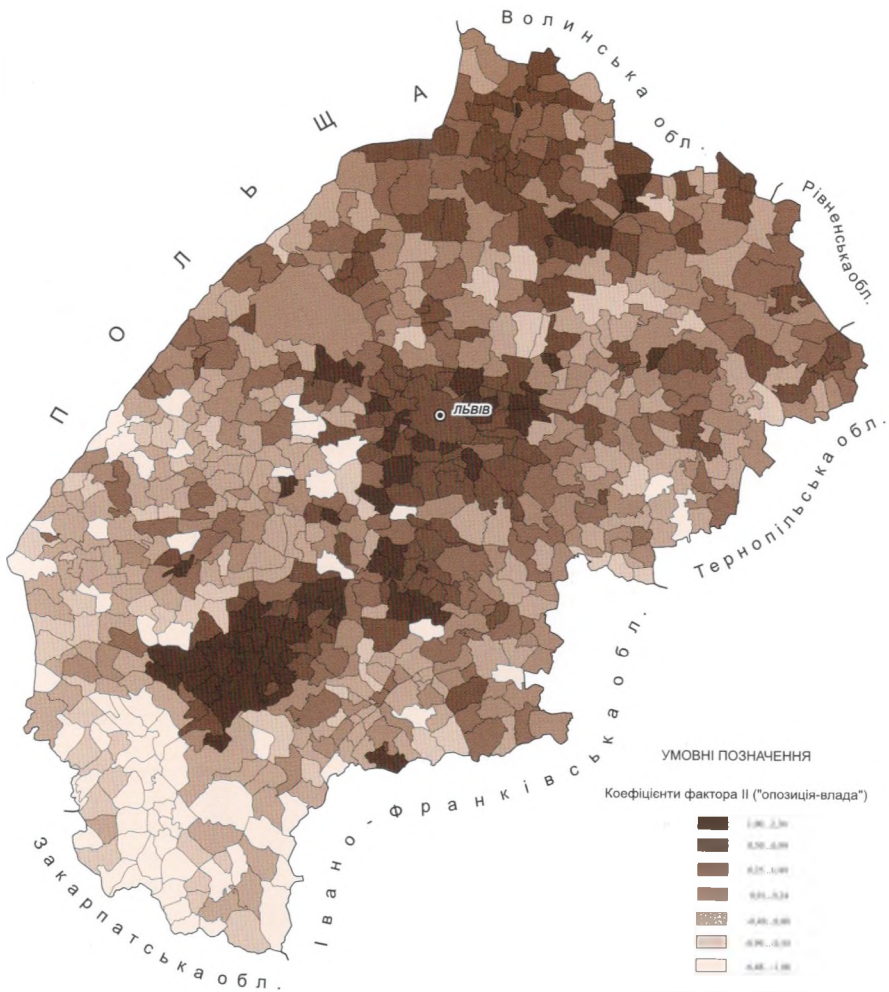

Рис. В.3. Територіальний розподіл коефіцієнтів фактора II («опозиція-влада»)

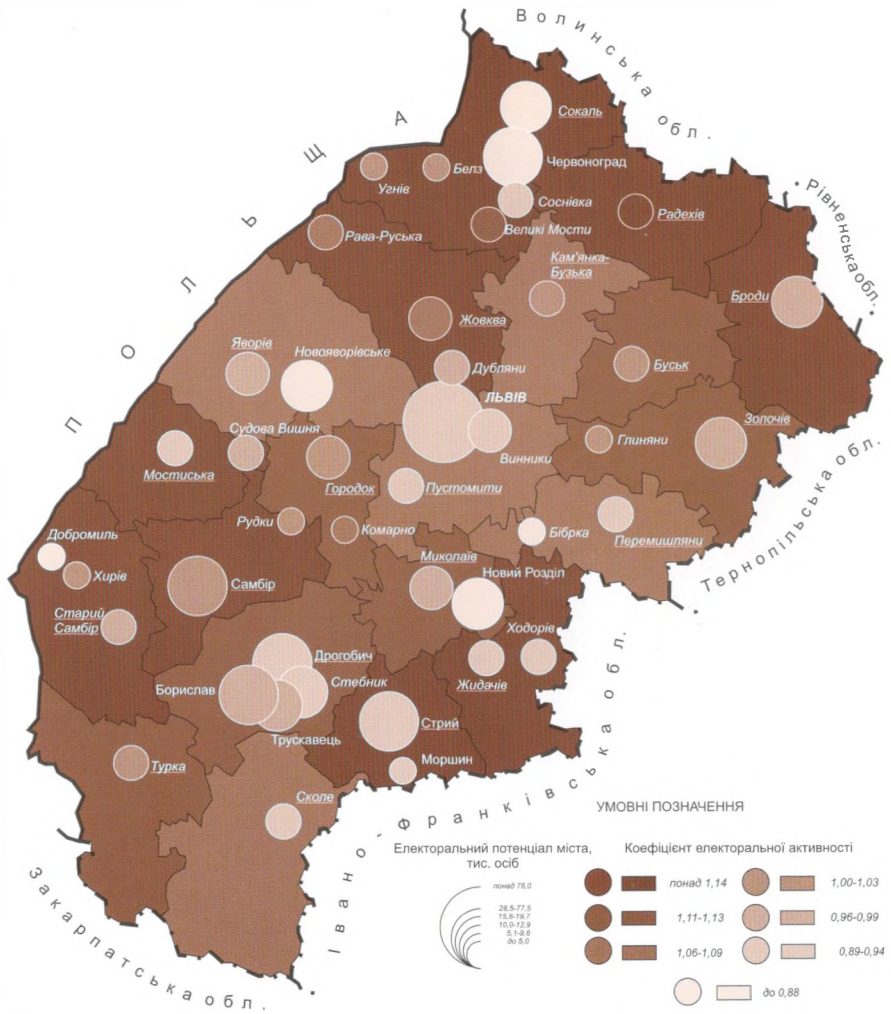

Рис. В.4. Електоральна активність міського і сільського населення Львівської області на парламентських виборах 2002 року

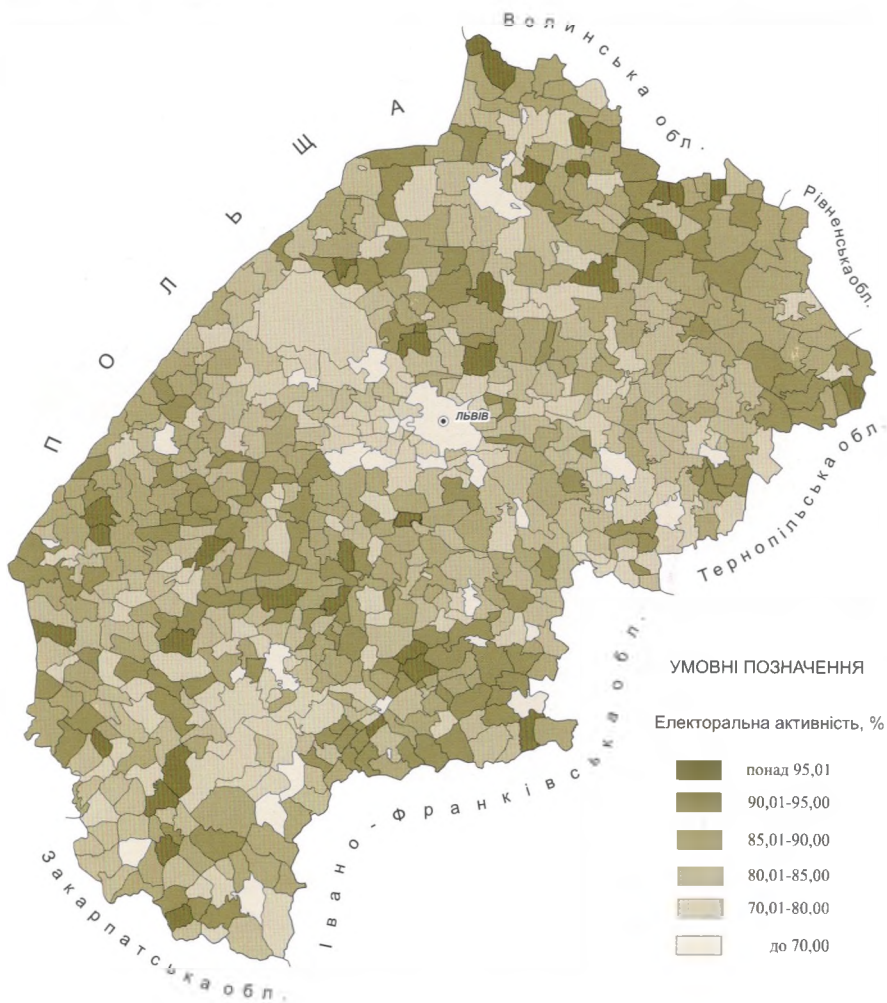

Рис. В.5. Електоральна активність населення Львівської області на парламентських виборах 2002 року (у розрізі територій місцевих рад)

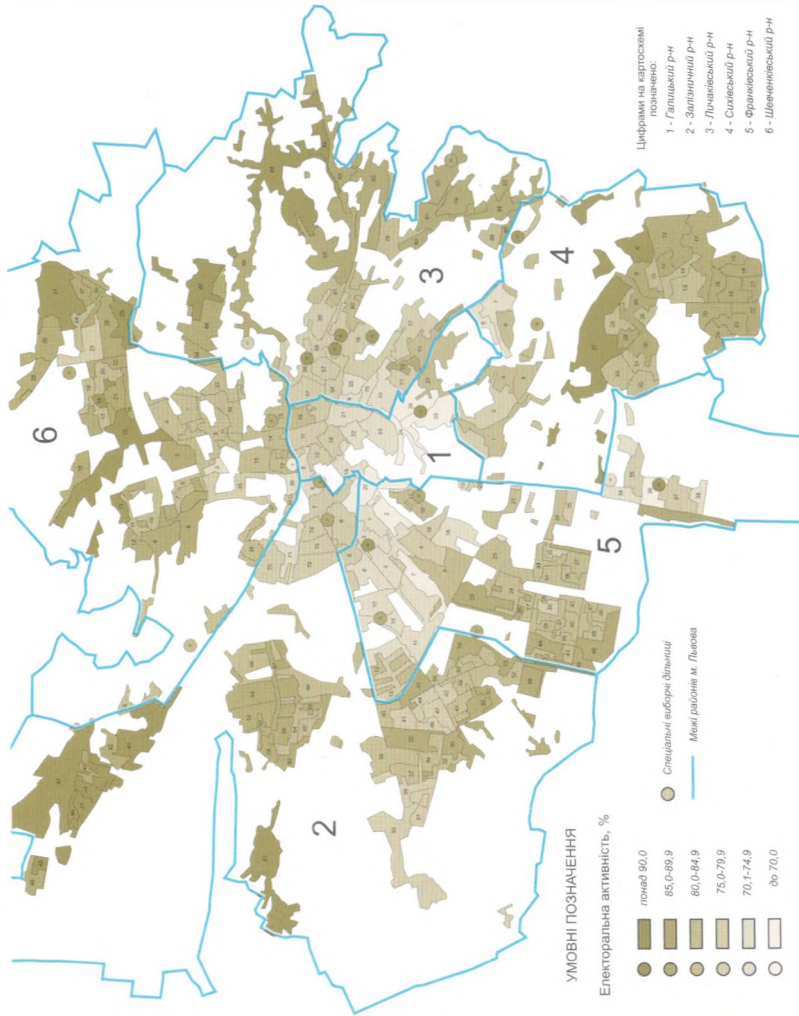

Рис. В.6. Електоральна активність населення м. Львова (вибори Президента 2004 р., 1 тур) у розрізі виборчих дільниць

Г
=

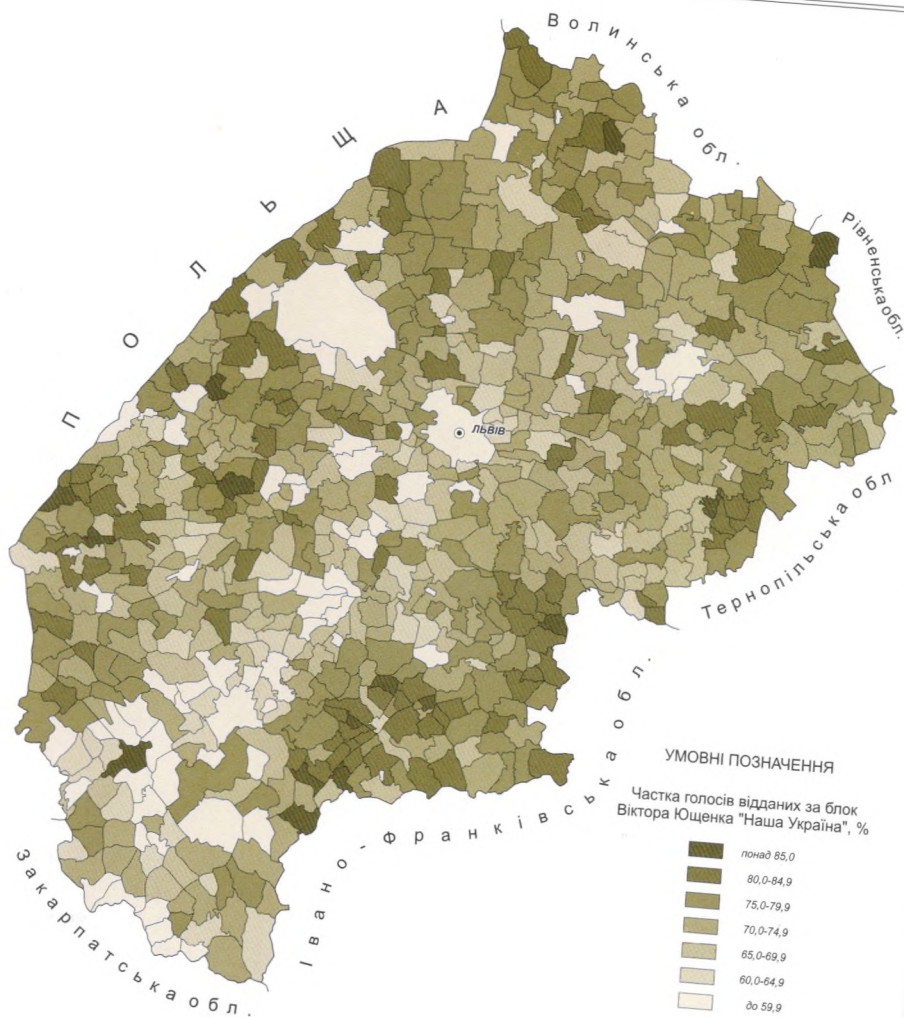

Рис. В.7. Результати голосування за блок Віктора Ющенка «Наша Україна» у Львівській області на парламентських виборах 2002 року (у розрізі територій місцевих рад)

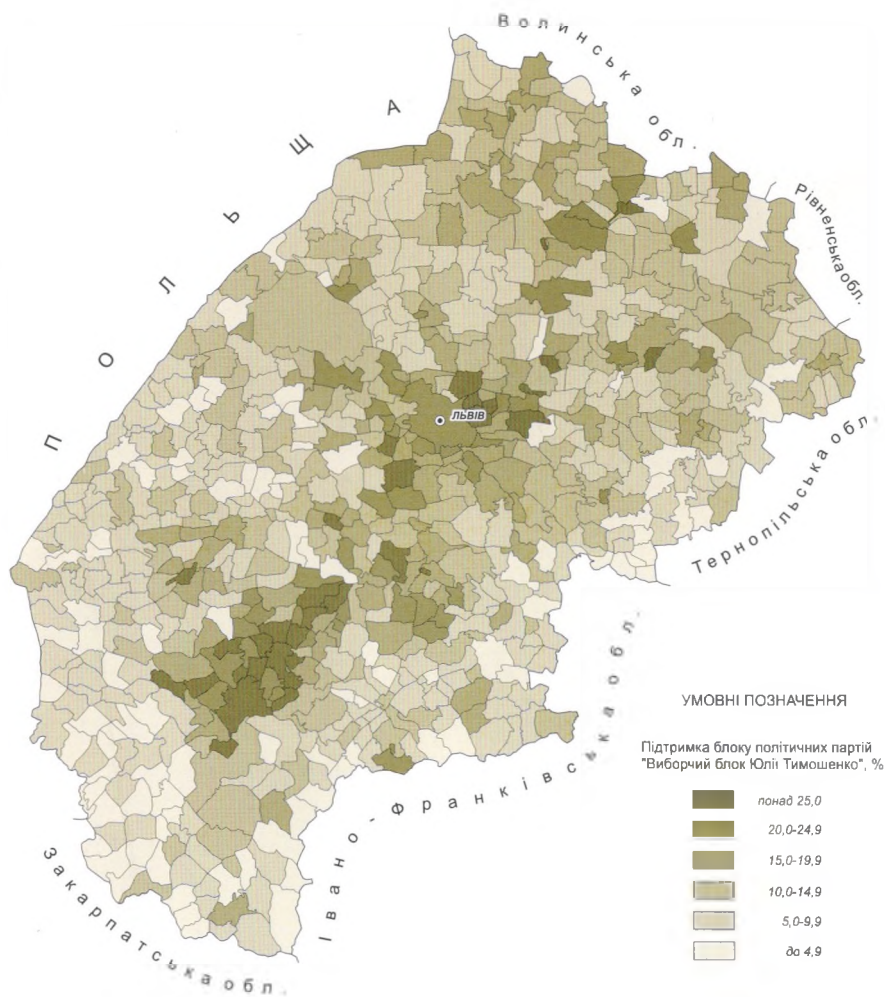

Рис. В.8. Результати голосування за блок Юлії Тимошенко у Львівській області на парламентських виборах 2002 року (у розрізі територій місцевих рад)

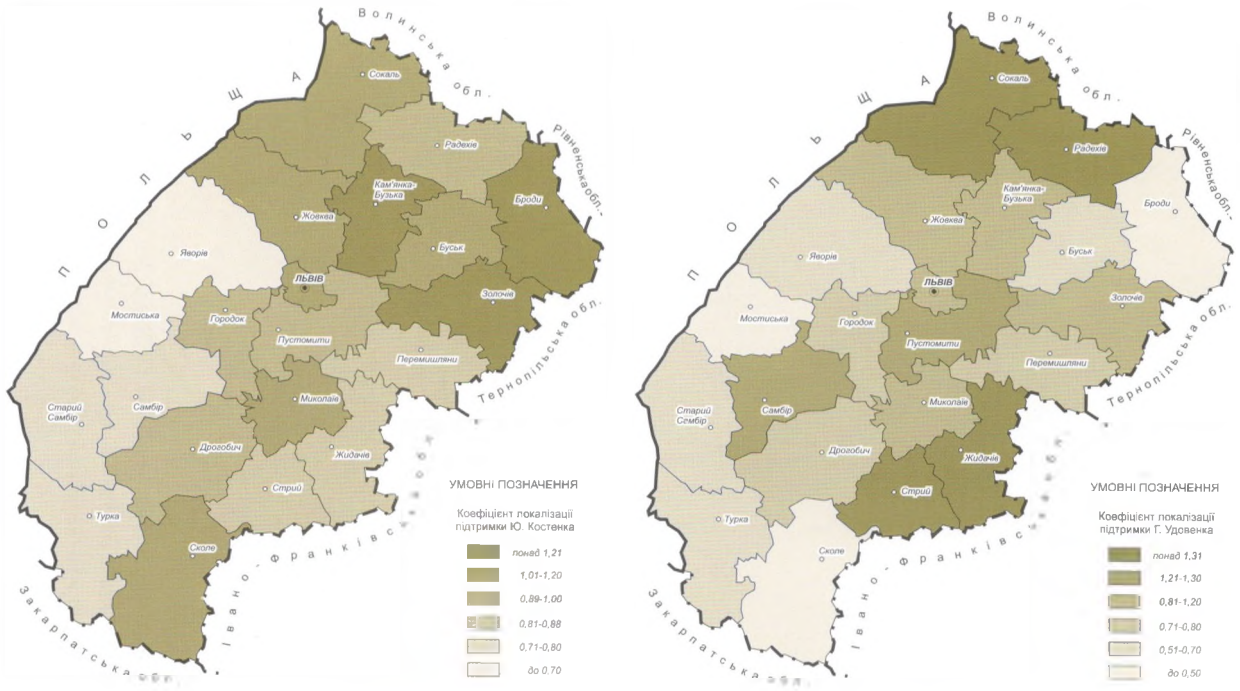

Рис. В.9. Результати голосування за Ю. Костенка та Г. Удовенка на виборах Президента України 1999 року (1 тур)

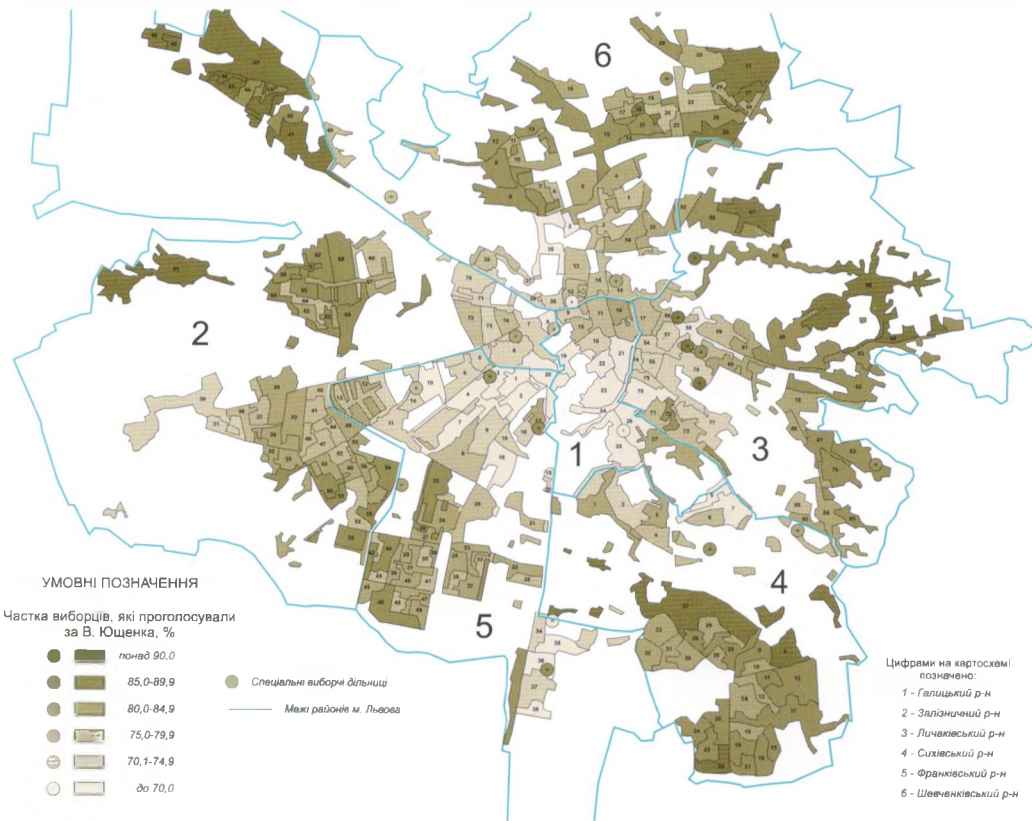

Рис. В.10. Результати голосування за Віктора Ющенка на виборах Президента України 2004 року (1 тур) у м. Львові (у розрізі виборчих дільниць)

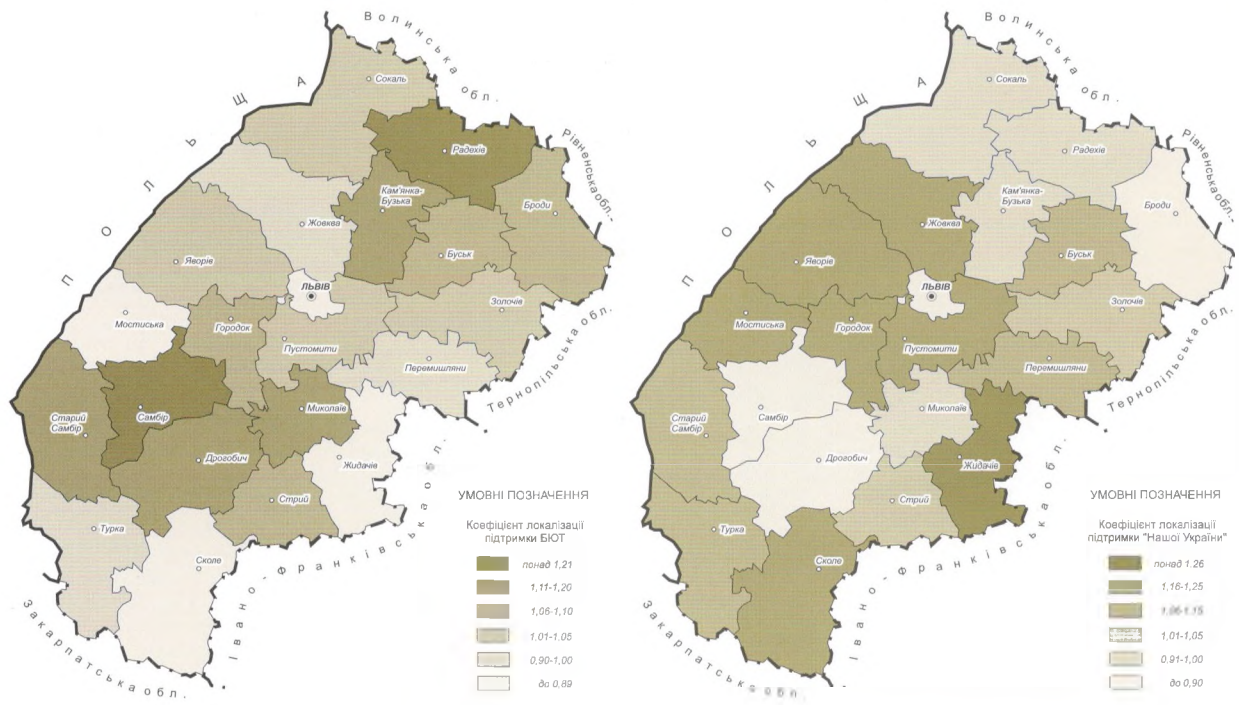

Рис. В.11. Коефіцієнт локалізації підтримки блоку Юлії Тимошенко і блоку «Наша Україна» на парламентських виборах 2006 року у Львівській області

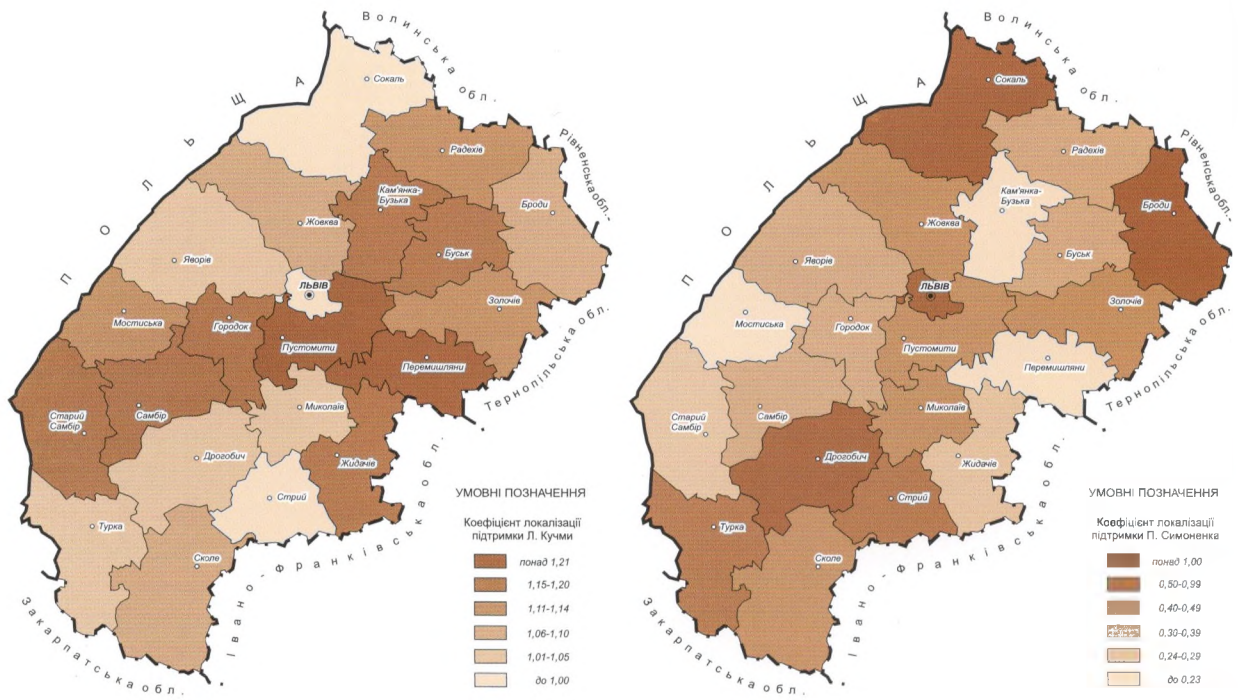

Рис. В.12. Голосування за Л. Кучму та П. Симоненка на виборах Президента України 1999 року (2 тур)

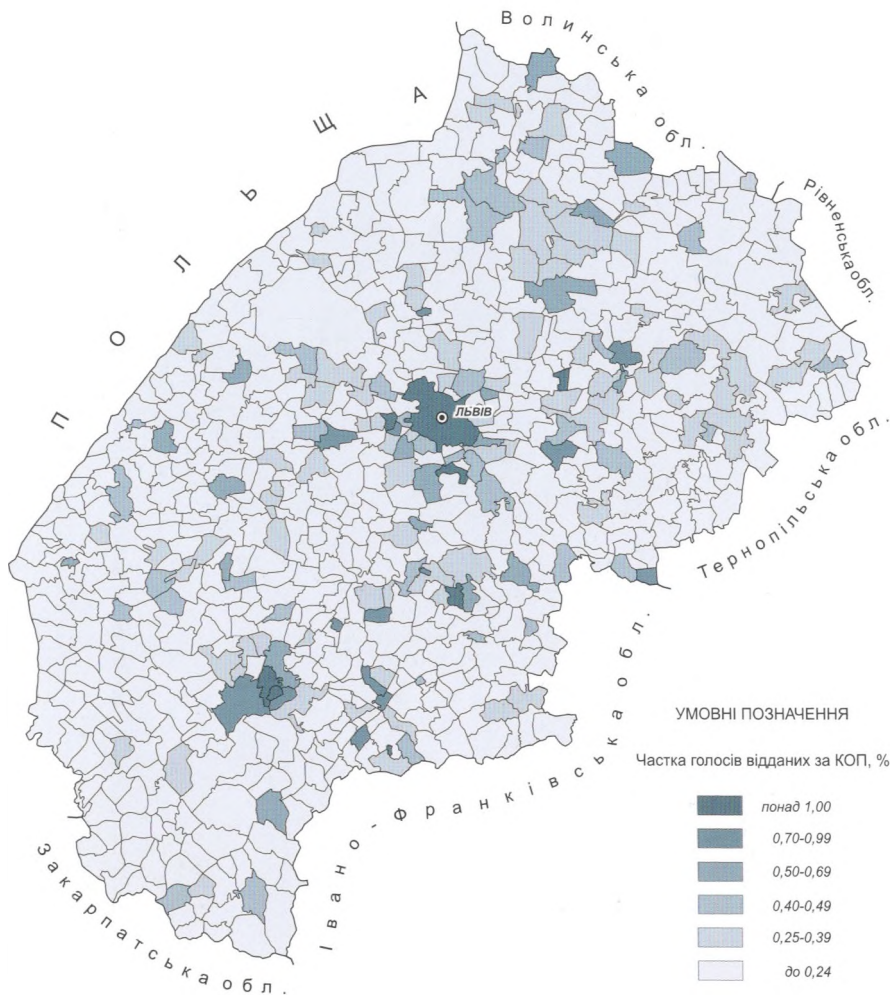
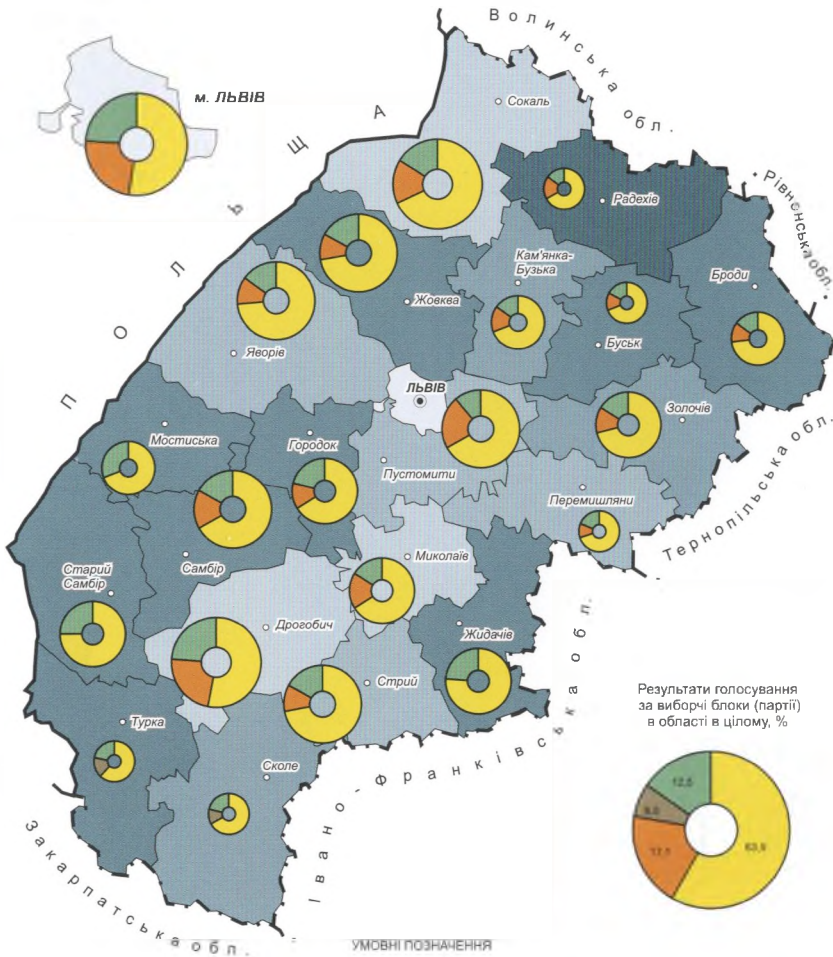
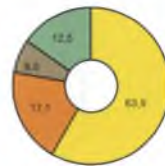

Рис. В.13. Результати голосування за блок «Команда Осимого Покоління» у Львівській області на парламентських виборах 2002 року (у розрізі територій місцевих рад)

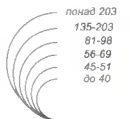

Результати голосування за виборчі блоки (партії) в області в цілому, %

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Електоральний потенціал регіону, тис. осіб

понад 203
135-203
81-98
56-69
45-51
до 40

Частка виборців, які проголосували за виборчий блок (партію), %

- Виборчий блок політичних партій "Блок Віктора Ющенка "Наша Україна""
- Виборчий блок політичних партій "Виборчий блок Юлії Тимошенко"
- Виборчий блок політичних партій "За Єдину Україну!"
- Інші, у т. ч. невагищені та бюлетені, які визначені недійсними

Коефіцієнт електоральної активності

- понад 1,13
- 1,09-1,12
- 1,05-1,08
- 1,02-1,04
- 0,97-1,01
- до 0,96

Рис. В.14. Електоральна поведінка населення Львівської області на парламентських виборах 2002 року

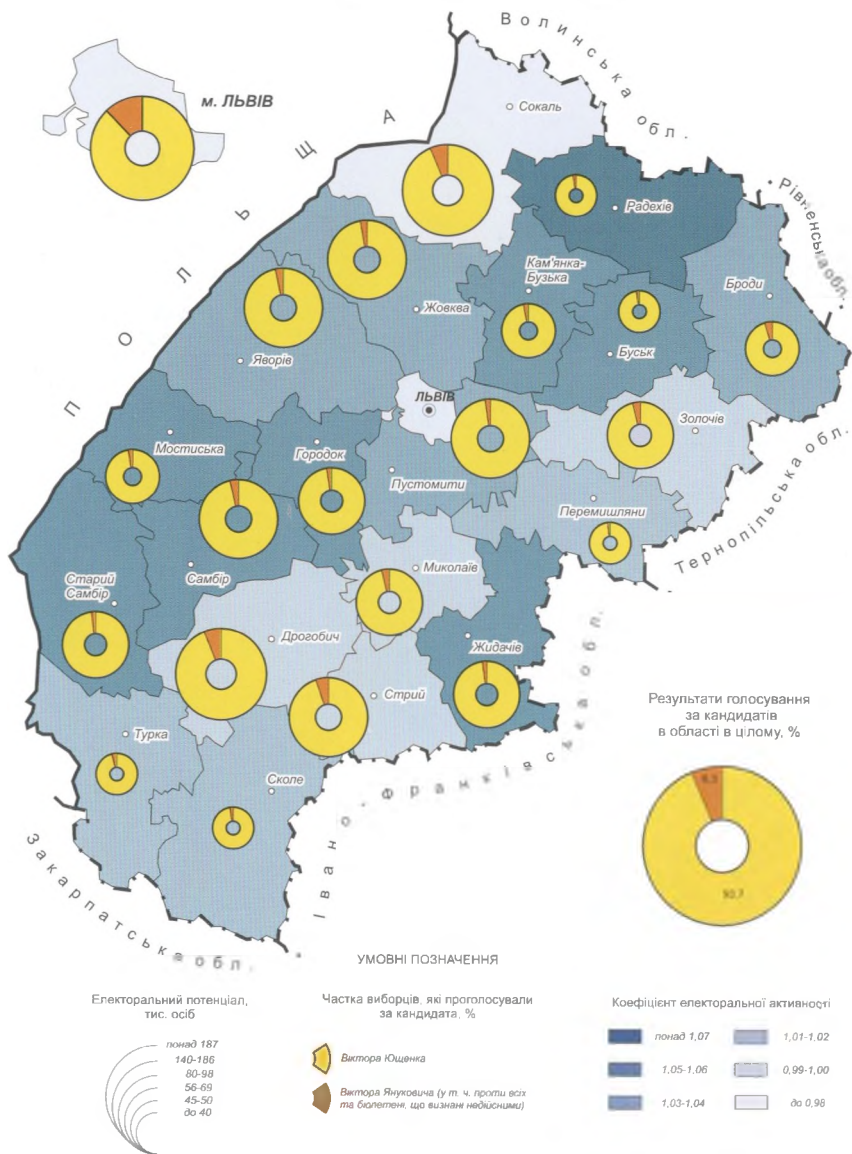

Рис. В.15. Електоральна поведінка населення Львівської області на виборах Президента України 2004 року (2 тур)

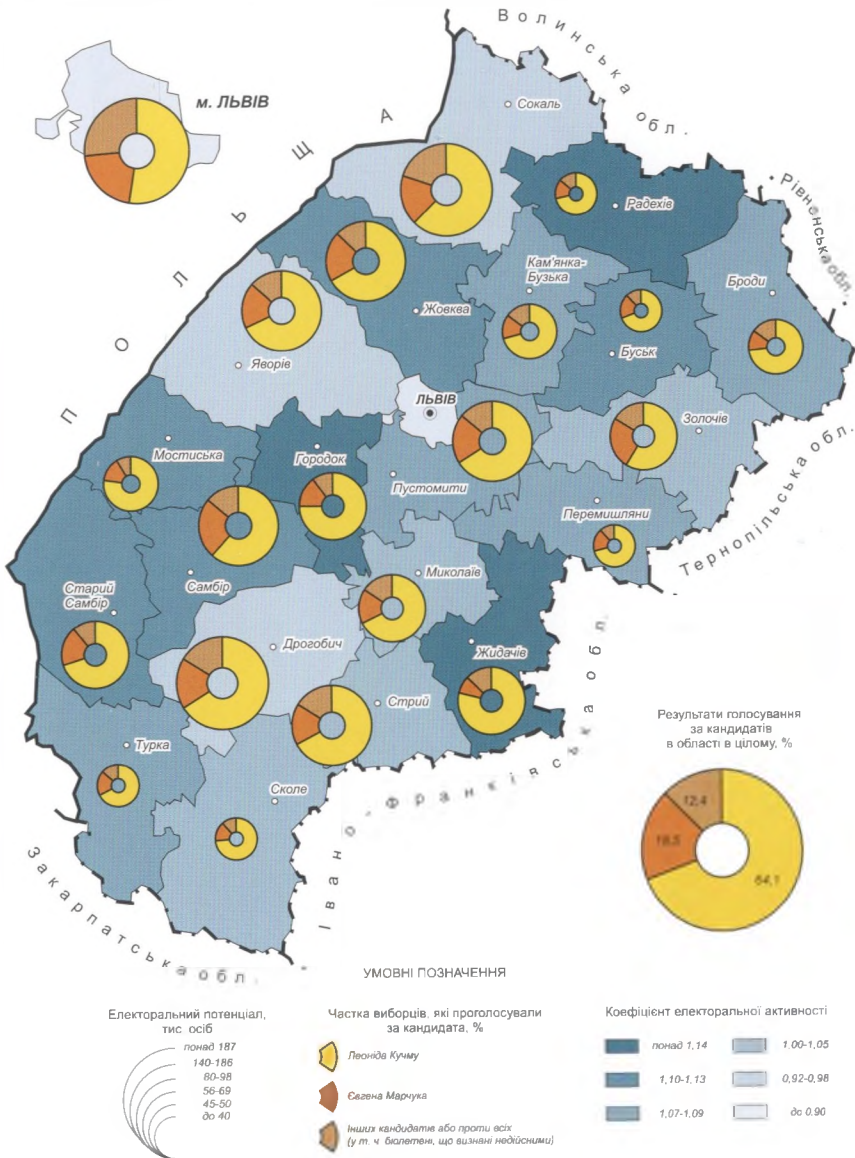

Рис. В.16. Електоральна поведінка населення Львівської області на виборах Президента України 1999 року (1 тур)

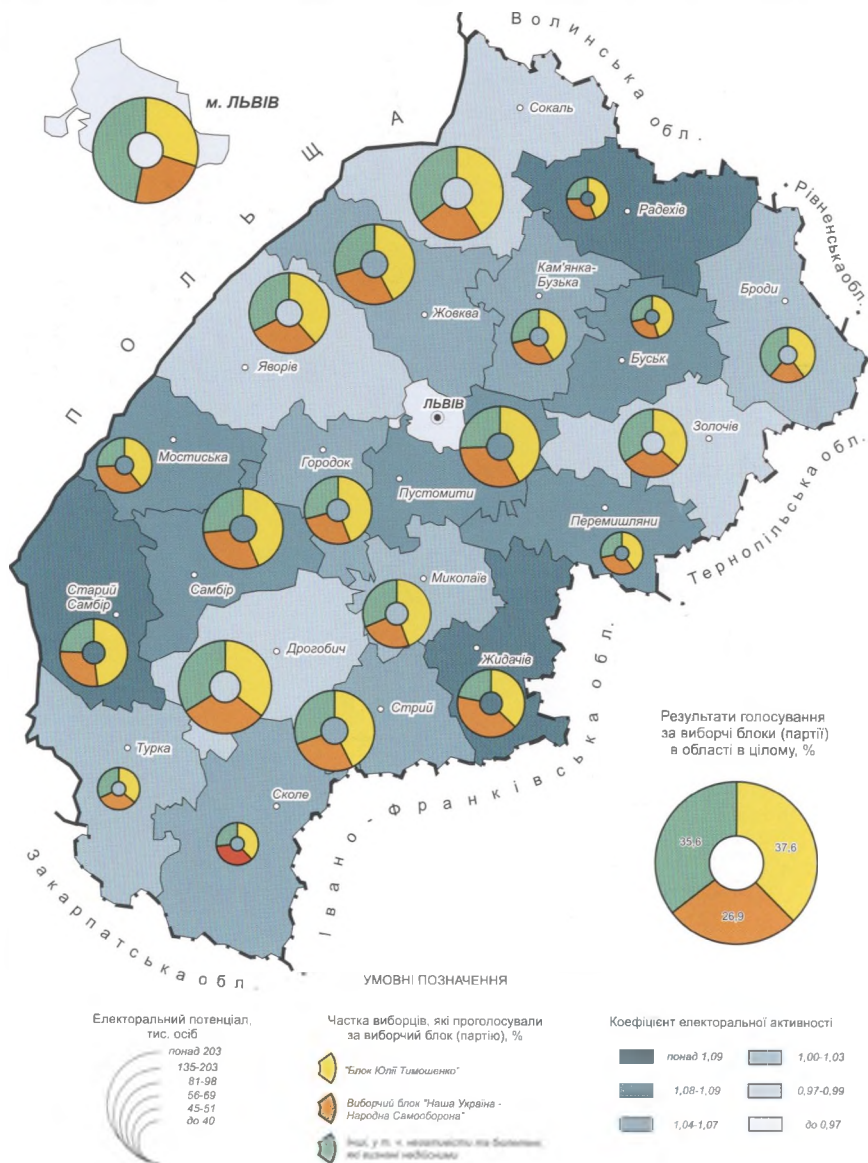

Рис. В.17. Електоральна поведінка населення Львівської області на парламентських виборах 2007 року

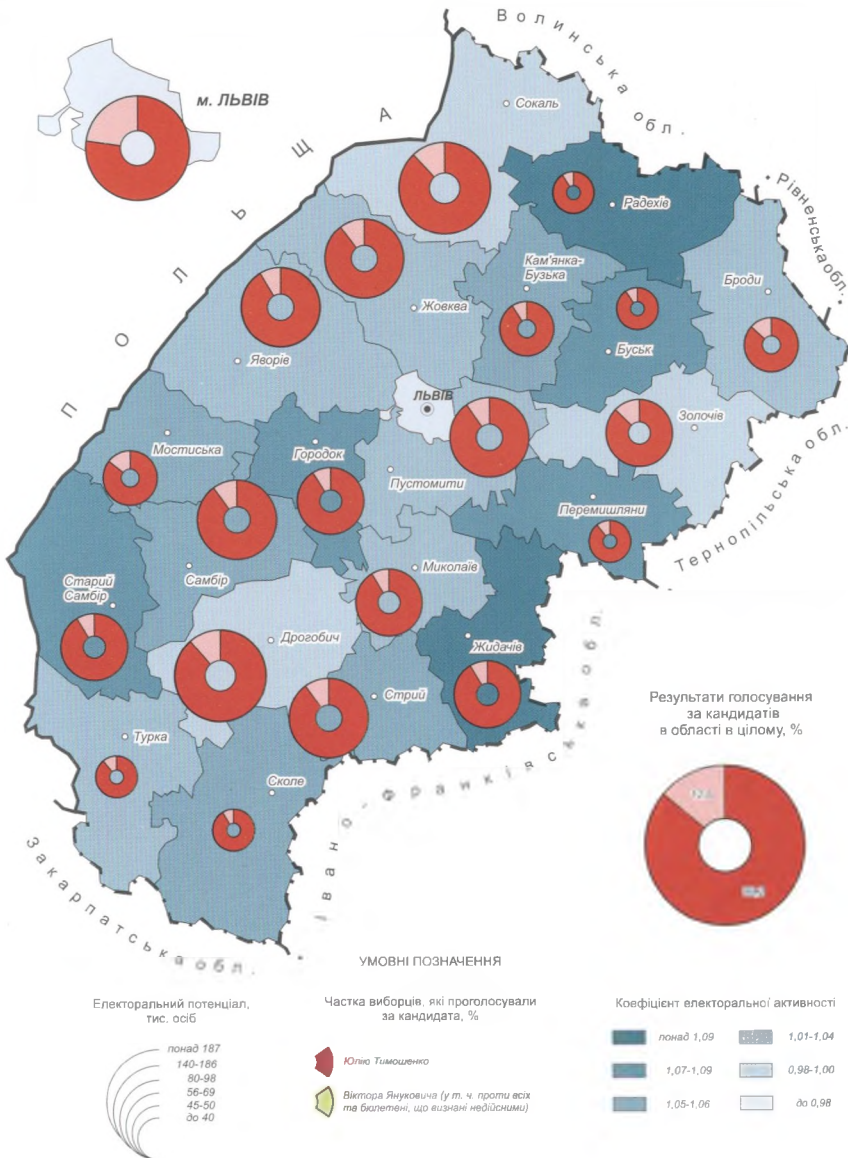

Рис. В.18. Електоральна поведінка населення Львівської області на виборах Президента України 2010 року (2 тур)

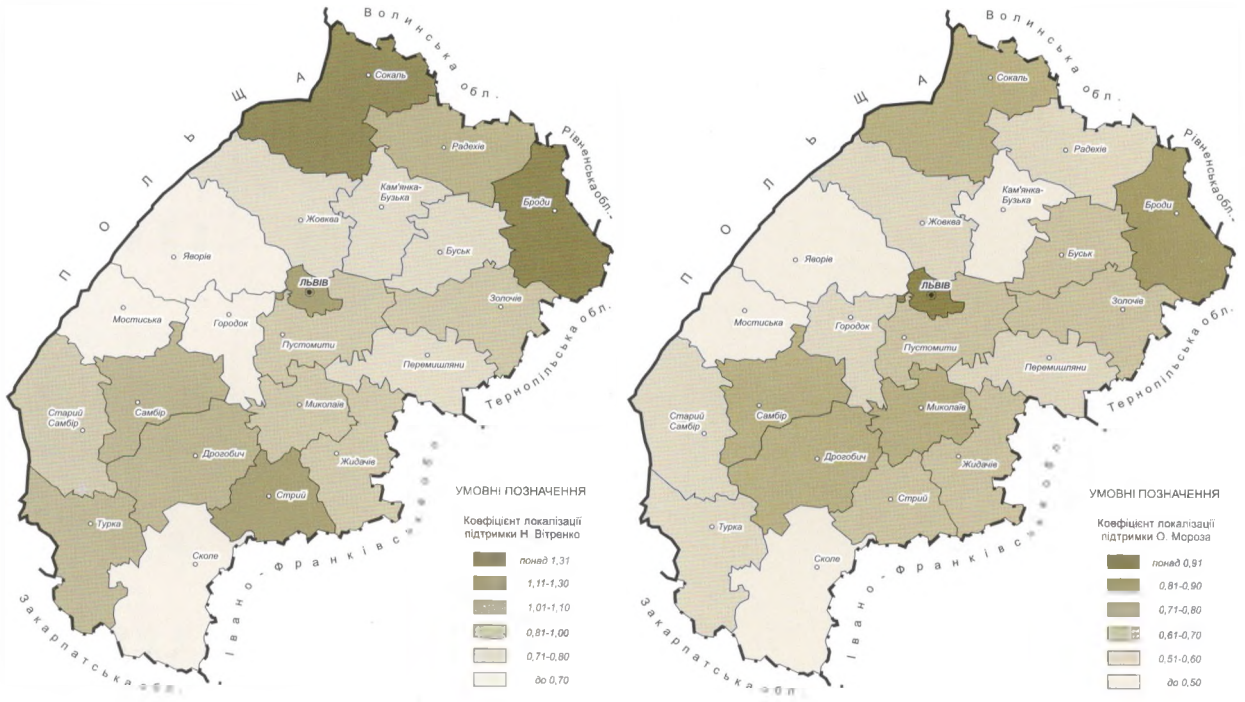

Рис. В.19. Голосування за Н. Вітренко та О. Мороза на виборах Президента України 1999 року (1 тур)

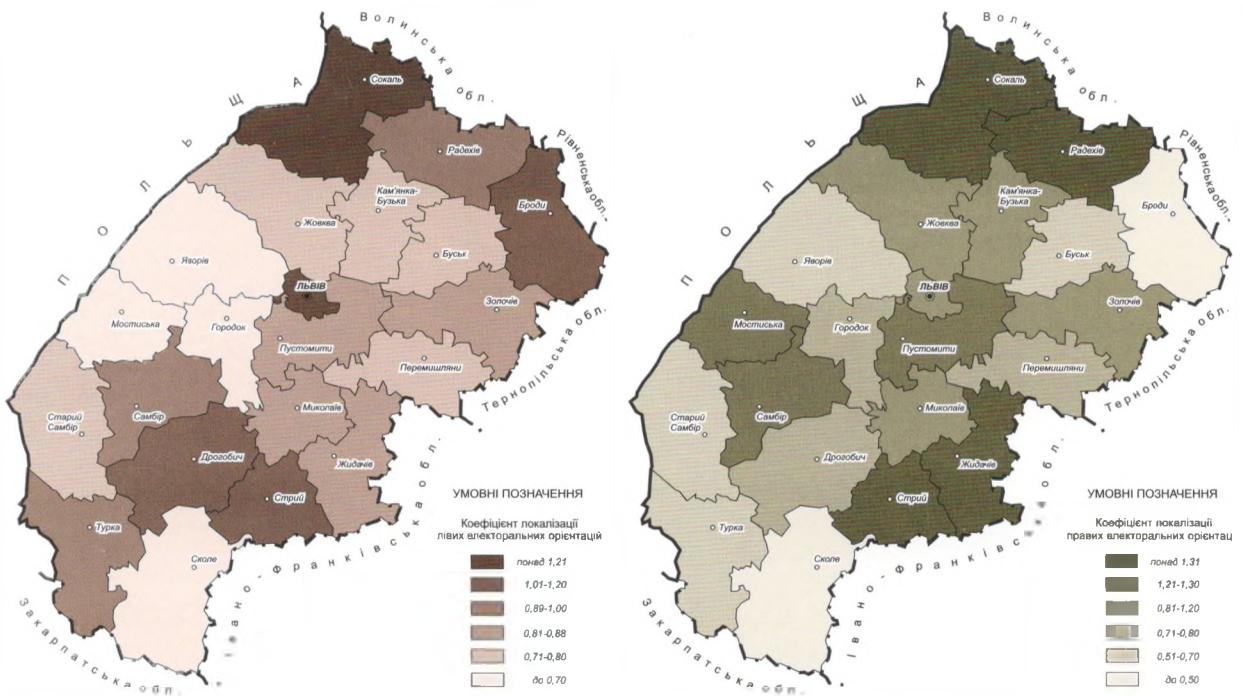

Рис. В.20. Коефіцієнт локалізації лівих і правих електоральних орієнтацій на парламентських виборах 2006 року

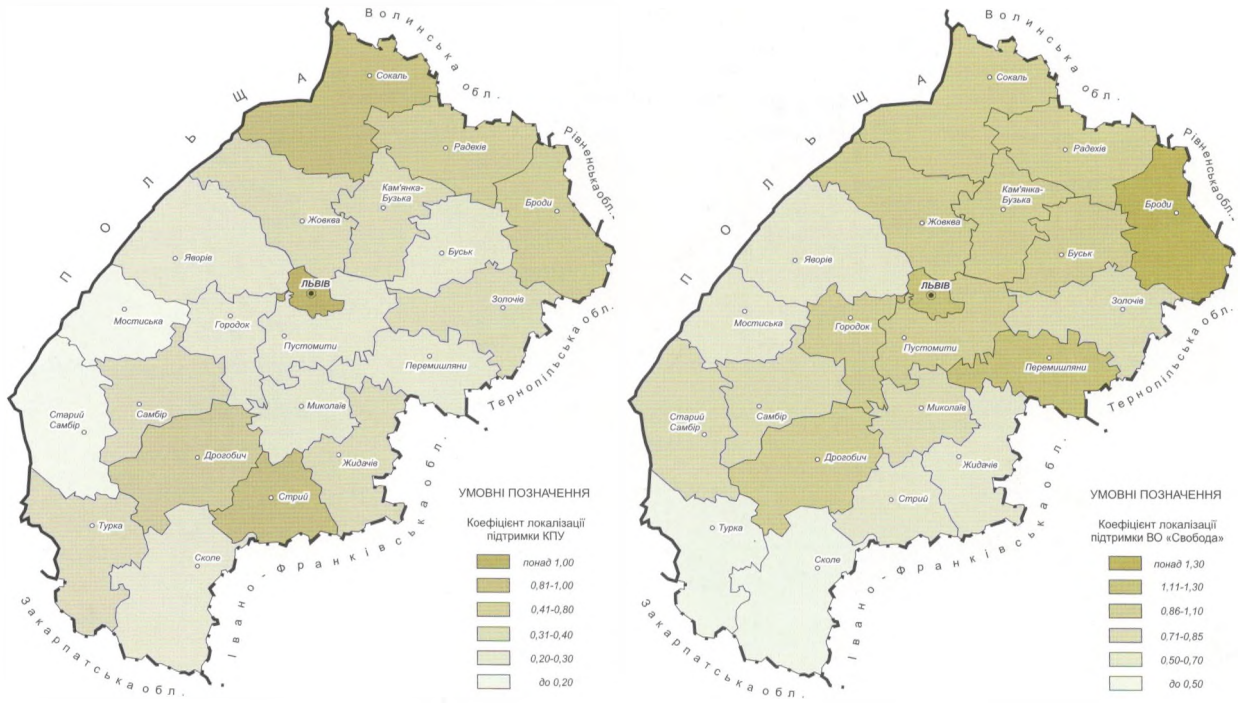

Рис. В.21. Коефіцієнти локалізації підтримки Комуністичної партії України і ВО «Свобода» на парламентських виборах 2007 року у Львівській області

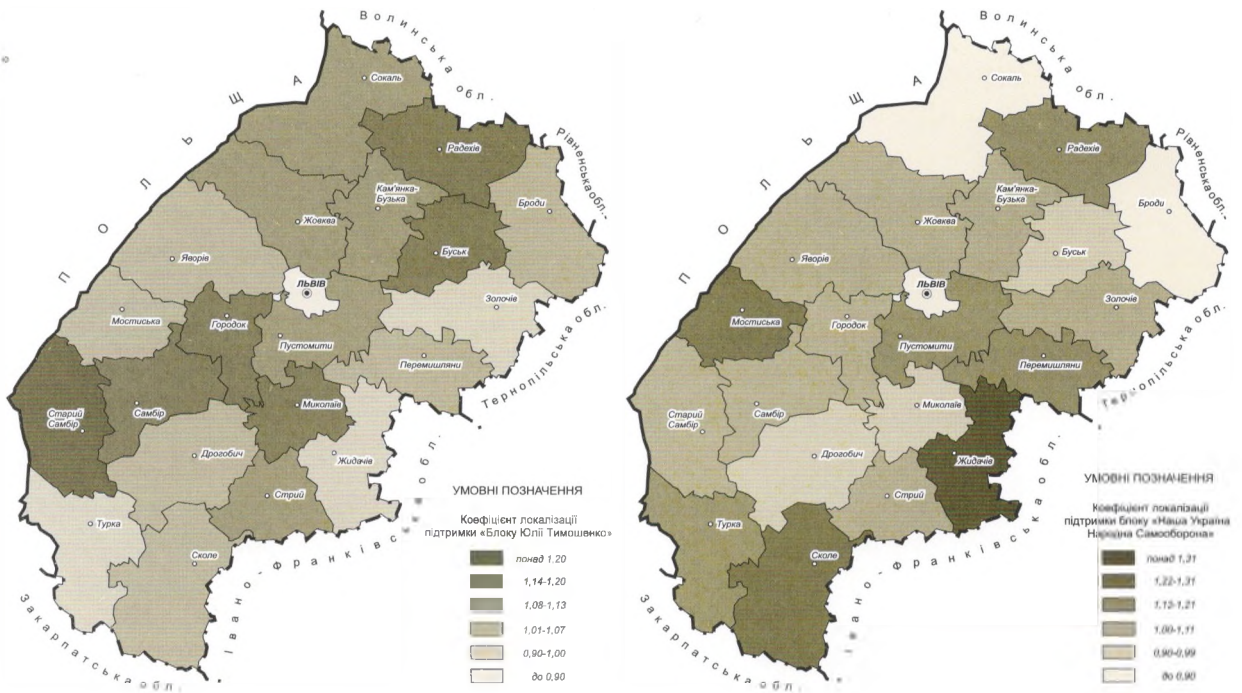

Рис. В.22. Коефіцієнти локалізації підтримки «Блоку Юлії Тимошенко» і блоку «Наша Україна-Народна Самооборона» на парламентських виборах 2007 року у Львівській області

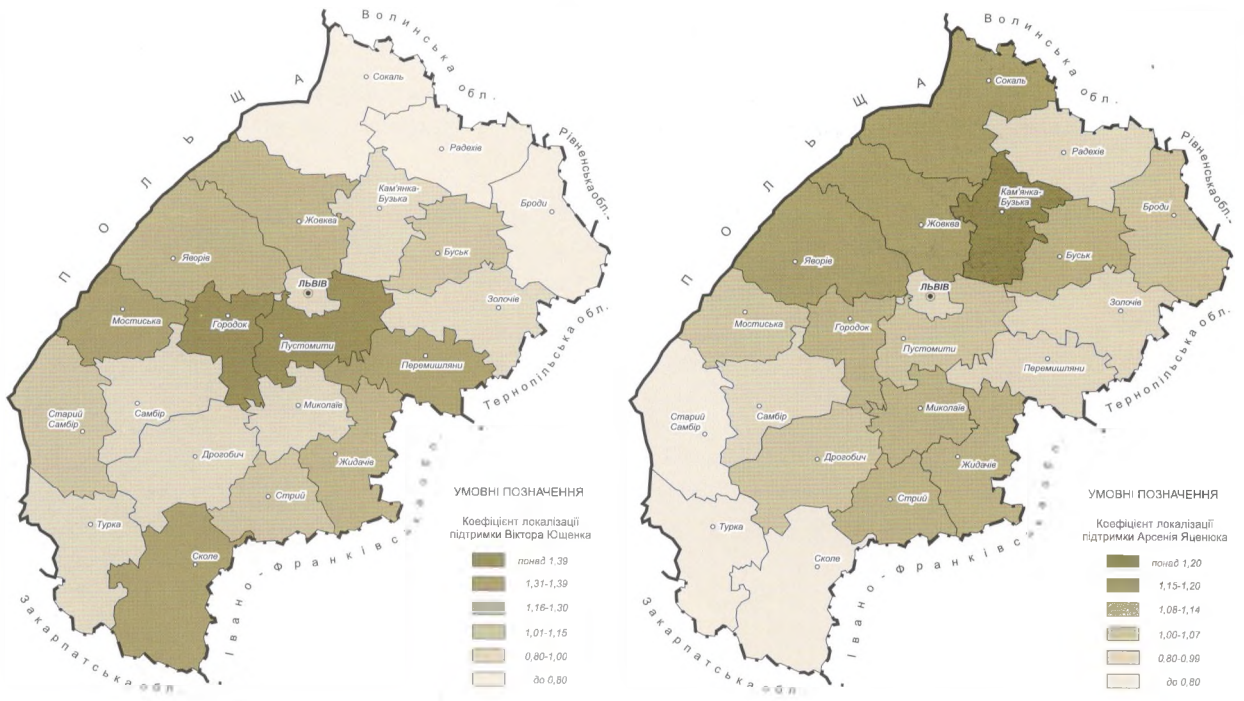

Рис. В.23. Голосування за В. Ющенка та А. Яценюка на виборах Президента України 2010 року (1 тур)

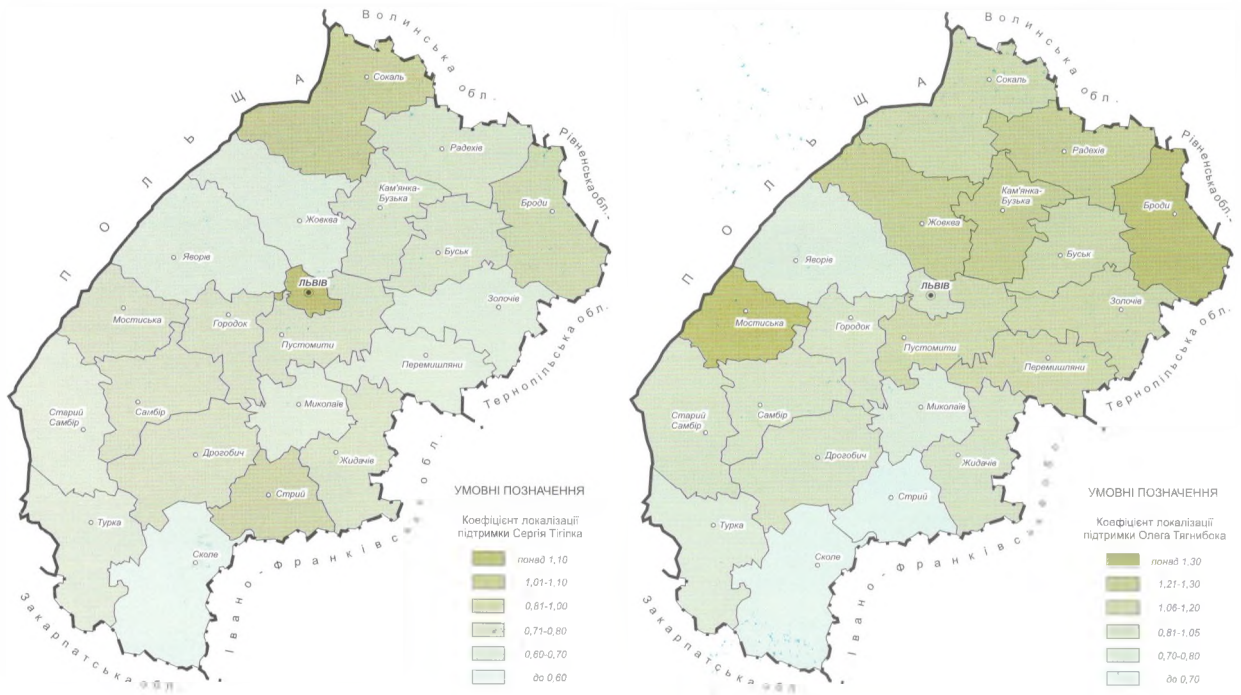

Рис. В.24. Голосування за С. Тігіпка та О. Тягнибока на виборах Президента України 2010 року (1 тур)

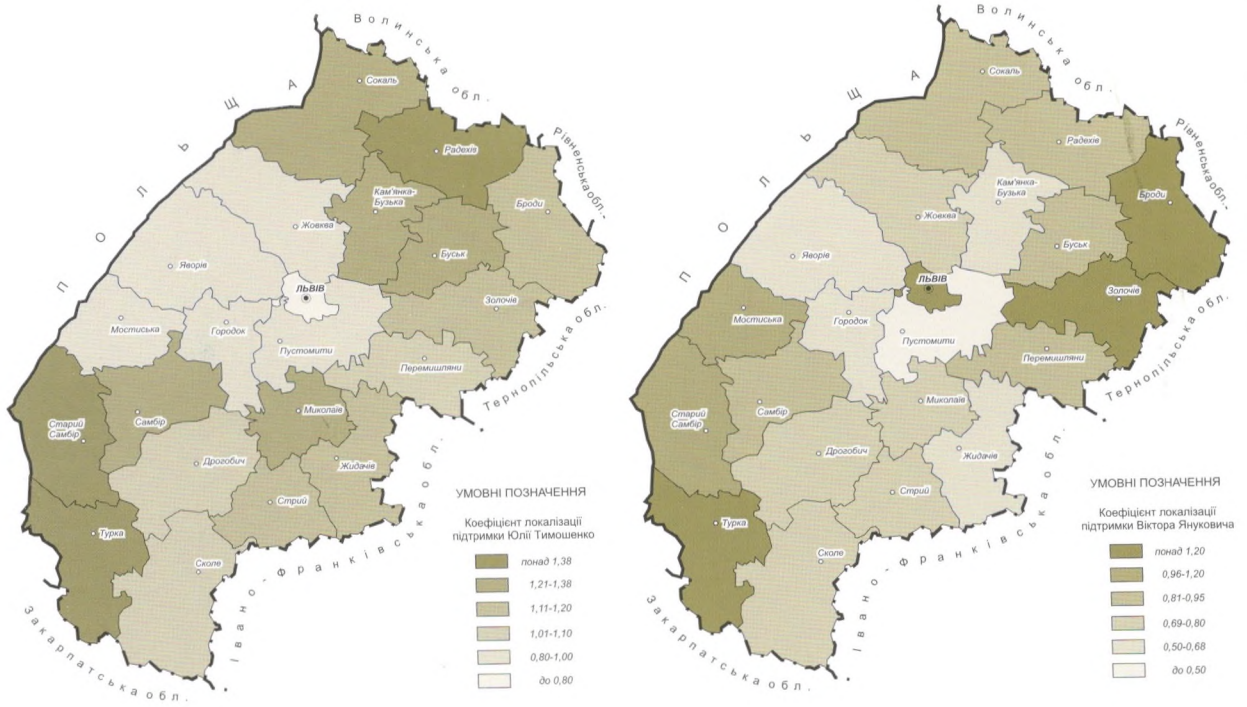

Рис. В.25. Голосування за Ю. Тимошенко В. Януковича на виборах Президента України 2010 року (1 тур)

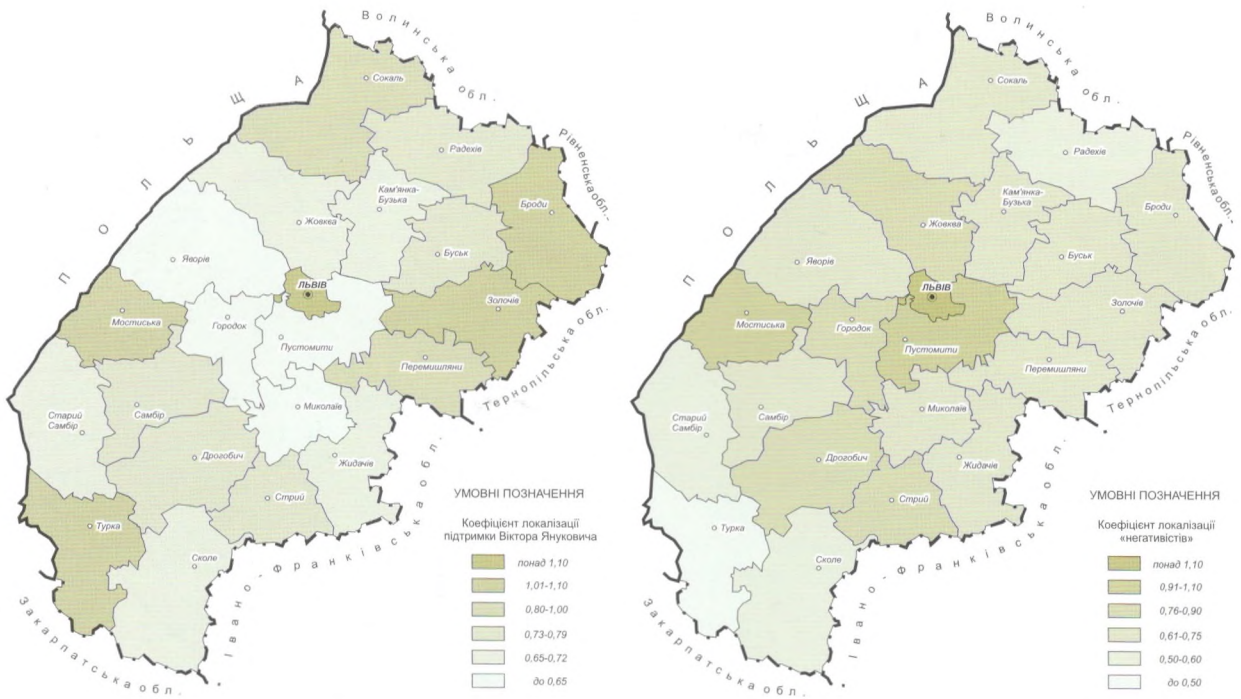

Рис. В.26. Голосування за В. Януковича та «Проти всіх» на виборах Президента України 2010 року (2 тур)

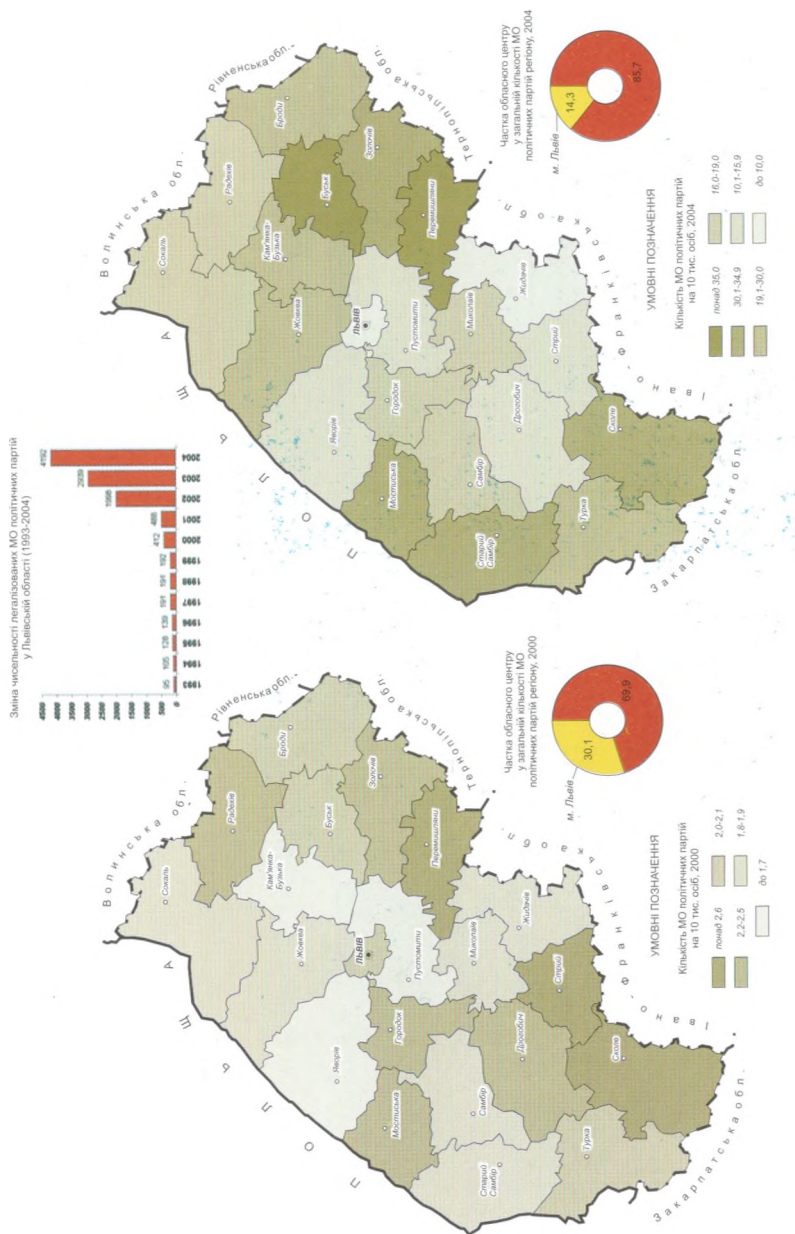
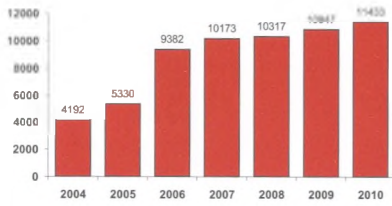

Рис. В.27. Партійна активність населення Львівської області (2000–2004 рр.)

Зміна чисельності легалізованих МО політичних партій у Львівській області (2004-2010)

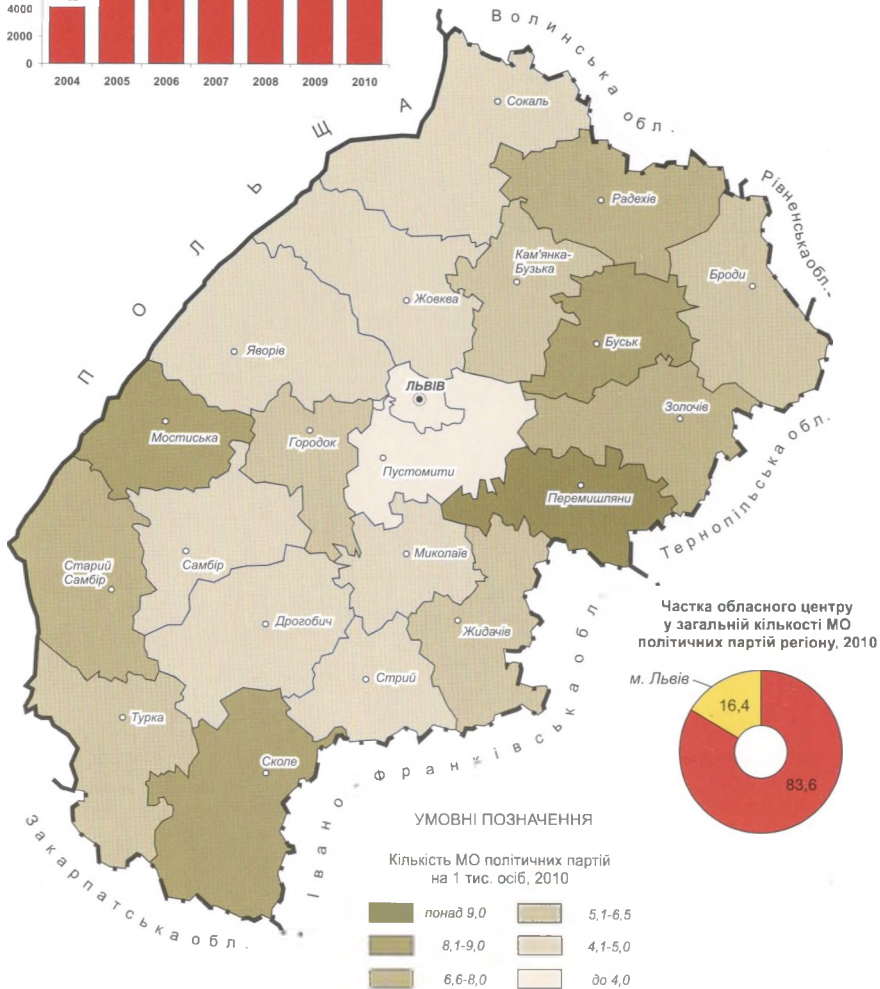

Рис. В.28. Партійна активність населення Львівської області у 2010 році

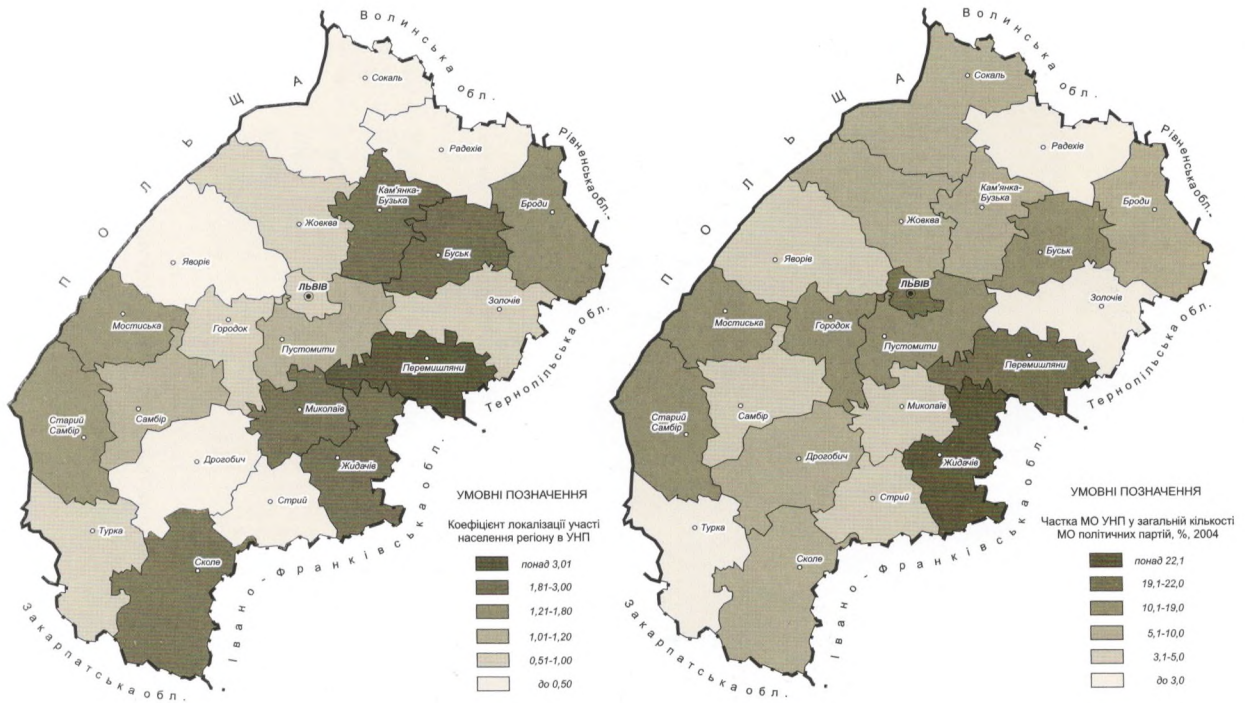

Рис. В.31. Українська Народна Партія у Львівській області

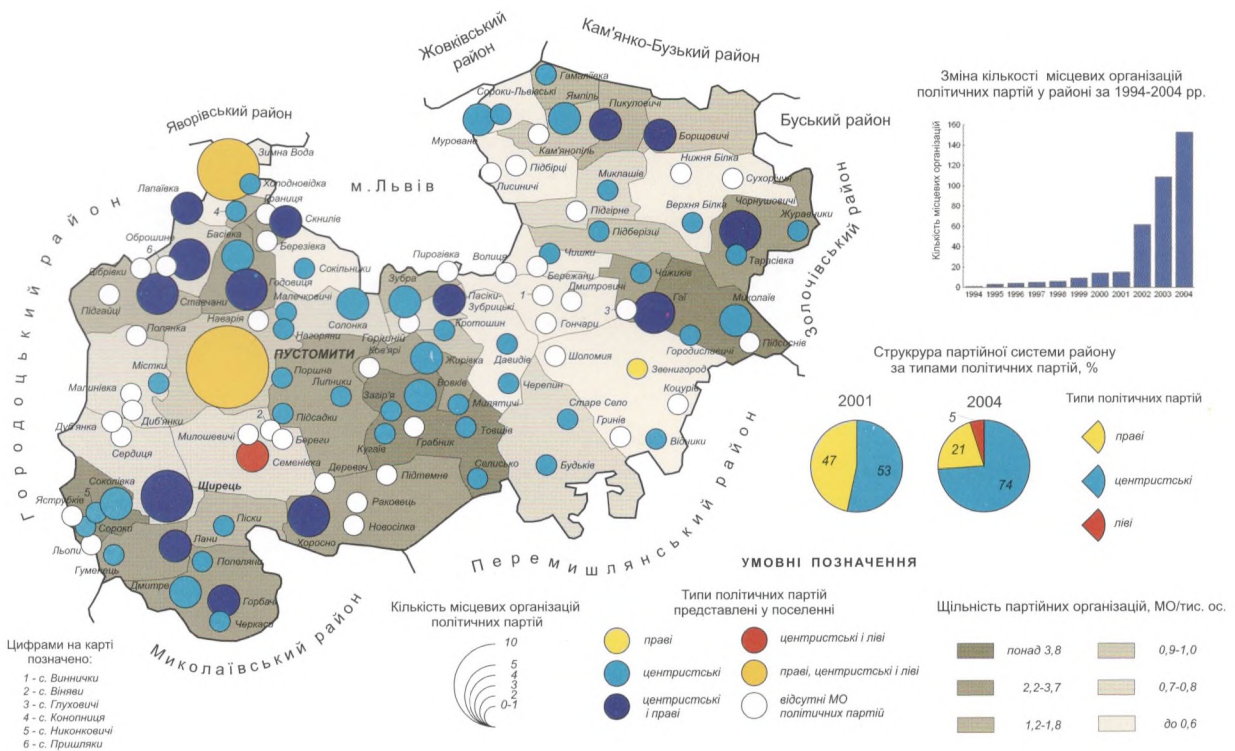

Рис. В.32. Участь населення Пустомитівського району у політичних партіях у 2000–2004 рр.

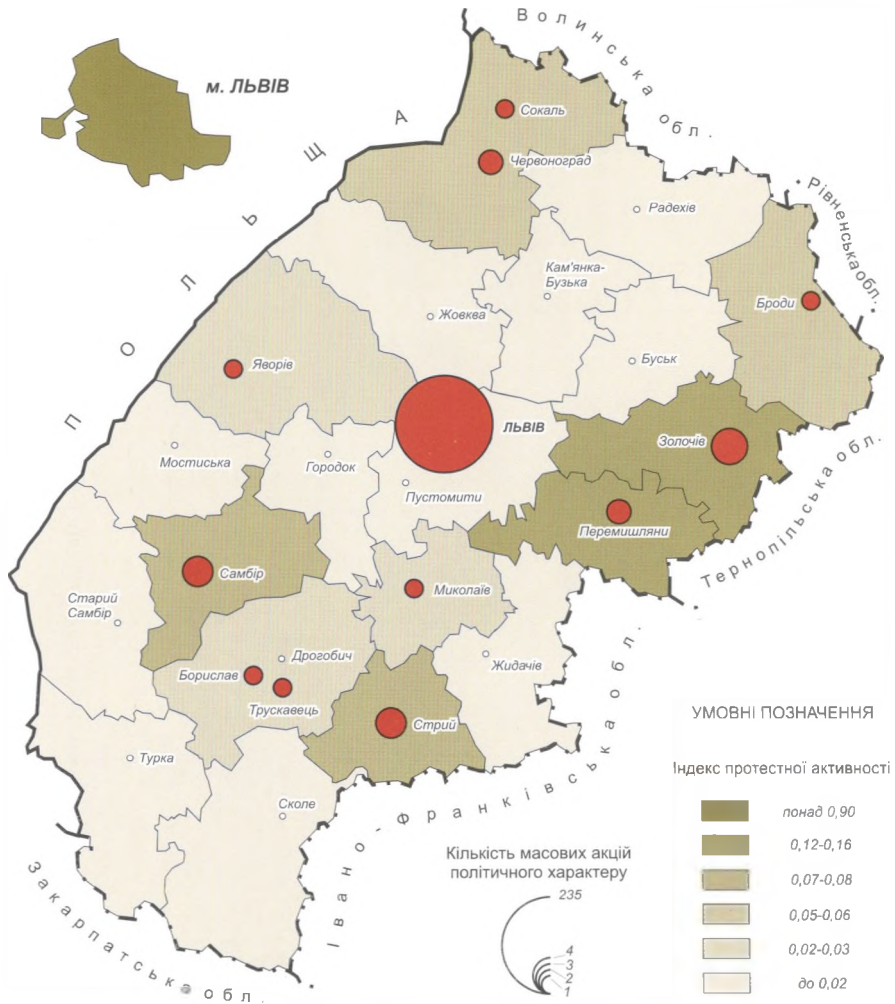

Рис. В.33. Протестна активність населення Львівської області